

บทที่ 5

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน

ในการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน ได้ทำการศึกษาตามช่วงเวลา โดยแบ่งการศึกษาออกเป็นดังนี้

- 1) ยุคเมืองบัว (วรรณคร) (พุทธศตวรรษที่ 18 – พ.ศ. 1902)
- 2) ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง (พ.ศ. 1902 - 1911)
- 3) ยุคเวียงใต้ (พ.ศ. 1911 - 2362)
- 4) ยุคเวียงดงพระเนตร (เวียงเหนือ) (พ.ศ. 2362 - 2397)
- 5) ยุคเวียงน่าน (พ.ศ.2397 - 2474)
- 6) ยุคเทศบาลเมืองน่าน (พ.ศ. 2474 - ปัจจุบัน)

5.1 ยุคเมืองบัว (วรรณคร) (พุทธศตวรรษที่ 18 – พ.ศ. 1902)

5.1.1 สภาพทางธรรมชาติ

ที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน เป็นที่ราบขนาดเล็กและมีลักษณะเป็นแนวยาวตามลำน้ำน่านในทิศเหนือ-ใต้ ที่ราบน่านอยู่ระหว่างเทือกเขาผีปันน้ำตะวันออกและเทือกเขาหลวงพระบางเป็นพรมแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศลาวและกั้นเขตแดนเมืองน่านและเมืองหลวงพระบาง พื้นที่ของเมืองน่านส่วนใหญ่เป็นภูเขา ที่ราบมีน้อย บริเวณที่ราบแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือที่ราบทางตอนเหนือ ที่เรียกว่าที่ราบเมืองบัว และบริเวณที่ราบตอนล่าง คือที่ราบลุ่มเมืองน่าน

บริเวณที่ราบเมืองบัวอันเป็นต้นกำเนิดของเมืองน่านในยุคแรกนั้น มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบขนาดเล็กโอบล้อมด้วยเทือกเขาสูงชันโดยมีตอยภูคาเป็นแหล่งต้นน้ำลำค้ำอยู่ทางทิศตะวันออก โดยมีอาณาเขตทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ติดกับเมืองหลวงพระบางและสิบสองปันนา ทิศใต้จดเมืองย่าง และทิศตะวันตกติดกับเมืองพะเยา¹

5.1.2 สภาพทางสังคม

เอกสารทางประวัติศาสตร์หลายแห่งได้กล่าวถึง "ชาวขาว" ว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวน่านพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด เรียกเมืองบัวว่า "เมืองขาว" หรือ "เมืองขาวเทศ"² ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกกษัตริย์ผู้ครองนครน่านว่า พระยาขาวน่าน โดยระบุชัดเจนถึงชาวขาวที่เป็นกษัตริย์

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน (กรุงเทพฯ: 2542), หน้า 1.

² สวัสดิ์ อ่องสกุล. พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. 2539), หน้า 5.

ครองเมืองน่าน และตำนานดังกล่าวเรียกประชาชนของเมืองน่านว่า "กาวน่าน"³ แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาที่แน่ชัดเกี่ยวกับร่องรอยถิ่นเดิมของชนชาติกาว ในขณะที่พงศาวดารเมืองน่านได้กล่าวอ้างว่าราชวงศ์ลวจักรราชส่งราชบุตรมาปกครองเมืองน่าน⁴ แสดงว่าน่านมีเชื้อสายสืบมาจากราชวงศ์ลวจักรราช ในขณะที่ตำนานบางเล่มได้กล่าวถึงพญาภูคาและชายาผู้ครองเมืองอย่างเป็นทางการว่าเป็นชาวเมืองเงินยาง⁵ (หิริญนครเงินยางเชียงแสน) ดังนั้นจึงมีข้อสันนิษฐานว่า น่านมีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนในกลุ่มแม่น้ำกก

จากตำนานพงศาวดารเมืองน่านแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเมืองน่านกับเมืองรอบข้าง โดยระหว่างเมืองบัวกับเมืองยางและบ้านเมืองทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติที่ช่วยเหลือกันและกัน ในขณะที่ความสัมพันธ์กับดินแดนทางทิศตะวันตกไม่ค่อยดีนัก เนื่องจากเมืองพะเยาเคยคุกคามเมืองบัว ในระยะแรกๆ และภายหลังพญาผานองได้ร่วมมือกับเชียงใหม่ทำสงครามกับพะเยา ซึ่งผลของสงครามทำให้พะเยาตกเป็นของเชียงใหม่ และถึงแม้ว่าจะร่วมมือกับเชียงใหม่โจมตีพะเยาสำเร็จ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองบัวกับเชียงใหม่ก็ยังไม่ดีนัก เนื่องจากอาณาจักรล้านนาเป็นรัฐที่ใหญ่กว่าและมีเป้าหมายที่จะขยายอำนาจมาทางตะวันออก ความไม่มั่นคงทางด้านตะวันตกส่งผลทำให้น่านต้องสร้างความสัมพันธ์ กับเมืองสุโขทัยทางด้านใต้⁶

5.1.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองบัว

การสร้างเมืองบัวหรือวรรณครถือเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของเมืองน่าน ทำเลที่ตั้งของเมืองบัวอยู่บริเวณต้นแม่น้ำน่าน โดยตัวเมืองอยู่ห่างจากแม่น้ำน่านประมาณ 5,000 วา มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินเขา รูปร่างของเมืองมีลักษณะยาวรี เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 400- 600 เมตร มีคูเมืองล้อมรอบหนึ่งชั้น ขนาดคูเมืองมีความ กว้างประมาณ 3 - 4 เมตร ลึกประมาณ 2 - 3 เมตร บริเวณใกล้เคียงกับเมืองบัวนั้นพบร่องรอยของชุมชนโบราณอีก 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนโบราณสวนดอก ชุมชนโบราณบ้านศิลา และชุมชนโบราณดอยทุ่งกวาง ซึ่งรูปร่างและ

³ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา. (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์แอนดท์พับลิชชิงจำกัด มหานคร, 2539), หน้า 87.

⁴ สวัสดิ์ อ่องสกุล, พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด. หน้า 19.

⁵ หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ 31 สำนักงานพัฒนาภาค 3 หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา , ประวัติเจ้าพ่อพญาภูคา . [Online] .2552

แหล่งที่มา : <http://www.mdu31.com/home> [2552, 10 พฤษภาคม]

⁶ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา. หน้า 89.

ขนาดของเมืองมีความใกล้เคียงกับเมืองบัว⁷ (ภาพที่ 5.1) ซึ่งเมื่อพิจารณาตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแล้ว พบว่าเมืองโบราณเหล่านี้ล้วนสร้างตัวเมืองอยู่บริเวณเนินเขา ซึ่งเป็นไปตามลักษณะการเลือกทำเลที่ตั้งของชาวไทยในเขตลุ่มแม่น้ำกก คือมีการเลือกตั้งเวียง ณ บริเวณเชิงดอยหรือที่สูง⁸ โดยเมื่อมองทางด้านกายภาพแล้วเห็นได้ว่าการสร้างเมืองบนที่สูงนั้นอาจเกิดจากพื้นที่ราบที่มีอยู่จำกัด จึงต้องรักษาไว้เพื่อเป็นพื้นที่ทำการเกษตร และการป้องกันภัยจากน้ำท่วม

ภาพที่ 5.1 ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองบัวและบริเวณชุมชนโบราณ
ที่มา : สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม, 2548

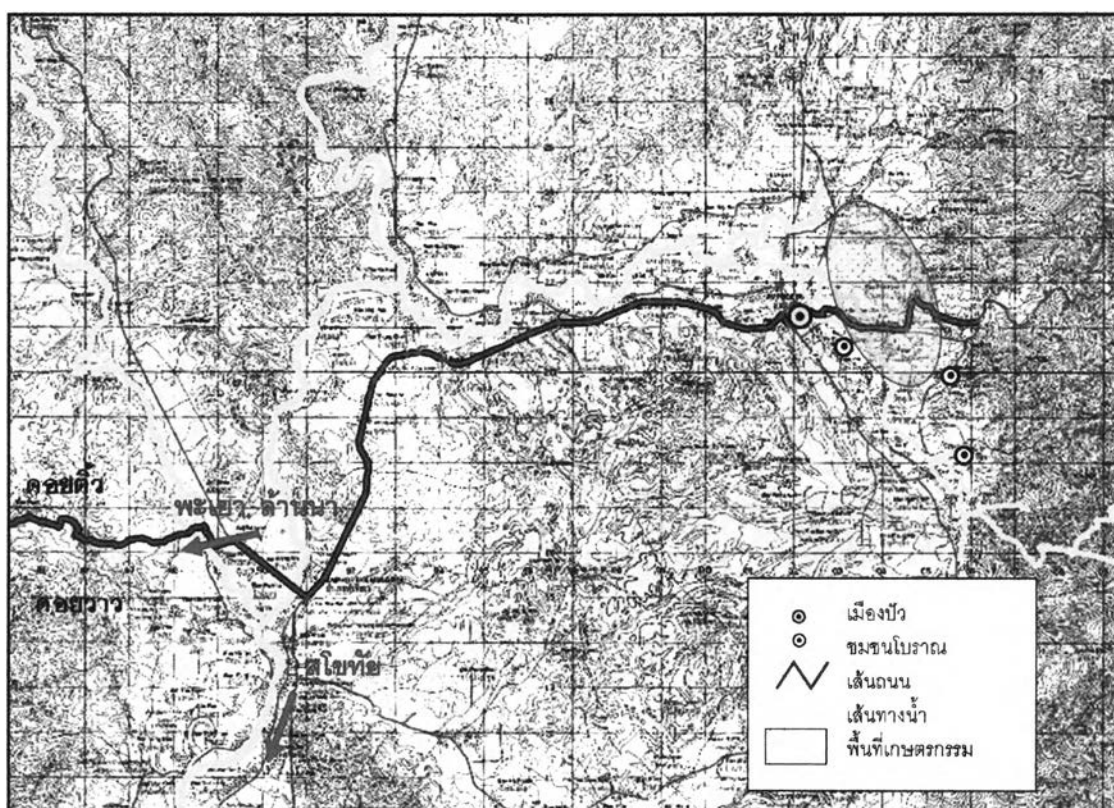
สิ่งปลูกสร้างที่แสดงถึงร่องรอยหลักฐานของเมืองในอดีตคือ วัดพระธาตุเบ็งสกัด ที่สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่สำคัญของเมืองบัว ตามคติการสร้างวัดพระธาตุเพื่อเป็นศูนย์กลางเมือง ตำแหน่งที่ตั้งของวัดอยู่บนเนินสูง โดยรอบเป็นป่าละเมาะ ด้านหลังเป็นเนินเขา

⁷ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน*, หน้า 39.

⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล, *เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนล้านนา* (เชียงใหม่: โรงพิมพ์เมือง, 2537), หน้า 35.

การติดต่อระหว่างเมืองปัวกับดินแดนทางตะวันออกใช้เส้นทางผ่านช่องเขาตอยตัวกับตอยวาว ซึ่งในปัจจุบันอยู่ในพื้นที่อำเภอปง จังหวัดพะเยา⁹ โดยเส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางที่พระเจ้าติโลกราชยกทัพมาตีเมืองน่านในพ.ศ. 1993¹⁰ ส่วนการติดต่อระหว่างดินแดนทางใต้และทางตะวันตกใช้เส้นทางน้ำเป็นหลัก

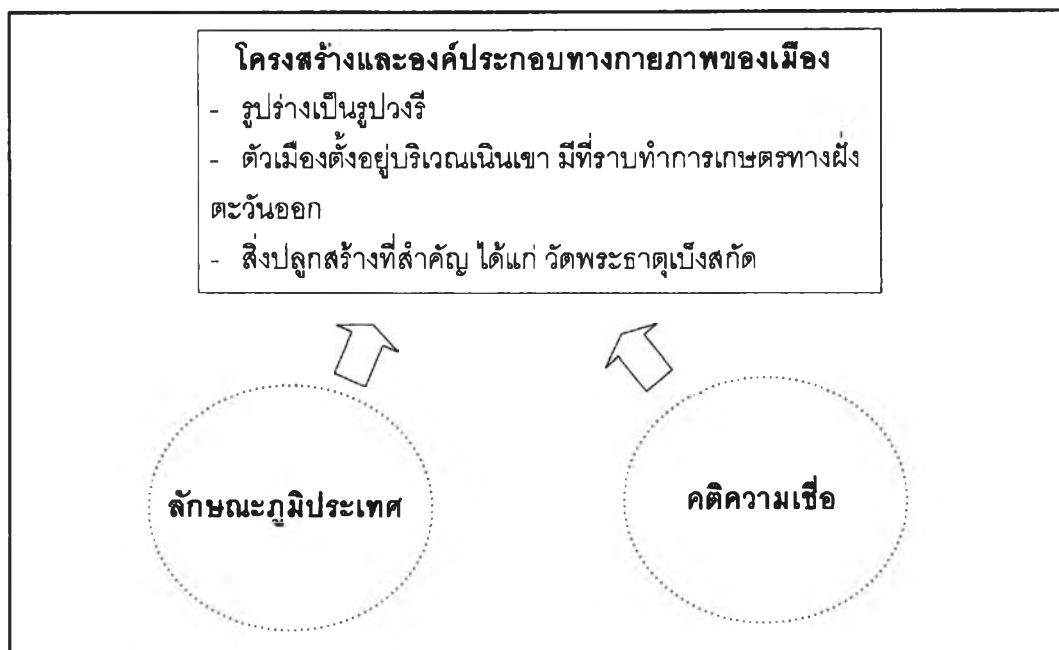
จากหลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบัน สรุปได้ว่าในยุคเมืองปัวนั้น มีปัจจัยจากสภาพธรรมชาติและคติความเชื่อเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลหลักต่อโครงสร้างและองค์ประกอบของเมือง

ภาพที่ 5.2 สรุปโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเมืองปัว

⁹ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, คู่มือทัศนศึกษาจังหวัดน่าน. (นครนายก. 2538), หน้า 14.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

ภาพที่ 5.3 สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเมืองบัว

5.2 ยุคเวียงกุเพียงแซ่แห่ง (พ.ศ. 1902 - 1911)

5.2.1 สภาพทางธรรมชาติ

1) อิทธิพลของสภาพธรรมชาติต่อการย้ายศูนย์กลางเมือง

เมืองวรรณครหรือเมืองบัวนั้นเป็นเมืองที่มีการสร้างตามลักษณะของเมืองในรูปแบบของไทยวน กล่าวคือมีการตั้งบ้านเรือนอยู่ตามที่ราบลุ่มของลำน้ำในหุบเขา แต่เมืองที่จะมีการเติบโตและเข้มแข็งได้นั้นจะต้องอยู่ในหุบเขาที่กว้างขวาง เพื่ออาศัยที่ราบในการทำเกษตรกรรมเลี้ยงชาวเมือง เมื่อเมืองวรรณครมีการขยายตัวและจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น แต่ถูกจำกัดด้วยพื้นที่ที่อยู่บริเวณที่ราบขนาดเล็กทางตอนเหนือของกลุ่มแม่น้ำน่าน ทำให้พระยาการเมืองผู้ครองนครขณะนั้นทำการย้ายศูนย์กลางเมืองแห่งใหม่มาทางพื้นที่ตอนล่างของเมืองเดิม (ภาพที่ 5.4)

ปัจจัยอีกประการก็คือความต้องการในการขยายอาณาเขตของรัฐให้กว้างขวางมากขึ้น โดยหลังจากการย้ายศูนย์กลางการปกครองลงมาทางที่ราบลุ่มเมืองน่านแล้วนั้น อาณาเขตการปกครองทางทิศใต้ของเมืองน่านได้ขยายพื้นที่ทอดยาวไปจนถึงอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์¹¹ และมีความสะดวกมากขึ้นในการติดต่อระหว่างหัวเมืองในเขตการปกครองของตนกับเมืองพันธมิตรอย่างสุโขทัย เพื่อความมั่นคงทางการเมืองของรัฐ

¹¹ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดน่าน (กรุงเทพฯ : ม.ป.ป.), หน้า 4.

ภาพที่ 5.4 ที่ตั้งของเมืองวรนครและเวียงภูเพียงแช่แห้ง

2) สภาพภูมิประเทศของเวียงภูเพียงแช่แห้ง

เวียงภูเพียงแช่แห้งอยู่ในที่ราบลุ่มทางตอนใต้ของแม่น้ำน่าน บริเวณที่ตั้งของเมืองอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ที่ชื่อว่า ดอยภูเพียง ซึ่งมีความสูงประมาณ 200 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีเทือกเขาโอบล้อมอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนทิศเหนือเป็นพื้นที่ราบสำหรับการเกษตร โดยมีแม่น้ำเกียนและแม่น้ำลิงไหลไหลผ่าน โดยมีหนองน้ำขนาดใหญ่เรียกว่า "หนองเต่า" เป็นแหล่งกักเก็บน้ำ (ภาพที่ 5.2)

การย้ายเมืองจากวรนครมายังเวียงภูเพียงแช่แห้งนี้ พญากการเมืองใช้กลยุทธ์บายในการสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่ดอยภูเพียง เพื่อให้ศรัทธาของพระธาตุอพยพผู้คนจากวรนครมาสร้างเมืองแห่งใหม่ ณ บริเวณที่ราบลุ่มทางตอนใต้ของแม่น้ำน่าน ซึ่งเมื่อพิจารณาจากสภาพภูมิประเทศแล้วเห็นได้ว่าพื้นที่บริเวณนี้มีอาณาเขตกว้างขวางกว่าที่ราบผืนเล็กระหว่างหุบเขาของเมืองวรนคร ที่ไม่สามารถรองรับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นได้ นอกจากนี้พื้นที่ดังกล่าวยังมีความสะดวกในการติดต่อกับหัวเมืองชุมชนน้อยใหญ่ต่างๆ โดยเฉพาะสุโขทัย

ภาพที่ 5.5 สภาพภูมิประเทศของเวียงจันทน์

ที่มา : ปรับจากแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่า (ผู้วิจัย, 2552)

5.2.2 สภาพทางสังคม

1) ความสัมพันธ์กับดินแดนรอบข้าง

ในสมัยเริ่มแรกที่มีการก่อตั้งบ้านเมืองที่วรรณคร น่านเคยตกอยู่ใต้อำนาจของพะเยา แต่ไม่นานก็สามารถแยกตัวออกเป็นรัฐอิสระได้ ต่อมาได้มีการย้ายศูนย์กลางมาอยู่ที่เวียงจันทน์ และด้วยจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น เมืองน่านได้กลายเป็นรัฐอิสระที่มีความเข้มแข็งมาก รัฐหนึ่งและสามารถสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองได้รอบตัวคือ มีความสัมพันธ์กับล้านช้าง เมืองหลวงพระบาง ที่อยู่ในลุ่มน้ำโขงทางตะวันออก และเมืองสุโขทัยที่อยู่ทางตอนใต้

2) การเข้ามาของพระพุทธศาสนา

สังคมของชาวไทยในภาคเหนือมีความเชื่อเรื่องผี มาตั้งแต่ครั้งอดีต ในระดับหมู่บ้านมีผีที่เรียกว่า "ผีเสื้อบ้าน" ทำหน้าที่คุ้มครองปกป้องรักษาหมู่บ้าน ในระดับเมืองมีผีเสื้อเมืองสถิตอยู่ที่ไม้เสื้อเมือง นอกจากนี้ก่อนการรับพุทธศาสนาเข้ามาก็มีความเชื่อเรื่องการนับถือภูเขว่าเป็นที่สถิตย์ของบรรพบุรุษ¹² การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในเมืองน่าน เริ่มขึ้นในช่วงที่เมืองน่านมี

¹² สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 44.

ความสัมพันธ์กับสุโขทัย เมื่อพญากาเมืองได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุจากสุโขทัยพร้อมกับพระพิมพ์เงินและพิมพ์ทอง จำนวนอย่างละ 20 องค์ มาบรรจุในเจดีย์ที่ดอยภูเพียงแช่แห้ง แสดงถึงศาสนาแรกเริ่มที่ได้รับมาจากสุโขทัยและได้กลายเป็นพื้นฐานรูปแบบทางวัฒนธรรมของเมืองน่านในช่วงเวลาต่อมา

5.2.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเวียงภูเพียงแช่แห้ง

1) รูปแบบ รูปร่างของเมือง

ชัยภูมิที่ตั้งถิ่นฐานของเวียงภูเพียงแช่แห้งมีความคล้ายคลึงกับเมืองบัว กล่าวคือเป็นการสร้างเมืองบนพื้นที่สูงตามวัฒนธรรมของคนในลุ่มแม่น้ำกก ในสมัยนี้เวียงภูเพียงแช่แห้งมีความสัมพันธ์กับสุโขทัย และได้รับอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมทางสุโขทัยเข้ามา แต่รูปแบบโครงสร้างของเมืองนั้นไม่ได้เป็นสิ่งเหลี่ยมเส้นตรงตามเมืองสุโขทัย หากแต่เป็นแต่เป็นรูปแบบของเมืองที่อยู่บนที่ราบเชิงเขาของภาคเหนือ คือมีรูปแบบที่สัมพันธ์กับภูมิประเทศ ตัวเมืองมีลักษณะเป็นรูปวงรีวางตัวเฉียงตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือกับทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีการสร้างเมืองล้อมรอบด้วยกำแพงดินสองชั้น เพื่อใช้ประโยชน์ในการป้องกันศัตรู ระหว่างชั้นกำแพงดินเป็นคูน้ำที่ไ้ระบายน้ำภายในตัวเมือง กำแพงดินมีความกว้างประมาณ 350 เมตร ความยาวประมาณ 500 เมตร¹³ (แผนที่ 5.1)

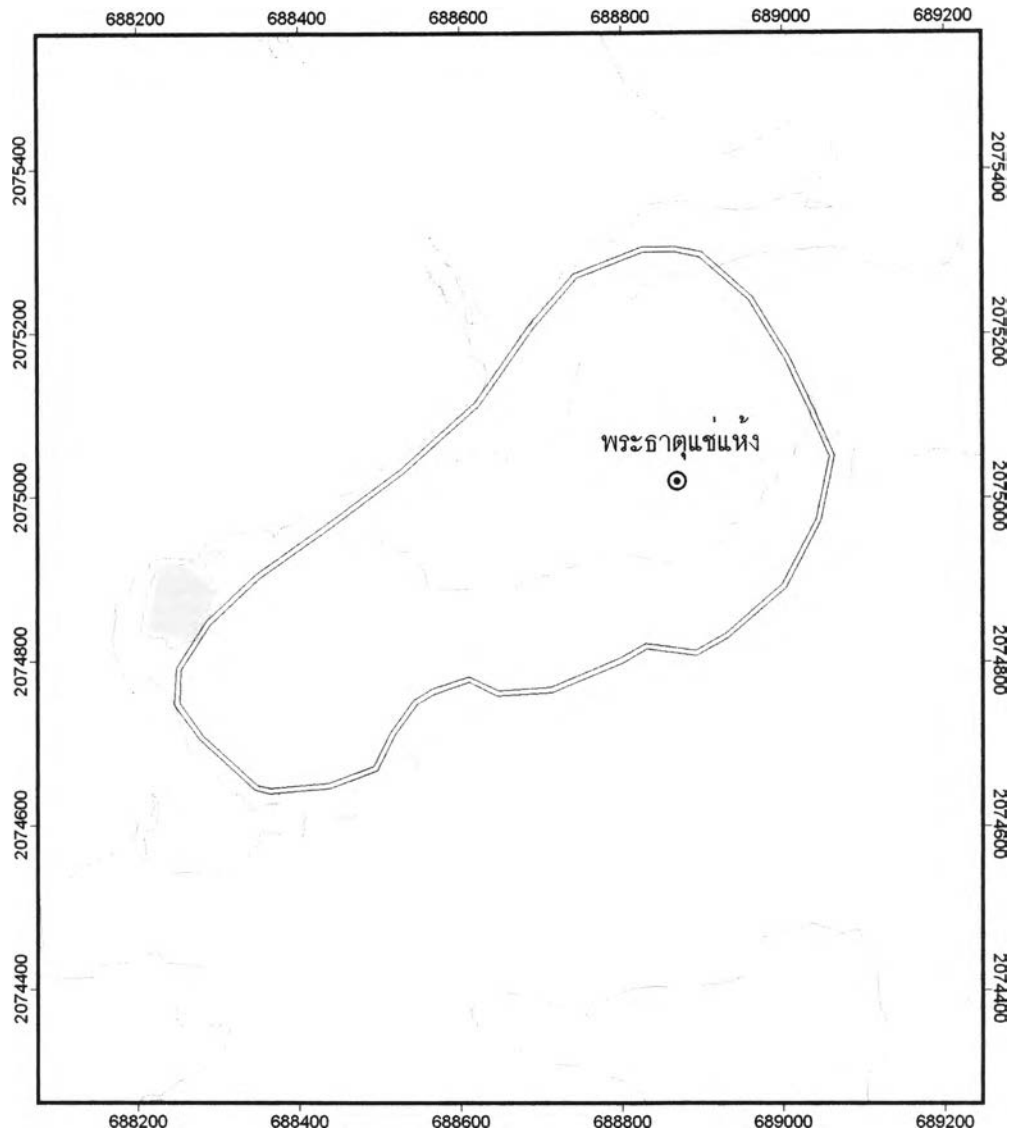
2) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นไปตามการสร้างเมืองของผู้ปกครอง โดยแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภทหลักๆ คือ ที่อยู่อาศัยของชนชั้นผู้ปกครอง ที่อยู่อาศัยของราษฎร ศาสนสถาน อันได้แก่องค์พระธาตุแช่แห้งซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมืองและชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรม

จากการสัมภาษณ์พระครูวิสิฐนันท์วุฒิ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุแช่แห้ง¹⁴ ทำให้ได้ทราบว่ามีการค้นพบร่องรอยของก้อนอิฐซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่งของคุ่มหรือที่อยู่ของเจ้าผู้ครองนคร อยู่ที่บริเวณสวนรุกขชาติทางด้านเหนือของวัดพระธาตุแช่แห้ง ดังนั้นพื้นที่บริเวณดังกล่าวน่าจะเป็นส่วนที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครอง เจ้านายเชื้อพระวงศ์ สำหรับที่อยู่อาศัยของราษฎรนั้น จากการสัมภาษณ์พระครูวิสิฐนันท์วุฒิ สันนิษฐานว่าแต่เดิมราษฎรอาศัยอยู่บริเวณหน้าวัดพระธาตุแช่แห้ง

¹³ บริษัทชินคอร์ป, แผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน (กรุงเทพฯ: 2548), หน้า 3-14.

¹⁴ สัมภาษณ์ พระครูวิสิฐนันท์วุฒิ, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง, 15 มกราคม 2552.

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>			
<p>แผนที่ 5.1 รูปแบบ รูปร่างของเมืองในยุคเวียงกุเพียงแช่แห้ง</p>			
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <p> คูน้ำ คั่นดินเวียงกุเพียงแช่แห้ง</p> <p> ศูนย์กลางเวียงกุเพียงแช่แห้ง</p>	<p>แหล่งน้ำ</p> <p>เส้นชั้นความสูง</p>	 <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	<p>ที่มา : บริษัท แผนแม่บทและผังแม่บทกรุงเทพมหานคร และพัฒนาระบบพื้นที่น่าน โดยผู้วิจัย 2552</p>
		<p>0.06 0 0.06 0.12 Kilometers</p> 	

และได้มีการขยายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณหนองเต่า แหล่งน้ำทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง ส่วนที่ราบทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่เกษตรกรรม (แผนที่ 5.2)

เมื่อพิจารณาการแบ่งพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ที่ดินของเวียงกุเพียงแซ่แห่งเห็นได้ว่า เมื่อนานในยุคเวียงกุเพียงแซ่แห่ง มีการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเมืองตามความเชื่อเรื่องทิศและเรื่องเมืองเป็นสิ่งมีชีวิต กล่าวคือบริเวณเหนือของเวียงเป็นอวัยวะส่วนศีรษะเป็นที่อยู่ของเจ้าผู้ครองนครและเจ้านายเชื้อพระวงศ์ กลางเวียงเป็นสะดือเมือง คือบริเวณศูนย์กลางเมืองที่ตั้งขององค์พระธาตุแซ่แห่ง และท้ายเมืองด้านทิศใต้เป็นบริเวณป้า และที่อยู่ของราษฎรทั่วไป

3) รูปแบบการคมนาคม

เวียงกุเพียงแซ่แห่งมีขนาดเล็ก มีการเดินทางติดต่อกันภายในเมืองโดยใช้ทางเท้าเป็นหลัก และใช้เส้นทางน้ำคือแม่น้ำน่านในการติดต่อกับเมืองข้างเคียง โดยเฉพาะเมืองสุโขทัยที่เปรียบเสมือนบ้านพี่เมืองน้องและเมืองบัวศูนย์กลางการปกครองในอดีต ซึ่งในตำนานการสร้างวัดพระธาตุแซ่แห่งก็ได้กล่าวถึงการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากเมืองบัวมายังดอยกุเพียง ว่าใช้วิธีล่องแพมาตามลำน้ำน่าน 7 ขบวน¹⁵

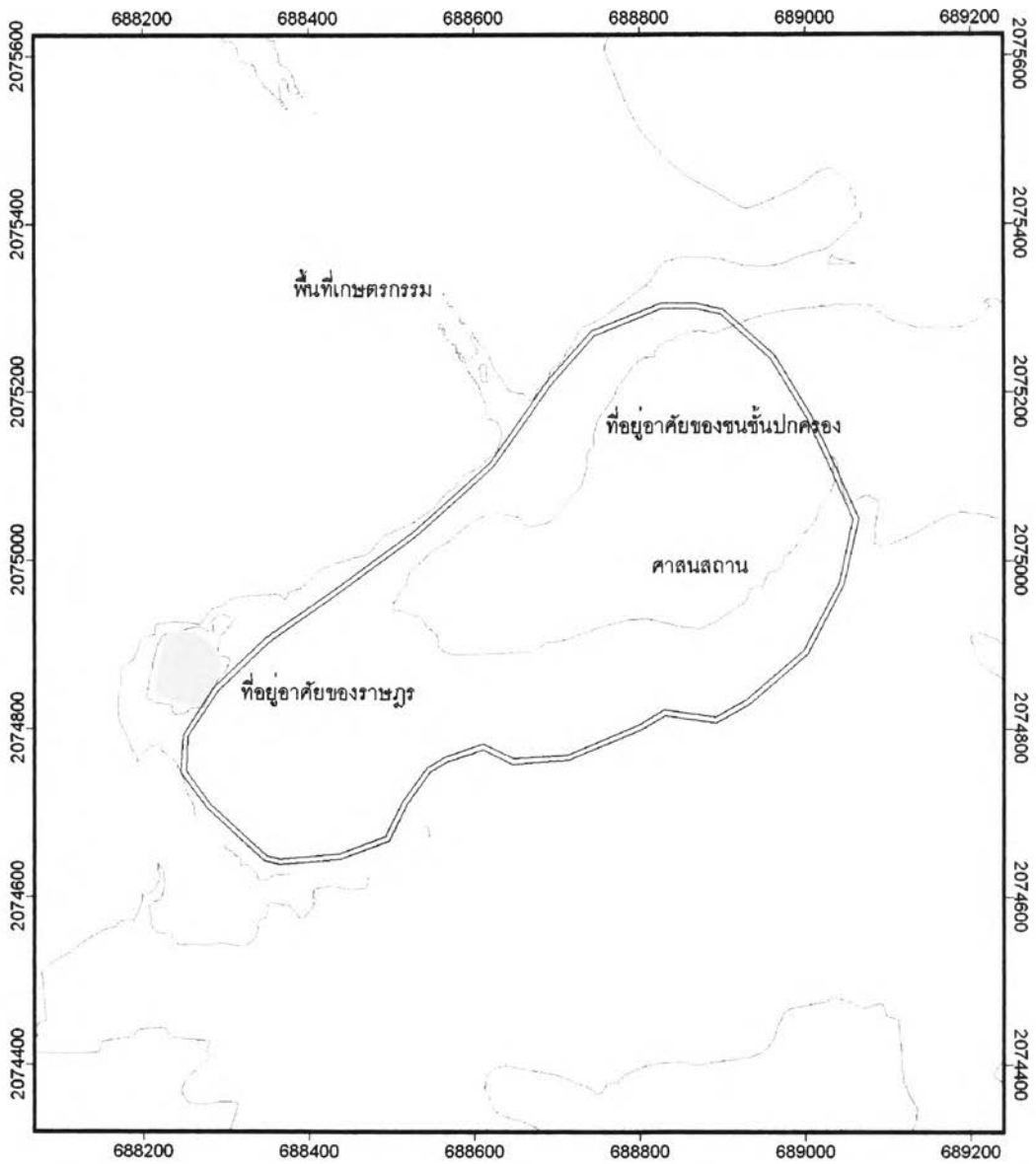
รูปแบบเส้นทางสัญจรภายในเมืองนั้น จากการสัมภาษณ์และการแปลภาพถ่ายทางอากาศพบว่าเส้นทางของเวียงกุเพียงแซ่แห่งมีลักษณะไม่ซับซ้อน เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงระหว่างการใช้ประโยชน์ที่ดินต่างๆ ภายในเมือง โดยมีเส้นแกนหลักอยู่ตรงกลางและแตกย่อยไปตามพื้นที่ต่างๆ (แผนที่ 5.3)

4) สิ่งปลูกสร้างที่สำคัญของเมือง

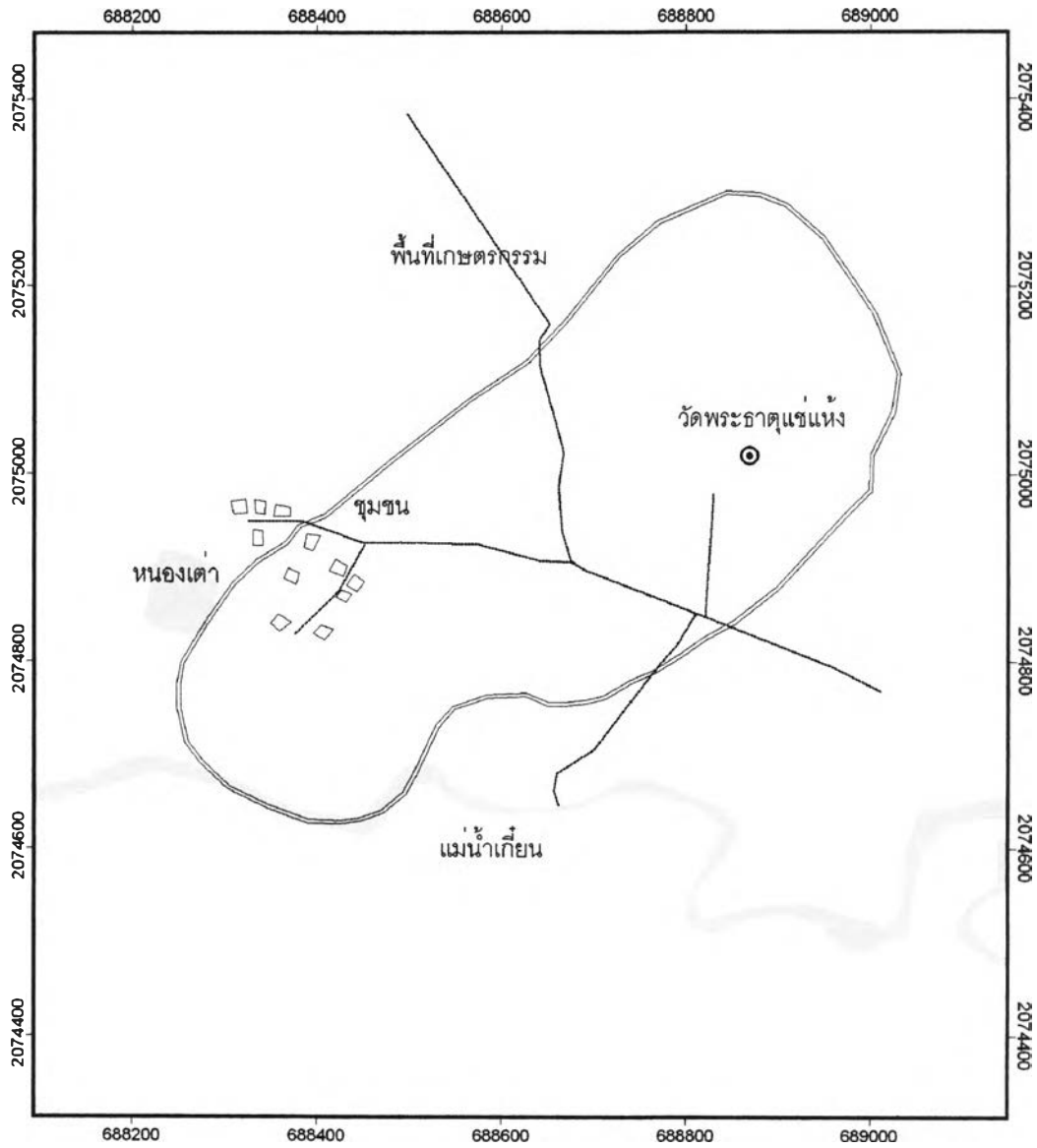
ศาสนาสถาน

ศาสนาสถานที่มีความสำคัญและเป็นศูนย์กลางของเมืองคือ เจดีย์วัดพระธาตุแซ่แห่ง ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพญาผากอง ราวพุทธศตวรรษที่ 18 โดยเป็นที่ประดิษฐานพระมหาชินธาตุเจ้า 7 พระองค์ พระพิมพ์เงิน พระที่ทรงได้รับจากเจ้าเมืองสุโขทัย ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจึงถือว่าเป็นปูชนียสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญยิ่ง เจดีย์วัดพระธาตุแซ่แห่งนั้นเปรียบเสมือนศูนย์กลางหลักของเวียง ตามคติความเชื่อการสร้างพระธาตุใจกลางเวียงที่ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดีย และเมื่อมีการย้ายตัวเมืองไปยังเวียงน่านในเวลาต่อมา ความสำคัญของวัดพระธาตุแซ่แห่งก็ยังคงอยู่ และมีการทะนุบำรุงรักษานูรณ์ระซ่อมแซมมาตลอด

¹⁵ สิทธิศักดิ์ ธงเงิน, เมืองน่าน อดีตที่คุณอาจไม่รู้ (แพร่: เมืองแพร่การพิมพ์, 2548), หน้า 20.

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 5.2 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> คูน้ำ คันดินเวียงภูเพียงแช่แห้ง แหล่งน้ำ เส้นชั้นความสูง 	<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <p>0 0.06 0.12 Kilometers</p>

<p>วิทยานิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 5.3 รูปแบบการคมนาคมในยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> เส้นถนน บ้าน วัด กำแพงเมือง แหล่งน้ำ 	 <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ที่มา : แปลจากภาพถ่ายทางอากาศ ค.ศ. 2545</p> <p>0 0.06 0.12 Kilometers</p>

รูปแบบสถาปัตยกรรมขององค์พระธาตุแช่แห้งนั้น มีการเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ การปกครองในแต่ละยุคสมัย องค์พระธาตุเป็นเจดีย์ทรงระฆัง คาดว่าได้รับอิทธิพลจากเจดีย์พระ ธาตุทริภุญไชย หากแต่เห็นฐานมีการตกแต่งด้วยกลีบบัว หรือลายใบไม้ เชื่อว่าได้รับอิทธิพล จากศิลปะพม่าซึ่งนำมาต่อเติมขึ้นภายหลังเมื่อล่วงเข้าพุทธศตวรรษที่ 24 แล้ว

วังหรือคุ้มเจ้าเมือง

สิ่งปลูกสร้างที่เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของเมืองโบราณคือ วังหรือคุ้ม ซึ่งเป็นที่ อยู่อาศัยของเจ้าผู้ครองนครและญาติพี่น้อง ซึ่งมักตั้งรวมกันเป็นกลุ่มอยู่บริเวณใจกลางเมือง เปรียบเหมือนสัญลักษณ์ซึ่งเป็นศูนย์รวมอำนาจของกษัตริย์ในการบริหารบ้านเมือง สันนิษฐาน ว่าที่ตั้งวังหรือคุ้มเจ้าผู้ครองนครของเวียงญ่เพียงแช่แห้งอยู่บริเวณตอนเหนือของเวียงซึ่งในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของสวนรุกขชาติแช่แห้ง

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน

เวียงญ่เพียงแช่แห้งตั้งอยู่บริเวณเนินเขา การสร้างกำแพงเมืองจึงเป็นการขุดเนินดินเพื่อใช้ เป็นทั้งที่ระบายน้ำและป้องกันข้าศึกศัตรูโดยเฉพะพม่า ลักษณะเป็นคูน้ำคันดินล้อมรอบ 2 ชั้น โดยเฉลี่ยคันดินมีความสูงประมาณ 2-3 เมตร คูน้ำลึกประมาณ 3-4 เมตร และกว้างประมาณ 3-4 เมตร ปัจจุบันคูน้ำและคันดินที่เป็นคูเมืองและกำแพงเมืองถูกทำลายไปเกือบหมด คงเหลือแต่ แนวคันดินทางทิศเหนือและทิศใต้ แต่มีพรรณไม้ปกคลุมอยู่ทั่วบริเวณ

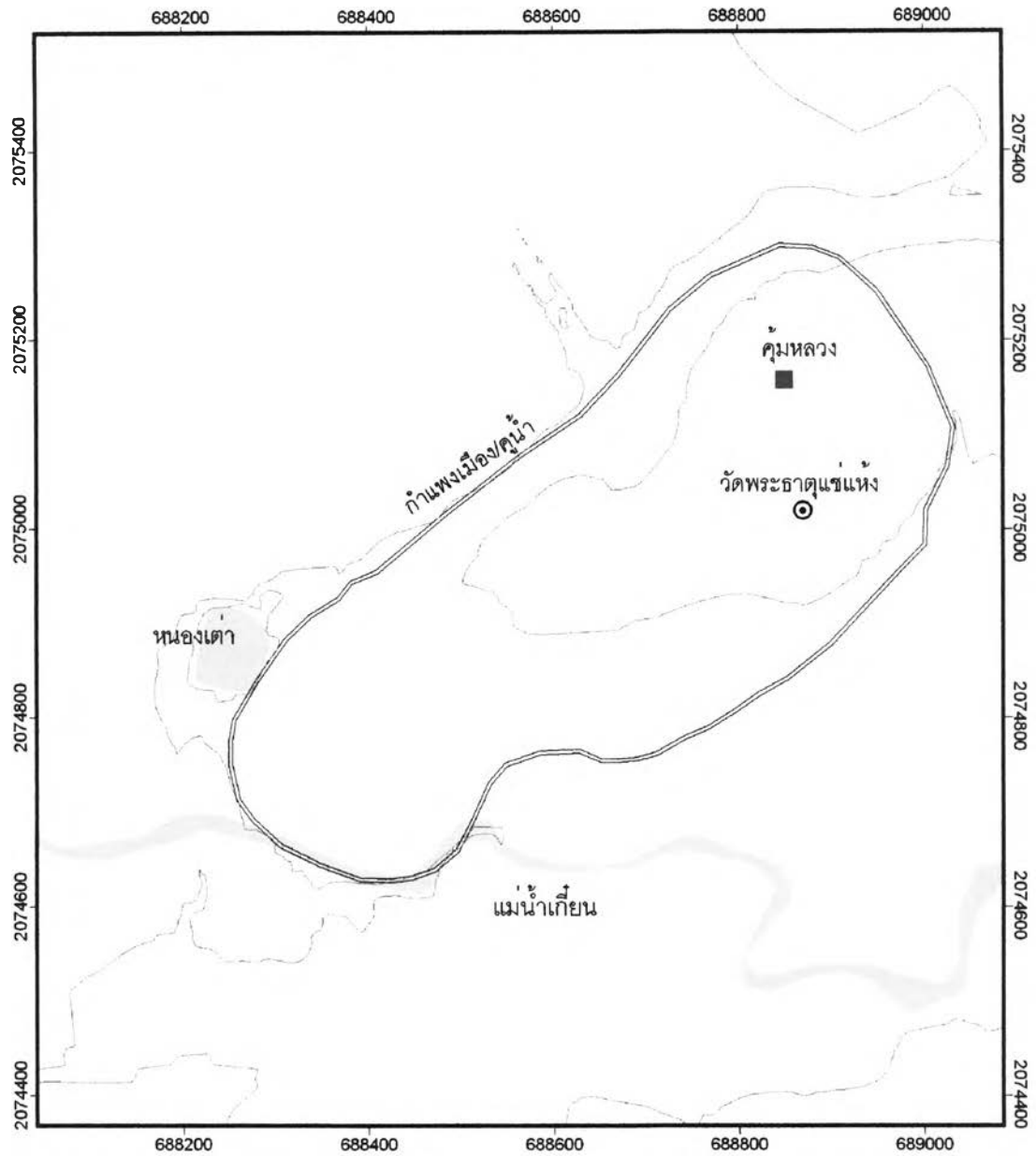
หนองเต่า

หนองเต่าเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 25 -30 เมตร โดยหนองเต่านั้นเป็น บริเวณที่พญาการเมืองเกณฑ์ไพร่พลให้ขุดเอาดินมาทำ อิฐ เพื่อก่อสร้างกำแพงเมือง บันไดนาคคู่ และองค์พระธาตุ จึงเป็นเหตุให้สถานที่ขุดดินนั้นเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่และเมื่อฝนตกก็มีน้ำท่วมขัง จนเป็นหนองน้ำขึ้นแล้วมีสัตว์น้ำมาอาศัย เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา และ เต่า เป็นจำนวนมาก จึงเรียก ติดปากว่า "หนองเต่า"¹⁶

5.2.4 สรุปรูปโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเวียงญ่เพียงแช่แห้ง

ในสมัยเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานเมืองน่านเป็นรัฐอิสระ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเมือง สุโขทัยมาตั้งแต่สมัยเมืองวรรณคร ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้น่านได้รับอิทธิพลทาง พระพุทธศาสนา นำไปสู่การสร้างองค์เจดีย์พระธาตุแช่แห้งและย้ายเมืองจากวรรณครมายังเวียงญ่ เพียงแช่แห้งในเวลาต่อมา

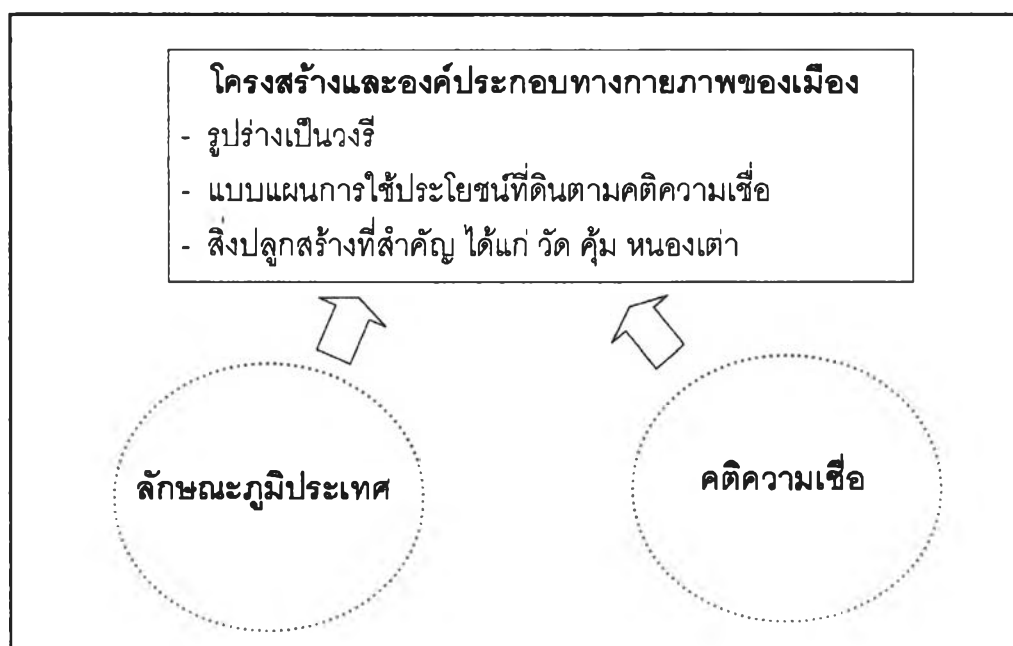
¹⁶ สัมภาษณ์ พระครูวิสิฐนันท์ทนต์, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง, 15 มกราคม 2552.

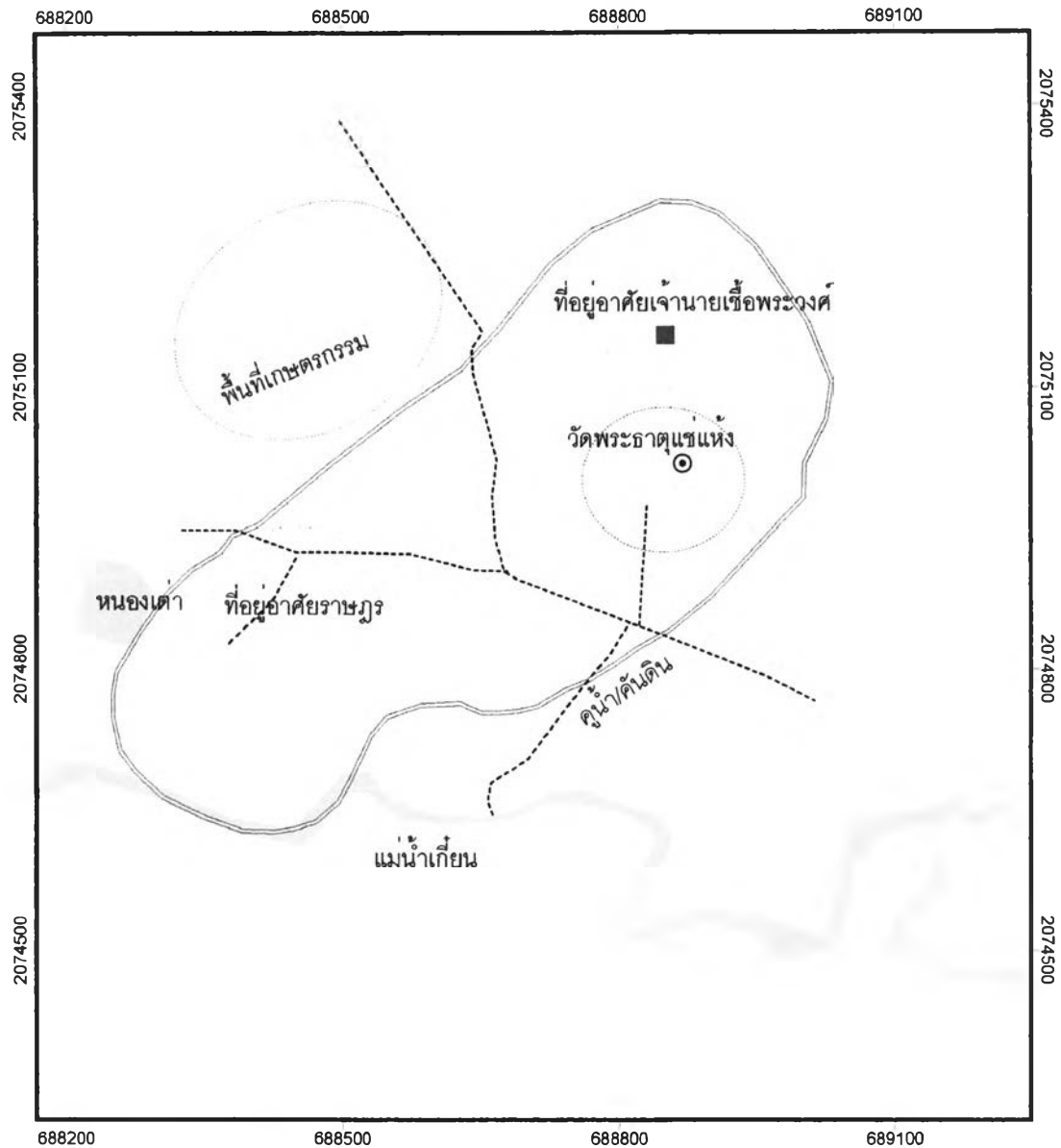
วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.4 สิ่งปลูกสร้างในยุคเวียงกุเพียงแช่แห้ง	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ⊙ วัดพระธาตุแช่แห้ง ■ คูมหลวง ~ กำแพงเมือง/คูน้ำ ▭ แหล่งน้ำ 	<div style="text-align: center;"> <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> </div> <p>ที่มา : จากการศึกษาโดยผู้วิจัย 2552</p> <div style="text-align: center;"> <p>0.06 0 0.06 0.12 Kilometers</p> </div>

เวียงกุเพียงแซ่แห่งตั้งอยู่บนที่เนินที่มีความสูงไม่มากนัก พื้นที่ทางตอนเหนือเป็นที่ราบ เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมทางทิศใต้มีแม่น้ำเกียนและแม่น้ำลิ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญ โดยมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่าหนองเต่าเป็นแหล่งกักเก็บน้ำ การสร้างเมืองเป็นการสร้างตามลักษณะภูมิประเทศ ตัวเวียงเป็นรูปวงรี โดยมีการขุดกำแพงดินสองชั้น ขนาบด้วยคูน้ำอยู่ระหว่างกลาง เพื่อให้ในการป้องกันภัยและระบายน้ำ การใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเมืองมีการแบ่งโดยใช้แนวคิดคติความเชื่อเรื่องทิศและเรื่องเมืองมีชีวิต โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น หัวเวียง กลางเวียงและท้ายเวียง ที่อยู่ของเจ้านายเชื้อพระวงศ์อยู่บริเวณหัวเวียง ทางทิศเหนืออันเป็นทิศมงคลของเมืองกลางเวียงเป็นพื้นที่ศาสนาสถานที่ตั้งของวัดพระธาตุแซ่แห่ง และท้ายเวียงเป็นพื้นที่ป่าและที่อยู่อาศัยของราษฎรทั่วไป รูปแบบถนนภายในเมืองไม่มีความซับซ้อน เป็นการเชื่อมโยงระหว่างการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ต่างๆ

จากการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองในเวียงกุเพียงแซ่แห่งนั้นเห็นได้ว่าสภาพภูมิประเทศและคติความเชื่อเป็นปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบโครงสร้างและองค์ประกอบของเมือง อันเห็นได้จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นเนินเขาก่อให้เกิดรูปร่างของเมืองที่มีลักษณะเป็นรูปวงรี และการมีองค์พระธาตุเป็นศูนย์กลางเมืองตามแนวคิดของฮินดู รวมถึงการวางรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเวียงตามคติความเชื่อเรื่องเมืองมีชีวิต

ภาพที่ 5.6 สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเวียงกุเพียงแซ่แห่ง

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p> <p>แผนที่ 5.5 สรุปโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ⊙ วัดพระธาตุแช่แห้ง ■ คูมหลวง ~ กำแพงเมือง/คูน้ำ 	<p>แหล่งน้ำ</p> <p>เส้นถนน</p>
<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	
<p>ที่มา : จากการศึกษาโดยผู้วิจัย 2552</p>	

5.3 ยุคเวียงใต้ (พ.ศ. 1911 - 2362)

5.3.1 สภาพทางธรรมชาติ

1) อิทธิพลของสภาพธรรมชาติต่อการย้ายศูนย์กลางเมือง

เวียงกุเพียงแซ่แห่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นเนินดินเตี้ยๆ มีแม่น้ำเกียนและแม่น้ำลิ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญในการเลี้ยงผู้คนภายในเมือง ซึ่งแม่น้ำสายสำคัญทั้งสองนั้นเป็นแม่น้ำขนาดเล็กเมื่อเกิดภาวะความแห้งแล้ง ทำให้สภาพลำน้ำแห้งขอด ตัวเวียงกุเพียงแซ่แห่งจึงเกิดปัญหาน้ำไม่พอใช้ ในพ.ศ. 1911 พญาผากองบุตรของพญาการเมืองจึงได้ย้ายเมืองอพยพมายังฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านที่บ้านห้วยไคร้ (ปัจจุบันอยู่บริเวณวัดมิ่งเมือง) ส่วนบริเวณตัวเวียงกุเพียงแซ่แห่งกลายเป็นเวียงพระธาตุ โดยมีกลุ่มชาวบ้านส่วนหนึ่งทำหน้าที่คอยดูแลพระธาตุ เรียกว่า "กลุ่มข้าธาตุ"¹⁷

ตัวเวียงที่ย้ายมาตั้งใหม่แห่งนี้มีชื่อเรียกว่า "เวียงน่าน" ที่มาของชื่อน่านนั้น จากเอกสารและตำนานพื้นเมืองต่างๆ มีที่มาที่แตกต่างกันออกไป บางแนวคิดเชื่อว่า เมืองน่านน่าจะมาจากชื่อเมือง "นันทบุรี" หรือ "นันทบุรีศรีนครน่าน" ที่ตั้งขึ้นมาในสมัยพระพุทธศาสนาและภาษาบาลีเพื่องพูนล้านนา โดยเป็นการเปลี่ยนชื่อเมืองให้สอดคล้องตามภาษาที่นิยมสมัยนั้น¹⁸ ในขณะที่ตำนานพื้นเมืองน่านกล่าวว่าเมืองนันทบุรีตั้งชื่อตามผ้าขาวนันทะ (นักบวชผู้ห่มผ้าขาว ผู้ทรงศีล) ซึ่งตั้งบ้านที่บริเวณนั้นและได้ชื่อว่า "เมืองน่าน" เพราะเมืองตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำน่าน¹⁹

2) สภาพภูมิประเทศของเวียงใต้

ตัวเมืองน่านแห่งใหม่ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่โอบล้อมไปด้วยเทือกเขาสูงชัน มีแม่น้ำน่านเป็นแม่น้ำสายหลักของเมืองที่ใช้ในการเกษตรกรรมและติดต่อคมนาคม ยังมีแม่น้ำสายย่อยๆ อีกทางทิศตะวันตกมีแม่น้ำลำห้วยล้อมรอบ 4 สายด้วยกัน คือ ร่องยาว ร่องน้อย ร่องมุ่น ร่องฮัก ทางทิศเหนือมีทางน้ำเป็นปราการ 2 สาย คือ ร่องไธ้และร่องยาว ส่วนทางทิศใต้มีสภาพเป็นทางผ่านของแม่น้ำลำห้วยที่ไหลจากท้องทุ่งทิศตะวันตกคือ แม่น้ำสุมุน ร่องมุ่น ห้วยทรายขาว ร่องไธ้ ร่องฮัก ร่องยาว²⁰ ซึ่งลักษณะภูมิ

¹⁷ สัมภาษณ์ พระครูวิสิฐนันท์คุณิ, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง, 15 มกราคม 2552.

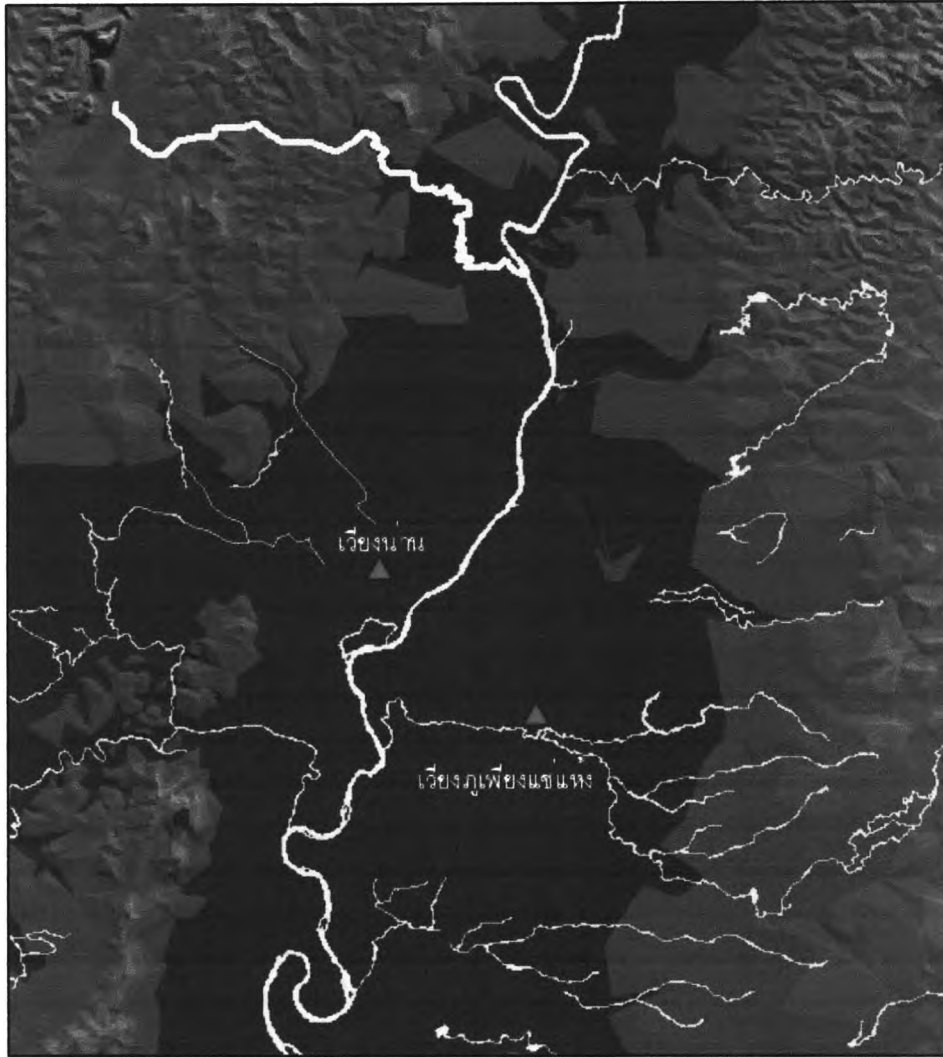
¹⁸ บริษัทนครนาศึกษา, แผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่า หน้า 3-1.

¹⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน. หน้า 38.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

ประเทศเช่นนี้ถือว่าเป็นทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมในการสร้างเมืองของชาวไทยวน กล่าวคือ ประกอบด้วย แม่น้ำ ภูเขา พื้นที่ราบ

ภาพที่ 5.7 สภาพภูมิประเทศในยุคเวียงใต้

ที่มา : การศึกษา (ผู้วิจัย, 2552)

3) แม่น้ำน่านกับวิถีชีวิต ประเพณีของคนในท้องถิ่น

แม่น้ำน่านเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของชาวน่าน ความสำคัญของแม่น้ำน่านมีมาตั้งแต่ครั้งย้ายเมืองจากวรรณครมายังเวียงกุเพียงแสนแห่ง การอพยพย้ายเมืองตามลำแม่น้ำน่านก่อให้เกิดประเพณีการแข่งขันเรืออันเป็นประเพณีเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยนิยมแข่งกันทุกครั้งที่มีงานตานก๋วยสลาก (ถวายทานสลากภัต) หมู่บ้านใดวัดใดจัดให้มีการตานก๋วยสลากก็มีการเชิญหมู่บ้านใกล้เคียงนำเรือมาแข่งกันเพื่อความสามัคคี

4) ระบบเหมืองฝาย การจัดการน้ำของเมืองน่าน

ตามลักษณะภูมิประเทศของเมืองน่านเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนและมีชุมชนตั้งอยู่บริเวณที่ราบของแอ่งน้ำ และที่ราบลุ่มแม่น้ำ พื้นที่จึงลดหลั่นกันสู่ที่ราบ การตั้งชุมชนและการทำการเกษตรของชาวเมืองน่านมีการทำนาอยู่ 2 แบบ คือการทำนาแบบน่าน้ำฟ้า ที่ต้องอาศัยน้ำฝน และ"น่าน้ำเหมือง" ในพื้นที่ราบ

เหมืองฝายของเมืองน่านมีการทำเป็นลักษณะฝายเล็กๆ กันตามลำธารหรือลำห้วยให้ไหลเข้าสู่ชุมชนเป็นทางน้ำเล็กๆ กว้างประมาณ 1-2 ศอก ลึกประมาณ 1-1ศอกครึ่ง คดเคี้ยวไปตามบ้านเรือนต่างๆ จากพงศาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึงเรื่องการสร้างเหมืองฝายว่า สร้างขึ้นในราวพ.ศ. 2342 โดยเจ้าอัตถวรปัญโญรวบรวมไพร่พลทำการสร้างฝายสมุนเป็นฝายขนาดใหญ่ กันลำน้ำสมุนให้ส่งน้ำไปตามลำเหมืองเพื่อส่งเข้าสู่ลำธารเล็กๆ และไหลลงบึงเก่าภายในเมืองที่เรียกว่า "หนองโหลง" ทำให้เมืองน่านมีน้ำใช้ตลอดปี²¹ ในปัจจุบันชลประทานจังหวัดได้ปรับปรุงฝายสมุนเป็นฝายคอนกรีตเสริมเหล็กขึ้นใหม่แล้วยังส่งน้ำมาใช้ประโยชน์ตามเหมืองที่ขุดไว้แต่เดิม

5) แหล่งเกลือที่บ้านบ่อหลวง

บ้านบ่อหลวง ปัจจุบันอยู่ในตำบลบ่อเกลือใต้ กิ่งอำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่ามีการผลิตเกลือที่บ้านบ่อหลวงตั้งแต่เมื่อใด แต่ความสำคัญของเกลือบ่อหลวงนี้ปรากฏครั้งแรกในพงศาวดารเมืองน่าน เมื่อพระเจ้าติโลกราชยกทัพเข้ามายึดเมืองน่านเมื่อ พ.ศ. 1993 โดยมีข้อความอ้างถึงการ "เอาเกลือบ่อมาง" ไปถวายพระเจ้าติโลกราช แสดงให้เห็นว่าเมืองน่านมีเกลืออยู่ที่บ่อมาง โดยบ่อมางนั้นสันนิษฐานว่าอยู่ในบริเวณลำน้ำมาง ที่บ้านบ่อเกลือ²²

การที่เมืองน่านมีแหล่งเกลือและแหล่งผลิตเตาเผาเป็นของตนเองเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้น่านรักษาความมั่งคั่งของเมืองเอาไว้ได้ จากทำการค้าขายเกลือและเครื่องสังคโลกกับหัวเมืองข้างเคียง

²¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน, หน้า 172 - 173.

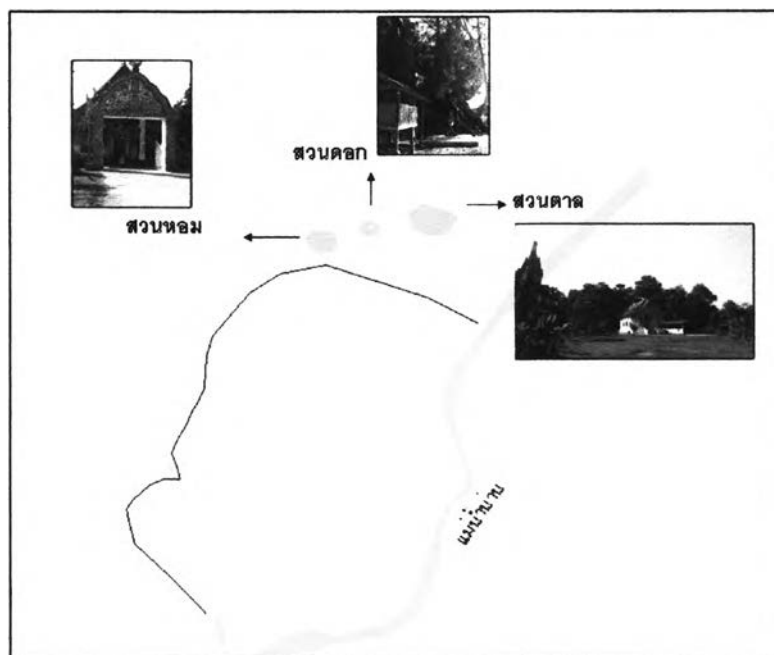
²² โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, คู่มือทัศนศึกษาจังหวัดน่าน, หน้า 72.

5.3.2 สภาพทางสังคม

1) อิทธิพลจากสุโขทัย

ความมั่นคงและเป็นปึกแผ่นของเมืองน่านในสมัยที่เป็นรัฐอิสระเห็นได้จากการที่ พญาผากอง นำกำลังพลจากเมืองน่านไปช่วยสุโขทัยรบกับกรุงศรีอยุธยาสมัยแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพระจั่ว) ที่เมืองกำแพงเพชร เมื่อพ.ศ. 1919 และจากความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับเมืองสุโขทัยทำให้ได้รับอิทธิพลศิลปกรรมแบบสุโขทัยมาใช้ในเมืองน่านอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะเจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ได้รับอิทธิพลรูปแบบทั้งเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์และเจดีย์ช้างล้อมของศรีสัชนาลัย

อิทธิพลจากสุโขทัยอีกประการหนึ่งที่เข้ามาในเมืองน่านได้แก่ การสร้างสวนอุทยานขึ้นมารอบนอกเวียง สำหรับการเสด็จประพาสอุทยานของผู้ครองนคร โดยมีสวนอุทยานอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ สวนดอก สวนหอม และสวนตาลหลวง²³ อุทยานหลวงทั้งสามแห่งในระยะเวลาต่อมาได้มีการสร้างบ้านเรือนและวัด กลายเป็นพื้นที่ชุมชนโดยมีชื่อเรียกของวัดและชุมชนตามชื่ออุทยานในอดีต อันได้แก่ ชุมชนสวนตาลและวัดสวนตาล ชุมชนสวนหอมและวัดสวนหอม ส่วนอุทยานสวนดอกในปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนสวนหอมและมีหลักฐานเป็นซากอิฐที่แสดงถึงที่ตั้งของวัดสวนดอกในอดีต (ภาพที่ 5.8)

ภาพที่ 5.8 ตำแหน่งที่ตั้งอุทยานหลวงสวนหอม สวนดอก สวนตาล และสภาพในปัจจุบัน
ที่มา : สัมภาษณ์และสำรวจ (ผู้วิจัย, 2552)

²³ สัมภาษณ์ ญาณ สองเมืองแก่น, กรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, 17 มกราคม 2552.

2) อิทธิพลของล้านนา

เมืองน่านได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของล้านนาใน พ.ศ. 1993 เมื่อพระเจ้าติโลกราชยกทัพจากเชียงใหม่เข้ามายึดเมืองน่านไว้ได้ นอกจากการที่เมืองน่านมีแหล่งเกลือสินเธาว์แล้ว สาเหตุหลักอีกประการหนึ่งก็คือต้องการใช้เมืองน่านเป็นเส้นทางผ่านในการเปิดศึกแย่งชิงรัฐสุโขทัยจากกรุงศรีอยุธยา

การตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของล้านนาส่งผลให้เกิดการสิ้นสุดของราชวงศ์กาวิ หรือราชวงศ์ภูคาลง ผู้ครองเมืองน่านมีการแต่งตั้งจากล้านนาทำให้วัฒนธรรมไทยวนเข้ามามีอิทธิพลและกลิ่นชนชาติกาวิไปในที่สุด นอกจากนี้ยังส่งผลให้เกิดรูปแบบศิลปกรรมของล้านนาในเมืองน่านเข้าแทนที่ศิลปกรรมของสุโขทัย เช่น พระเจ้าทองทิพย์ที่วัดสวนตาล อันเป็นพระพุทธรูปที่พระเจ้าติโลกราชทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นในสมัยแรกๆ ที่ยึดเมืองน่านได้

ในสมัยพระเจ้าติโลกราชปกครองล้านนา พระองค์ใช้รูปแบบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งกลวิธีที่ใช้ในการรวมศูนย์อำนาจนั้นมีทั้งกลยุทธ์ทางการปกครองและอาศัยความเชื่อทางพุทธศาสนา กลวิธีอาศัยความเชื่อทางพุทธศาสนานั้นกษัตริย์จะปฏิบัติตนตามที่ถือว่าเป็นความดีงามในกรอบพุทธศาสนา ทำหน้าที่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย ในช่วงเวลานี้จึงถือว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาในล้านนา ส่งผลให้เกิดการสร้างและบูรณะวัดขึ้นมากมาย

นอกจากนี้พระเจ้าติโลกรายังมีการส่งเสริมให้เกิดการแพร่หลายในคติเรื่องการบูชาพระบรมธาตุโดยสร้างเครือข่ายบูชาพระธาตุและสถาปนาพระธาตุหลักประจำเมืองกับพระบรมธาตุในพื้นที่อื่น ด้วยวิธีนี้พระองค์สามารถเข้าถึงแหล่งอำนาจโดยผ่านอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุแล้วอ้างสิทธิธรรมเหนือเมืองอื่นๆ ได้²⁴ การสร้างเครือข่ายบูชาพระธาตุดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดคติการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดขึ้น โดยพระธาตุแห่งหนึ่งถูกกำหนดเป็นพระธาตุประจำปีเถาะ

3) อิทธิพลของพม่า

เมืองน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของล้านนามา 108 ปี และได้สิ้นสุดเมื่อพระเจ้าบุเรงนองยึดเมืองเชียงใหม่ได้ ในปี 2101 โดยทำการผนวกล้านนาเข้าสู่ระบบการปกครองแบบพม่า ซึ่งมี "เมียวหนุ่น" เป็นผู้ปกครองเมือง และ"สิกกะ" เป็นขุนนางลำดับรองลงมา

ในช่วงเวลาที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่า เมืองน่านอยู่ในช่วงภัยสงคราม บ้านเมืองเสียหายอย่างหนัก โดยเฉพาะในพ.ศ. 2246 ซึ่งตรงกับรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าเสือในกรุงศรีอยุธยา พระเมืองราชาคิดแข็งข้อ กองทัพพม่าจึงยกทัพมาโจมตีและเผาทำลายวัดวาอาราม เวียง

²⁴ กรกนก รัตนวราภรณ์, "จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา : สัญลักษณ์สะท้อนอำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545)

วังและบ้านเรือนเสียหายจนกลายเป็นเมืองร้างเป็นระยะเวลา 4 ปี หลังจากนั้นในพ.ศ. 2321 เมื่อพระเจ้าตากสินขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาได้ แต่เจ้าน้อยวิชรุไม่อยู่ในสัจจะจึงถูกจับส่งกรุงธนบุรี เมืองน่านไร้ผู้ครองนคร พม่าจึงมากวาดต้อนผู้คนไปเชียงใหม่ และทิ้งให้เมืองน่านร้างเป็นครั้งที่ 2 เป็นระยะเวลา 23 ปี

4) อิทธิพลของกรุงรัตนโกสินทร์

เมืองน่านเข้ามาอยู่ในการปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. 2331 เมื่อเจ้าฟ้าอัครฉัตร ปัญญา ลงมาเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับแต่นั้นมา บ้านเมืองก็มีความสงบเรียบร้อย และได้มีการก่อสร้างปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ

5.3.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่านในยุคเวียงใต้

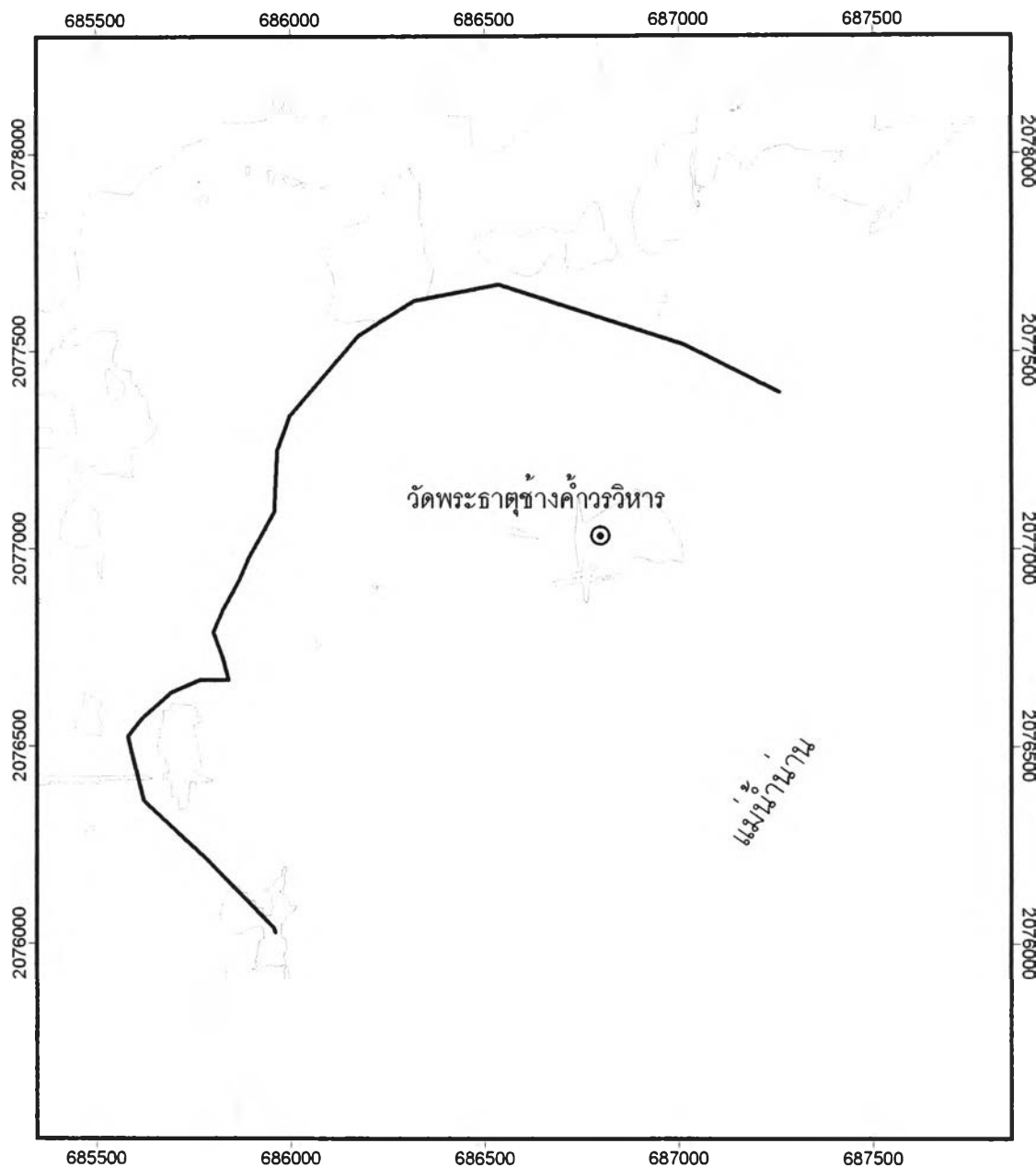
1) รูปแบบ รูปร่างของเมือง

ตัวเมืองน่านในยุคเวียงใต้ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน รูปแบบการสร้างเมืองได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมการสร้างเมืองของทราวดีที่ขยายตัวขึ้นมาในเขตพื้นที่ภาคเหนือ คือนิยมตั้งเมืองในเขตพื้นที่ราบลุ่ม มีคันน้ำและคูดินล้อมรอบ โดยใช้คูเมืองด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำ ส่วนด้านที่เหลือจะขุดคูต่อเติมโดยรอบ²⁵

รูปร่างของเมืองมีลักษณะคล้ายวงกลมมีกำแพงล้อมรอบ 3 ด้าน และมีลำน้ำน่านทำหน้าที่เป็นกำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงใต้ สถาปัตยกรรมประเทศเป็นที่ราบลุ่มขนานไปกับแนวลำน้ำน่านในแนวเหนือ-ใต้ มีภูเขาล้อมรอบสองด้านคือด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็นดอยผาสิงห์ ด้านตะวันตกเฉียงใต้เป็นดอยน้อยและดอยภูซางส่วนด้านตะวันออกเป็นดอยภูเพียง ตัวเมืองหันหน้าเข้าสู่แม่น้ำทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญในการคมนาคมและติดต่อค้าขาย เห็นได้ว่าทำเลชัยภูมิที่ตั้งตัวเมืองน่านแห่งใหม่นี้มีความเหมาะสมตามหลักการสร้างเมืองของไทยวนที่ประกอบไปด้วยการมีที่ราบ ภูเขา และแม่น้ำเป็นหลัก

การเลือกทำเลที่สร้างเมืองนอกจากอาศัยการดูชัยภูมิที่เหมาะสมแล้ว ยังอาศัยความเชื่อในเรื่องนิมิตเพื่อสร้างความชอบธรรมในพื้นที่ด้วย ตามที่พงศาวดารระบุไว้พญาผากองทรงนิมิตว่ามีโคอุสุภราชวิ่งมาจากป่าตะวันออกข้ามแม่น้ำน่านมาทางทิศตะวันตกแล้วถ้ามูลเป็นรูปพื้นฐานของเมืองน่าน (แผนที่ 5.6)

²⁵ ศรพล คำวิฑูร, ช่วงเมืองและวัดหัวช่วง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, หน้า 6-7.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.6 รูปแบบ รูปร่างของเมืองในยุคเวียงใต้	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: flex-start;"> <div style="width: 45%;"> <p> กำแพงเมืองเวียงใต้</p> <p> ศูนย์กลางเวียงใต้</p> </div> <div style="width: 45%;"> <p>แหล่งน้ำ</p> <p>เส้นชั้นความสูง</p> </div> </div>	<div style="text-align: center;"> <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> </div> <hr/> <p style="text-align: center;">ที่มา : การศึกษา โดย กุวัจชัย 2552</p> <hr/> <div style="text-align: center;"> <p>0.1 0 0.1 0.2 Kilometers</p> </div>

2) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

เนื่องจากในสมัยนี้เมืองน่านประสบภัยสงครามและถูกปล่อยร้างให้เป็นเมืองร้างถึง 2 ครั้ง ทำให้ขาดข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองในสมัยนี้ อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่ารูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงใต้มีความคล้ายคลึงกับยุคเวียงภูเพียงแซ่แห่ง กล่าวคือการใช้ที่ดินหลักๆ ประกอบไปด้วย พื้นที่ศาสนาสถาน ที่อยู่อาศัยของเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ และที่อยู่อาศัยของราษฎรทั่วไป โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (แผนที่ 5.7)

การใช้ที่ดินประเภทศาสนาสถาน

เมืองน่านในสมัยนี้เป็นยุคที่มีการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาตั้งแต่เริ่มก่อสร้างเมือง และเมื่อตกอยู่ใต้อิทธิพลของล้านนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช เมืองน่านก็มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ทำให้มีการสร้างวัดขึ้นมาเป็นจำนวนมากในสมัยนี้ พระสงฆ์เข้ามาบิณฑบาตมากขึ้นต่อวิถีชีวิตของคนน่าน เป็นผู้ถ่ายทอดวิชา ความรู้ พิธีกรรม ประเพณีต่างๆ จึงทำให้เกิดการตั้งชุมชนโดยรอบศาสนาสถานหรือที่เรียกว่า "ศรีท้าววัด"

การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย

การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยแบ่งออกเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ซึ่งอยู่บริเวณใจกลางเมือง และพื้นที่อยู่อาศัยของราษฎรทั่วไปจะอยู่บริเวณริมกำแพงเมืองและนอกเขตกำแพงเมือง

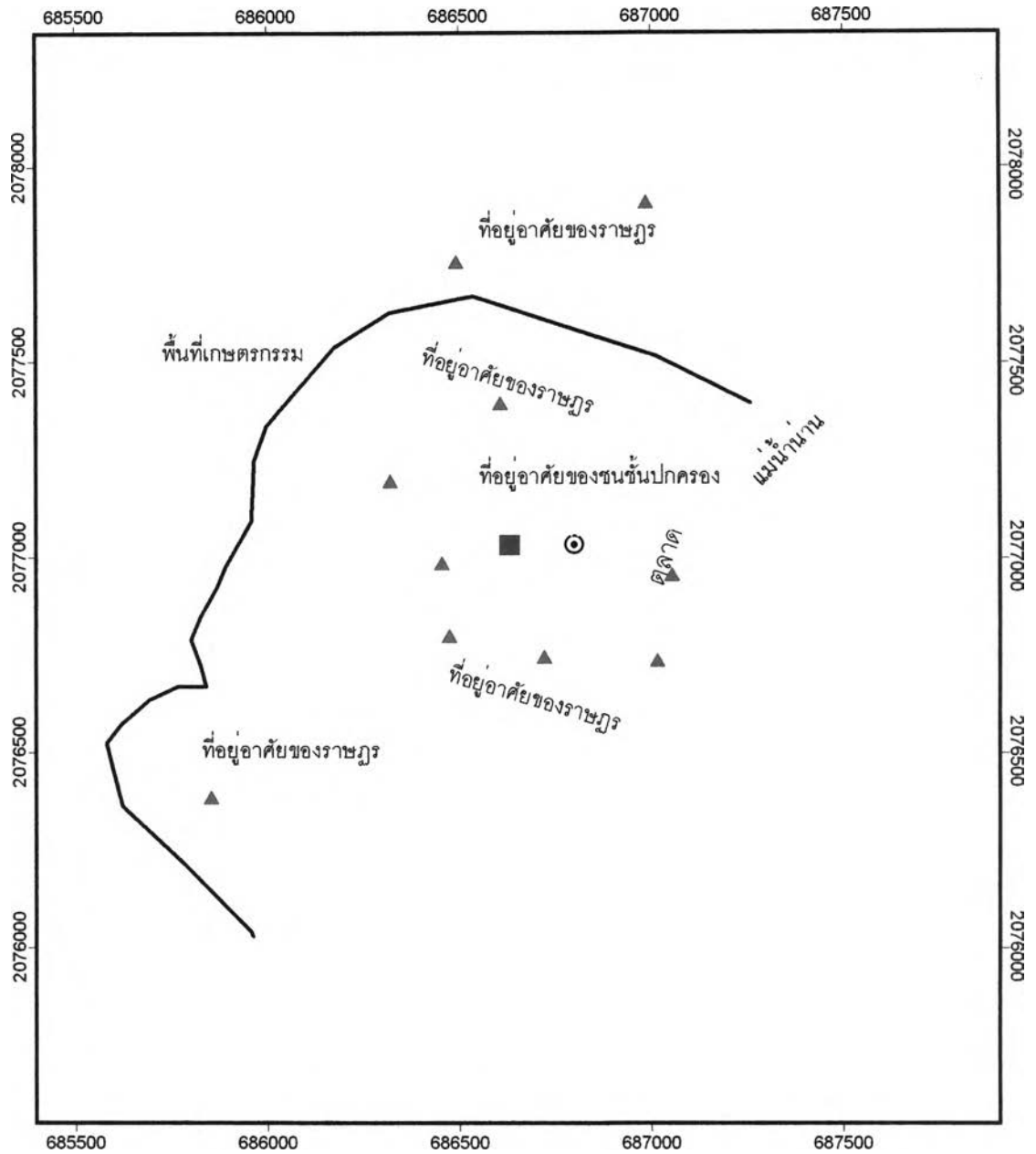
การใช้ที่ดินประเภทเกษตรกรรม

พื้นที่เกษตรกรรมอยู่บริเวณรอบนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตกของเมือง โดยอาศัยน้ำจากแม่น้ำน่านและฝายสมุนเป็นหลัก

การใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม

กาด หรือ พื้นที่ตลาดภายในเวียง ไม่ได้ถูกกล่าวถึงมากนักในยุคนี้ อย่างไรก็ตามจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในยุคเวียงใต้ เมืองน่านมีการติดต่อค้าขายกับหัวเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะเกลือสินเธาว์จากบ่อเกลือที่บ้านบ่อหลวง โดยมีเส้นทางการติดต่อหลักคือแม่น้ำน่าน จึงสันนิษฐานว่าบริเวณตลาดค้าขายของเมืองในยุคนี้อยู่ที่บริเวณทางทิศตะวันออกของเมือง

รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองน่านในยุคเวียงใต้มีการผสมกันระหว่างคติความเชื่อเรื่องเมืองเป็นสิ่งมีชีวิตและความศรัทธาในพุทธศาสนาของคนในท้องถิ่น โดยมีการกำหนดพื้นที่บริเวณกลางเมืองให้เป็นศูนย์กลางของเมือง เป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุช้างค้ำซึ่งเป็นวัดหลวงใจกลางเมืองและคุ้มของเจ้าเมืองผู้ครองอำนาจการปกครอง พื้นที่ด้านเหนือเป็นที่อยู่ของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ส่วนราษฎรทั่วไปอาศัยอยู่บริเวณตอนใต้ของเมืองและใกล้กับบริเวณศาสนาสถานหรือที่เรียกว่า "กลุ่มศรีท้าววัด"

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 5.7 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงใต้</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ คู่มหลวง ⊙ วัดหลวงใจกลางเวียง ▲ ศาลสดาน ● แหล่งน้ำ 	<p>กำแพงเมืองเวียงใต้</p> <p>เส้นชั้นความสูง</p>
<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	
<p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p>	
<p>N</p> <p>0.1 0 0.1 0.2 Kilometers</p>	

และเมื่อพิจารณาจากสภาพภูมิประเทศแล้วเห็นได้ว่าพื้นที่ตรงบริเวณกลางเมืองนั้นเป็นบริเวณที่มีตำแหน่งสูงที่สุดของเมือง อันเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมในการเป็นที่ตั้งของคุ้มเจ้าผู้ครองนคร และวัดหลวงใจกลางเมือง แสดงให้เห็นภูมิปัญญาในการวางผังเมืองของเจ้าผู้ครองนครในอดีต (แผนที่ 5.8)

3) รูปแบบการคมนาคม

รูปแบบการคมนาคมแบ่งออกเป็นการคมนาคมทางน้ำและเส้นทางคมนาคมทางบก เส้นทางสายหลักที่ใช้ติดต่อค้าขายและรับอิทธิพลจากภายนอก ได้แก่แม่น้ำน่านซึ่งไหลไปบรรจบกับแม่น้ำปิงและรวมกับแม่น้ำยมและแม่น้ำวังจนกลายเป็นต้นแม่น้ำเจ้าพระยา เส้นทางสายนี้ใช้ติดต่อกับสุโขทัย หัวเมืองในเขตที่ราบภาคกลางและชายฝั่งทะเล ส่วนการติดต่อกับล้านนา พม่า และลาว ใช้เส้นทางทางช่องเขาด้านตะวันตกและตะวันออกของแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน

สำหรับระบบสัญจรภายในเมืองนั้น ไม่มีปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่อ้างอิงถึง แต่จากการพิจารณาพื้นที่กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเมืองนั้น สันนิษฐานว่ารูปแบบของถนนเป็นการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่กิจกรรมต่างๆ และเมื่อศึกษาร่วมกับการแปลสภาพถ่ายทางอากาศใน พ.ศ. 2520 ทำให้ได้รูปแบบถนนในยุคนี้ออกมาเป็นลักษณะตารางสี่เหลี่ยม เชื่อมต่อระหว่าง ประตูเมือง วัด คุ้ม และชุมชนต่างๆ (แผนที่ 5.8)

4) สิ่งปลูกสร้างที่สำคัญของเมือง

คุ้มหลวง

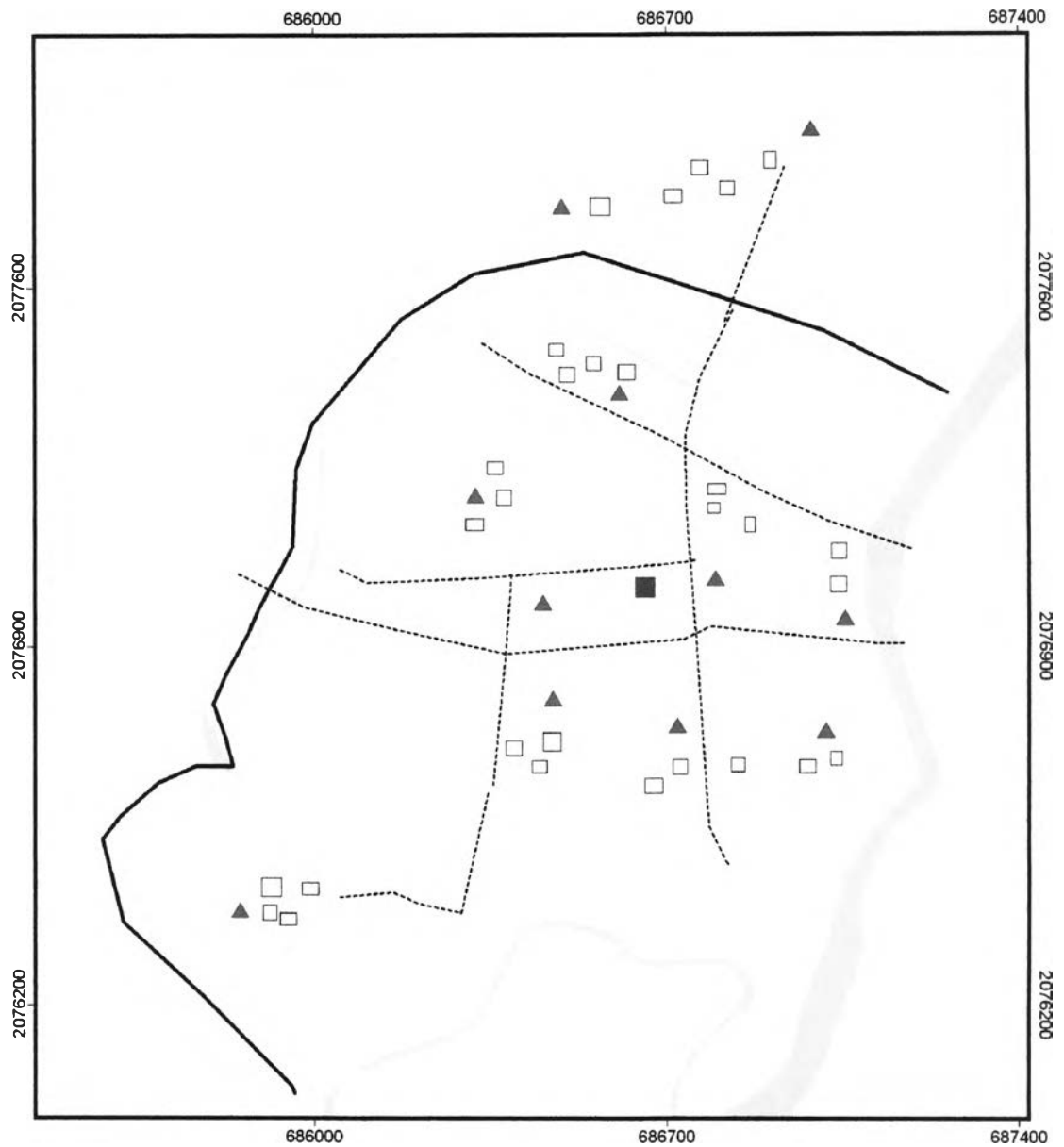
คุ้มหลวงหรือที่อยู่อาศัยของเจ้าผู้ครองนคร ตั้งอยู่ที่บริเวณใจกลางเมือง ใกล้กับวัดพระธาตุช้างค้ำและขวงเมือง

ศาสนาสถาน

สิ่งปลูกสร้างในสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นศาสนาสถานโดยมีรูปแบบที่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของแต่ละเมืองที่เข้ามามีบทบาทในเมืองน่านเป็นหลัก ในช่วงระยะแรก สิ่งปลูกสร้างจะเป็นศิลปะแบบสุโขทัย จนเมื่อเมืองน่านตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของล้านนาและพม่า รูปแบบของสิ่งก่อสร้างก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย สิ่งปลูกสร้างประเภทศาสนาสถานที่มีเกิดขึ้นในยุคนี้และความสำคัญได้แก่

- วัดพระธาตุช้างค้ำ

วัดพระธาตุช้างค้ำสร้างโดยพญาผากองผู้ย้ายเมืองจากเวียงญ่เพียงแหม่แห่งมายังเวียงน่าน การสร้างวัดพระธาตุช้างค้ำนั้น สันนิษฐานว่าเป็นการสร้างวัดหลวงขึ้นกลางเวียง ตามคติความเชื่อการสร้างพระธาตุใจกลางเมืองเช่นเดียวกับเมืองในแถบภาคเหนือ

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 5.8 รูปแบบการคมนาคมในยุคเวียงใต้</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> เส้นถนน คู่มหหลวง วัด บ้าน 	<p>แหล่งน้ำ</p> <p>กำแพงเมืองเวียงใต้</p>
<p>ภาควิชาการวางผังเมืองและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	
<p>ที่มา : แปลจากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2520</p>	
<p>0.06 0 0.06 0.12 Kilometers</p>	

-วัดพระธาตุเขาน้อย

วัดพระธาตุเขาน้อยสร้างขึ้นโดยพระนางประทุมมามเหสีของพญาภูเข่งเช่นเดียวกับวัดสวนตาล วัดพระธาตุเขาน้อยตั้งอยู่บนยอดดอยเขาน้อยซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำน่าน องค์พระธาตุเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนทั้งองค์ เป็นศิลปะพม่าผสมล้านนา

วัดพระธาตุเขาน้อยมีความสัมพันธ์ในเชิงที่ตั้งกับพระธาตุแช่แห้งที่ตั้งอยู่บนเนินเขาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน โดยเห็นได้จากเส้นแวงระหว่างพระธาตุเขาน้อยที่เรียงตรงกับพระธาตุแช่แห้ง ตามตำนานไม่ได้มีการกล่าวถึงการเล็งกันของแกนพระธาตุทั้งสอง แต่อย่างไรก็ตามมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ขององค์พระธาตุทั้งสอง ในเรื่องของการเกิดปาฏิหาริย์เป็นดวงไฟลอยจากวัดพระธาตุแช่แห้ง ไปยังวัดพระธาตุเขาน้อย และจากวัดพระธาตุเขาน้อยไปยัง พระธาตุดอยหงส์ที่อยู่ในอำเภอแม่จรม ในช่วงเช้าพรรษา²⁶

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน

กำแพงเมืองในอดีตถูกเรียกว่า "คือเวียง/คือเมือง" ซึ่งคือเวียง หมายถึงกำแพงเมือง โดยมี "คือ" หมายถึงคูน้ำ เป็นแนวรอบกำแพงเมือง²⁷ โดยกำแพงเมืองของเวียงได้เชื่อมกันว่า คือแนวคันดินใหญ่ที่ปรากฏร่องรอยอยู่บริเวณวัดพญาวัด แต่อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถหาหลักฐานที่ยืนยันได้ชัดเจนถึงขนาดของคูน้ำคันดินนี้ เนื่องจากถูกเปลี่ยนแปลงแต่หลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบันพอจะบอกได้ว่า แนวคันดินดังกล่าวเป็นตำแหน่งของคูเมืองทางด้านทิศใต้ เพราะปรากฏหลักฐานการหักมุมของแนวคันดินและคูน้ำดังกล่าวในบริเวณด้านหลังวัดพญาวัดโค้งไปทางทิศเหนือ กลายเป็นกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก

กำแพงเมืองดังกล่าว ถูกใช้มาจนกระทั่งสมัยเจ้าจ้าวฟ้ารผาสุม โดยปรากฏตามประวัติวัดช้างค้ำว่า ในพ.ศ. 1969 เจ้าจ้าวฟ้ารผาสุม ได้โปรดให้ก่อสร้างใหม่โดยทำด้วยไม้ซุงทั้งท่อนใช้เวลาร่วมปีจึงแล้วเสร็จ²⁸ การเปลี่ยนจากกำแพงดินเป็นกำแพงเมืองจากท่อนซุงนี้ เนื่องจากวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาทำให้รูปแบบการสู้รบเปลี่ยนแปลงไปจากการสู้รบระยะประชิดตัวเป็นการใช้ปืนใหญ่ในการโจมตี

²⁶ สัมภาษณ์ พระครูวิสิฐนันทวุฒิ, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง, 15 มกราคม 2552.

²⁷ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า9.

²⁸ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน, หน้า 45.

ประตูเมือง

ประตูเมืองในยุคเวียงใต้ที่มีปรากฏชื่อตามเอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ประตูอุณญาณ ประตูท่าช้าง ประตูเชียงใหม่ และประตูหึ่งห้อย ตำแหน่งที่ตั้งของประตูเมืองนั้นนอกจากประตูอุณญาณที่ปรากฏตำแหน่งว่าอยู่บริเวณสวนตาลหลวงตามพงศาวดารแล้ว อย่างไรก็ตามไม่ได้มีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของประตูที่แน่นอน หากแต่สามารถพิจารณาขั้นต้นได้ว่าประตูอุณญาณในยุคนี้เป็นประตูเดียวกับประตูอุณญาณในสมัยเวียงน่านโดยมีที่ตั้งอยู่ทางกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ประตูเชียงใหม่หรือเวียงใหม่เป็นประตูที่เจ้าฟ้าอัครวิญญูได้ยกเอาครอบครัวผู้คนเข้าสู่เมืองน่านภายหลังจากการบูรณะเมืองหลังภัยสงครามซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นประตูเดียวกับประตูเชียงใหม่ในยุคเวียงน่าน ประตูท่าช้าง ตามพงศาวดารได้กล่าวว่าเป็นประตูที่พระยาเมืองนคร (ลำปาง) กษัตริย์ที่พม่าแต่งตั้งมาปกครองเมืองน่าน เดินทางเข้ามา²⁹ โดยคำว่า ท่าช้าง น่าจะเป็นบริเวณประตูที่นำช้างออกไปยังท่าน้ำเพื่อดื่มและอาบน้ำ สำหรับประตูหึ่งห้อยนั้น คำว่าหึ่ง หรือหึ่งเป็นคำโบราณ หมายถึงกระพรวนโลหะ เช่นเดียวกับคำว่าหอหึ่ง ที่หมายถึงหระฆัง ดังนั้นประตูหึ่งห้อยน่าจะหมายถึงประตูที่มีหอคอยหรือระฆังแขวนอยู่³⁰

ข่วงเมือง

ข่วงเมือง คือ สนามหรือพื้นที่โล่งกว้างที่ตั้งอยู่ภายในเมือง เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมของเมือง พื้นที่ข่วงเมืองนั้นสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นมาพร้อมๆ กับตัวเมืองในช่วงตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ 20 โดยปรากฏชื่อข่วงเมืองครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2351 สมัยเจ้าอัครวิญญูเป็นเจ้าผู้ครองนคร³¹ บริเวณที่ตั้งของข่วงเมืองอยู่บริเวณกลางเวียง มีลักษณะเป็นสนามโล่งกว้างมีพื้นที่อยู่ระหว่างด้านหน้าคุ้มหลวงกับวัดพระธาตุช้างค้ำ

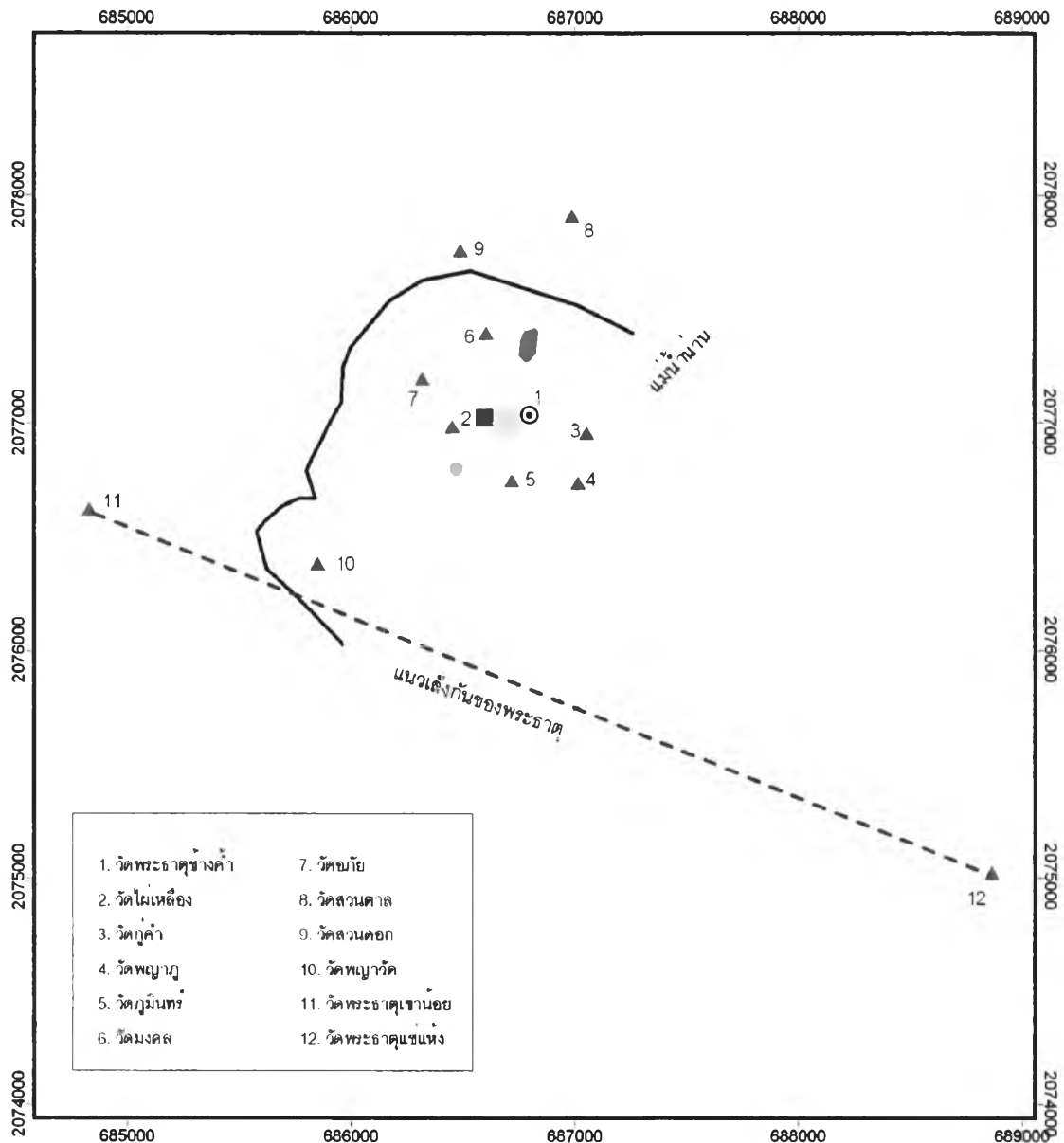
มิ่งเมือง

เสามิ่งเมือง เป็นความเชื่อในวัฒนธรรมของอินเดียที่เข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว การสร้างเสามิ่งเมืองเป็นการกำหนดชัยภูมิอันเป็นมงคลที่อยู่บริเวณกลางเมือง โดยเป็นคติเดียวกันกับหลักเมืองและสะดือเมือง เพียงแต่มีการเรียกชื่อที่แตกต่างกันตามท้องถิ่น การสร้างเสามิ่งเมืองนั้นคาดว่าเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการสร้างเมืองในระยะแรก สำหรับวัดมิ่งเมืองนั้นได้มีการสร้างขึ้นภายหลัง โดยแต่เดิมเป็นวัดห้วยไคร้ซึ่งเป็นวัดร้างทำให้สันนิษฐานได้ว่าบริเวณดังกล่าวเป็นตำแหน่งบ้านห้วยไคร้ที่พญาผากองย้ายมาและสร้างเสามิ่งเมืองขึ้น ณ บริเวณนี้

²⁹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, หน้า 23.

³⁰ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 12.

³¹ สุพล คำริทกุล, ข่วงเมืองและวัดห้วยไคร้ องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, หน้า 80.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน

แผนที่ 5.9 สิ่งปลูกสร้างของเมืองในยุคเวียงไต

<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ คูมหลวง ⊙ วัดหลวงใจกลางเวียง ▲ ศาลสถาน ● มิ่งเมือง ○ ขวงเมือง 	<ul style="list-style-type: none"> ■ หนองแกว ~ กำแพงเมืองเวียงไต ▲ แหล่งน้ำ 	 <p>ภาควิชาการวางแผนที่และเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <p>0 0.1 0.1 0.2 Kilometers</p>
---	--	---

5.3.4 สรุปลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่านในยุคเวียงใต้

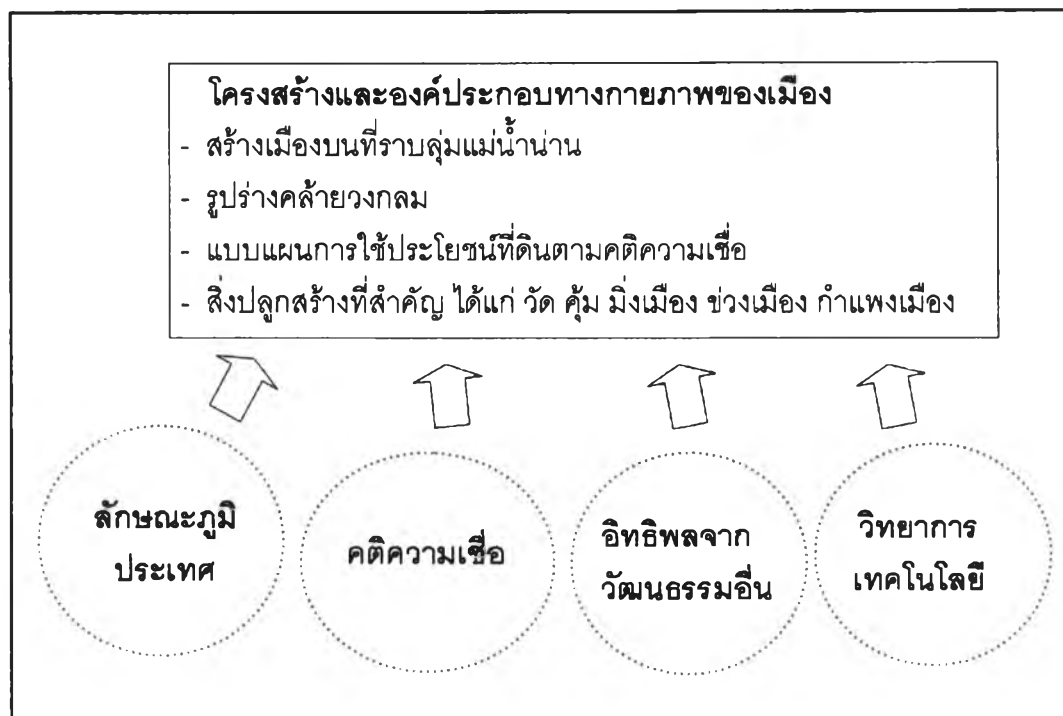
การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในยุคนี้คือย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแช่แห้งมายังบ้านห้วยไคร้ทางฝั่งตะวันตกของเมืองน่าน ซึ่งถือว่าการเปลี่ยนรูปแบบวัฒนธรรมการสร้างเมืองของคนไทยวนในลุ่มแม่น้ำกก(สร้างเมืองบนพื้นที่สูง) มาเป็นการสร้างเมืองแบบวัฒนธรรมทราวดี (สร้างเมืองบนที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ) โดยอิทธิพลของทราวดีนั้นเชื่อว่าเมืองน่านได้รับผ่านมาทางเมืองหริภุญไชย โดยเห็นได้จากอิทธิพลของหริภุญไชยต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมขององค์เจดีย์พระธาตุแช่แห้ง จึงสันนิษฐานได้ถึง การเข้ามามีบทบาททางวัฒนธรรมของหริภุญไชยต่อเมืองน่าน

การย้ายทำเลที่ตั้งของเมืองน่านนั้น เมื่อมองทางด้านกายภาพเห็นได้ว่าเวียงน่าน ณ บ้านห้วยไคร้นี้เป็นชัยภูมิที่ดีกว่าตัวเวียงเดิมมากเพราะเป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ แม่น้ำน่านเป็นแม่น้ำสายสำคัญ สะดวกในการคมนาคมและติดต่อค้าขายกับเมืองอื่นๆ ทำให้เวียงน่านในระยะแรกยังรักษาความเป็นรัฐอิสระเอาไว้ได้ โดยมีความสัมพันธ์กับสุโขทัยอย่างใกล้ชิด และได้รับเอาศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบ สุโขทัยเข้ามา

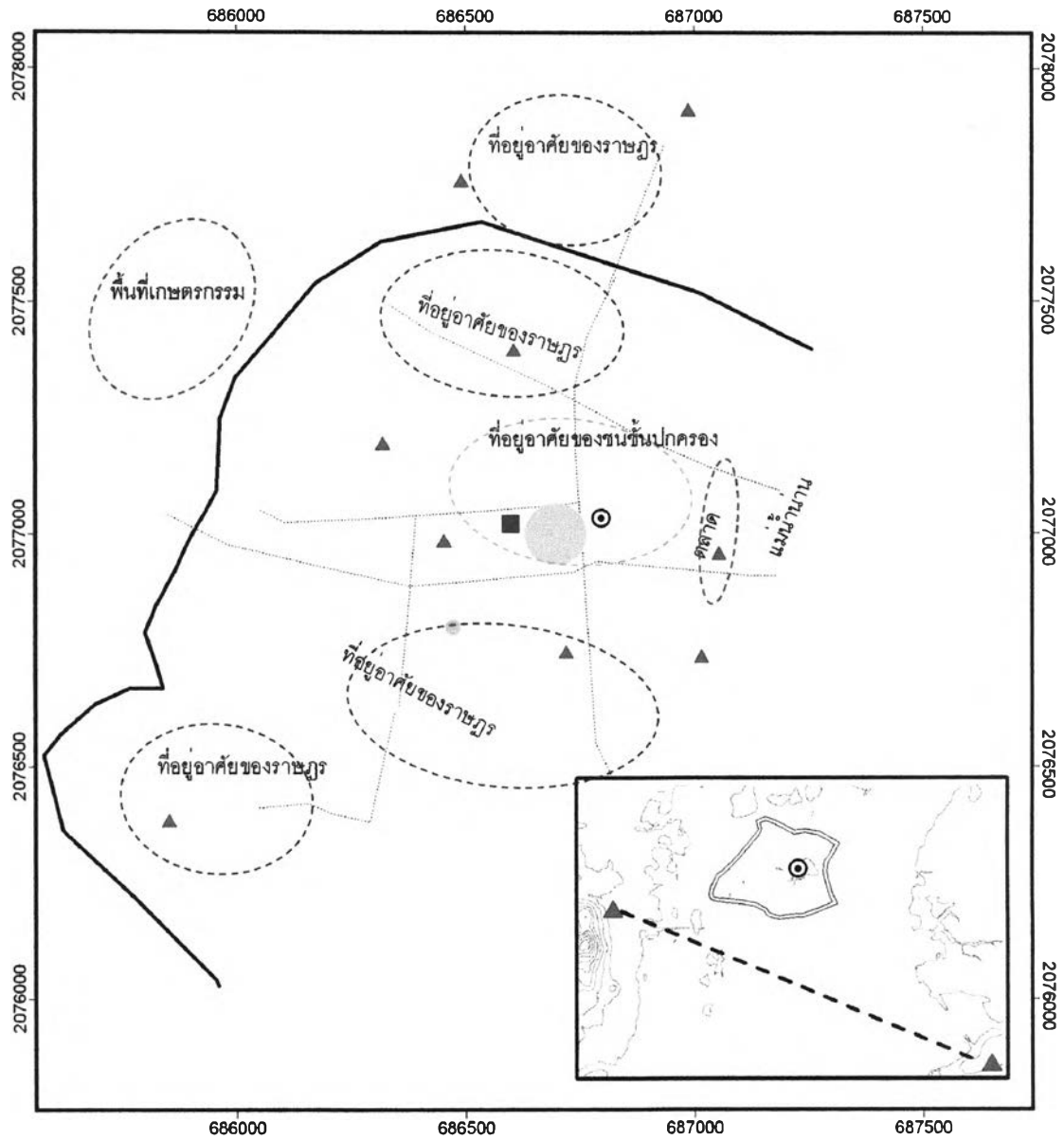
สาเหตุหลักประการหนึ่งที่ทำให้เมืองน่านเป็นรัฐอิสระที่เข้มแข็งได้ในระยะเวลาอันยาวนานคือการมีเตาเผาสังคโลกและมีบ่อเกลือเป็นของตนเอง ทำให้สามารถทำการค้าขายแลกเปลี่ยนกับหัวเมืองใกล้เคียงได้ และจากการที่มีบ่อเกลือนี้เองทำให้พระเจ้าติโลกราชยกทัพจากเมืองเชียงใหม่มายึดเมืองน่าน ทำให้เมืองน่านตกอยู่ภายใต้อำนาจของล้านนา การตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของล้านนาทำให้น่านรับเอารูปแบบศิลปกรรม ประเพณี คติความเชื่อในแบบล้านนา มาแทนที่อิทธิพลของสุโขทัย เมืองน่านได้มีซ่อมแซมบูรณะและการสร้างวัดขึ้นมาหลายแห่ง ในช่วงที่พุทธศาสนาเจริญแพร่หลายในล้านนาและเมื่อพม่าเข้ามามีบทบาทอำนาจแทนล้านนา ศิลปะแบบพม่าก็เข้ามามีอิทธิพลในเมืองน่านด้วยเช่นกัน ทำให้รูปแบบสิ่งก่อสร้างของเมืองน่านมีความผสมผสานกันระหว่างศิลปะแบบสุโขทัย ล้านนา และพม่า นอกจากนี้ปัจจัยด้านคติความเชื่อก็มีผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเช่นกัน ได้แก่ ความเชื่อในการสร้างพระธาตุใจกลางเมือง การสร้างเสามิ่งเมือง ที่คล้ายคลึงกับเมืองในภูมิภาคเดียวกัน

นอกจากคติความเชื่อแล้ว ปัจจัยทางด้านวิทยาการเทคโนโลยีก็ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อองค์ประกอบของเมืองเช่นกัน คือการเปลี่ยนแปลงจากกำแพงดินเป็นกำแพงท่อนซุงเมื่อการสู้รบเปลี่ยนจากระยะประชิดตัวเป็นการใช้ปืนใหญ่

สรุปได้ว่าโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่านในยุคเวียงใต้ได้รับอิทธิพลหลักมาจากปัจจัยทางสภาพภูมิศาสตร์ การแพร่ขยายของวัฒนธรรมของเมืองข้างเคียง และเมืองที่มีอำนาจเหนือกว่า คติความเชื่อวัฒนธรรมท้องถิ่น และวิทยาการเทคโนโลยี

ภาพที่ 5.9 สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเวียงใต้

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนนทบุรี</p>		
<p>แผนที่ 5.10 สรุปลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองในยุคเวียงไค้</p>		
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ คูเมือง ⊙ วัดหลวงใจกลางเวียง ▲ ศาลินสถาน ● มังเมือง ■ ขวงเมือง 	<p>แหล่งน้ำ</p> <ul style="list-style-type: none"> ~ ลำรางน้ำ - - - เส้นทาง 	 <p>ภาควิชาการวางแผนที่ดินและโบราณคดี คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <hr/> <p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <hr/> <p>0.1 0 0.1 0.2 Kilometers</p>

5.4 ยุคเวียงดงพระเนตร (เวียงเหนือ) (พ.ศ. 2362 – 2397)

5.4.1 สภาพธรรมชาติ

1) การย้ายเมืองจากเวียงใต้มายังเวียงดงพระเนตร

ในพ.ศ. 2360 เมื่อน่านเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ ที่เรียกว่า “น่านองหลวง” น้ำในแม่น้ำน่านไหลเข้าสู่ตัวเมือง พัดพาบ้านเรือนและกำแพงเมืองเสียหาย เจ้าสุมนเทวราชผู้ครองนครในขณะนั้นจึงย้ายเมืองขึ้นไปตั้งบนดงเพี้ยดช้าง ทางตอนเหนือของแม่น้ำน่าน เรียกว่า “เวียงดงพระเนตร” หรือ “เวียงเหนือ” และเรียกตัวเวียงเดิมว่า “เวียงใต้”

2) สภาพภูมิประเทศของเวียงดงพระเนตร

ที่ตั้งของเวียงดงพระเนตรอยู่ห่างจากบริเวณตัวเวียงเก่าประมาณ 3 กิโลเมตร แต่เดิมบริเวณนี้เป็นป่าโปร่ง ด้านทิศตะวันตกเป็นภูเขา มีแม่น้ำน่านอยู่ทางทิศตะวันออกสภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง (แผนที่ 5.11)

5.4.2 สภาพสังคม

1) กลุ่มชุมชนดั้งเดิมก่อนสร้างเวียงดงพระเนตร

ในการศึกษาของประวัติของชุมชนต่างๆ ในบริเวณนี้ พบว่าพื้นที่บริเวณเวียงดงพระเนตรข้างนั้นแต่เดิมได้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว ส่วนใหญ่เป็นชาวไทลื้อที่อพยพมาจากเมืองเชียงแสน โดยมีหลักฐานเป็นศาสนสถานหลายแห่ง อาทิ วัดเชียงแข็ง วัดมหาโพธิ์ วัดพระเนตร

พื้นที่บริเวณนี้สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณที่ใช้คล้องช้างป่าที่จับมาได้ โดยมีชื่อเรียกว่า ดงเพี้ยดช้างตามประวัติศาสตร์นั้น เมื่อน่านมีชื่อเสียงในเรื่องการคล้องช้างป่า โดยเฉพาะช้างเผือกดังมีประวัติการถวายช้างเผือกแก่กษัตริย์ในกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³² และเมื่อพิจารณาจากชื่อของชุมชนในบริเวณนี้ เช่น ท่าช้าง บ้านพระเนตร บ้านช้างเผือก เป็นข้อบ่งชี้ถึงบทบาทของเวียงดงพระเนตรในอดีต โดยบ้านท่าช้างเป็นบริเวณที่นำช้างลงทำความสะอาด บ้านพระเนตรเป็นสถานที่สำหรับสร้างพลับพลาที่ประทับเพื่อทอดพระเนตรช้างเผือกที่กำลังอาบน้ำ ส่วนบ้านช้างเผือกเป็นสถานที่นำช้างเผือกไปฝึกและเลี้ยงที่เพี้ยดช้าง³³

³² จังหวัดน่าน, เอกลักษณะน่าน. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์maxxprint, 2549), หน้า210.

³³ สิทธิศักดิ์ ธงเงิน, เมื่อน่านอดีตที่คุณอาจไม่รู้, หน้า 52.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน											
แผนที่ 5.11 สภาพภูมิประเทศของเมืองในยุคเวียงดงพระเนตร											
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ศูนย์กลางเมือง ขอบเขตเวียงดงพระเนตร ขอบเขตเวียงใต้ แหล่งน้ำ 	<p>ระดับความสูง</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="background-color: #f0f0f0;">255.023 - 263.125</td></tr> <tr><td style="background-color: #e0e0e0;">246.922 - 255.023</td></tr> <tr><td style="background-color: #d0d0d0;">238.82 - 246.922</td></tr> <tr><td style="background-color: #c0c0c0;">230.718 - 238.82</td></tr> <tr><td style="background-color: #b0b0b0;">222.617 - 230.718</td></tr> <tr><td style="background-color: #a0a0a0;">214.515 - 222.617</td></tr> <tr><td style="background-color: #909090;">205.413 - 214.515</td></tr> <tr><td style="background-color: #808080;">199.312 - 205.413</td></tr> <tr><td style="background-color: #707070;">190.21 - 199.312</td></tr> </table>	255.023 - 263.125	246.922 - 255.023	238.82 - 246.922	230.718 - 238.82	222.617 - 230.718	214.515 - 222.617	205.413 - 214.515	199.312 - 205.413	190.21 - 199.312	<div style="text-align: center;"> <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> </div> <hr/> <p style="text-align: center;">ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <div style="text-align: center;"> <p>0.1 0 0.1 0.2 Kilometers</p> </div>
255.023 - 263.125											
246.922 - 255.023											
238.82 - 246.922											
230.718 - 238.82											
222.617 - 230.718											
214.515 - 222.617											
205.413 - 214.515											
199.312 - 205.413											
190.21 - 199.312											

2) เมืองน่านภายใต้การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

รูปแบบการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) แบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช

นโยบายการปกครองหัวเมืองประเทศราชของล้านนาไทยอันประกอบด้วย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน เป็นไปอย่างระมัดระวัง ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่ล้านนาเคยอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าถึง 200 กว่าปีย่อมความใกล้ชิดกับพม่ามาก และในขณะเดียวกันพม่าก็พยายามแย่งชิงล้านนากลับคืนไปอีก การปกครองล้านนาจึงไม่ใช้วิธีกดขี่อย่างที่พม่าเคยทำกับล้านนา แต่กลับใช้วิธีการปกครองแบบผูกใจเจ้านายเมืองเหนือ โดยยอมผ่อนผันให้เจ้าเมืองมีอิสระในการปกครองภายใน เศรษฐกิจ การศาล การต่างประเทศ และ ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนยกย่องให้เกียรติแก่เจ้าเมืองในโอกาสอันควร

อย่างไรก็ตามรัฐบาลได้มีมาตรการควบคุมทางอ้อม โดยกำหนดให้หัวเมืองประเทศราชต้องปฏิบัติตามหน้าที่กำหนดไว้ 4 ประการ คือ การช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต การช่วยขยายพระราชอาณาเขต การช่วยเหลือในราชการสงคราม และการส่งสิ่งของ เช่น ต้นไม้ ทอง เงิน และส่วย รวมถึงการควบคุมในรูปพิธีการที่แสดงการยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ เช่น การทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาจะ การให้เครื่องยศและแต่งตั้งถอดถอนตำแหน่งที่สำคัญ การเข้าเฝ้าในพิธีราชาภิเษก เป็นต้น³⁴

5.4.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเวียงดงพระเนตร

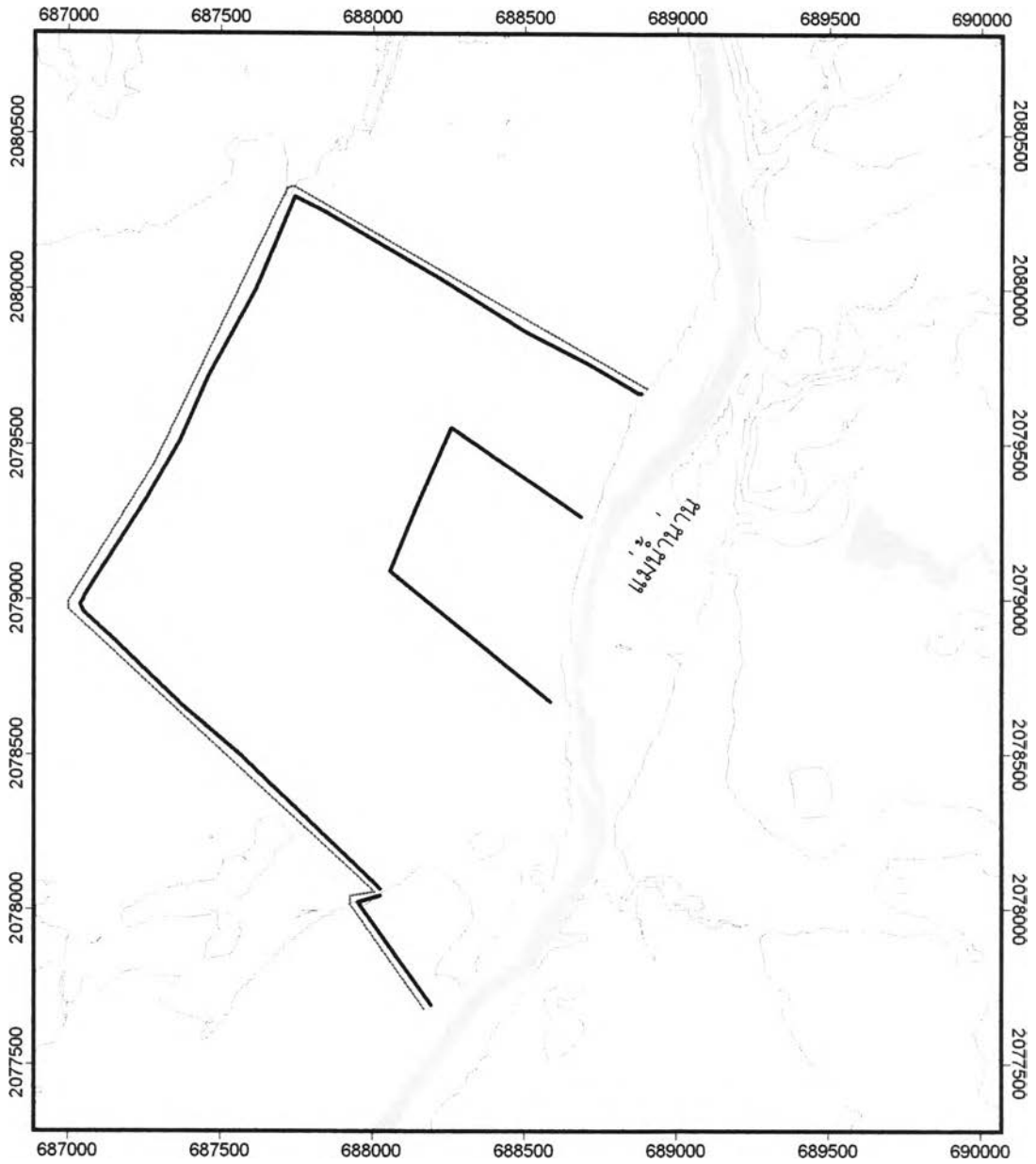
1) รูปแบบของเมือง อาณาเขต ดินแดน

เวียงดงพระเนตรถูกสร้างขึ้นแบบเส้นตรง รูปสี่เหลี่ยม ล้อมรอบบริเวณ 2 ชั้น³⁵ ตัวเวียงทอดไปตามลำน้ำน่านห่างจากแม่น้ำน่านประมาณ 800 เมตร รูปร่างของเมืองในสมัยเวียงดงพระเนตรมีลักษณะที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมทรงเรขาคณิต ซึ่งรับเอาอิทธิพลมาจากเมืองเชียงใหม่ โดยแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาวิทยาการในการสร้างเมือง การจัดผังเมืองมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยและเป็นสัดส่วน กำแพงเมืองชั้นในมีความสำคัญโดยเป็นที่ตั้งของคุ้มหลวงและที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครอง กำแพงเมืองชั้นนอกเป็นที่ตั้งของศาสนสถานและที่อยู่อาศัยของราษฎร ขอบเขตของเวียงดงพระเนตรในปัจจุบันคือ³⁶ (แผนที่ 5.12)

³⁴ วุฒิชัย มูลศิลป์, มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ แสงรุ่ง, 2524), หน้า 27.

³⁵ บริษัทชินครอนกรุ๊ป, แผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่า, หน้า 3-17.

³⁶ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 6.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.12 รูปแบบ รูปร่างของเมืองในยุคเวียงดงพระเนตร	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <p> กำแพงเมือง</p> <p> คูน้ำ</p>	<p>แหล่งน้ำ</p> <p>เส้นชั้นความสูง</p>
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552	
0.1 0 0.1 0.2 Kilometers 	

ด้านเหนือ	จรดบ้านหัวเวียงเหนือ
ด้านใต้	จรดทุ่งนาริน
ด้านตะวันออก	ทอดยาวตามถนนสุมนเทวราช
ด้านตะวันตก	ทอดยาวตามแนวยาวของสนามบินน่าน

2) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของเวียงดงพระเนตรมีความคล้ายคลึงกับการใช้ที่ดินในยุคก่อนๆ คือประกอบด้วยพื้นที่ศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลางของเมืองและชุมชน พื้นที่อยู่อาศัยของเจ้านาย และที่อยู่อาศัยของราษฎรทั่วไป

พื้นที่ศาสนสถานมีการกระจายตัวอยู่ทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมืองมีวัดสำคัญคือวัดสภารศ เป็นวัดหลวงตั้งอยู่กลางเมือง บริเวณภายในกำแพงเมืองชั้นในเป็นที่ตั้งของคุ้มหลวงและที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครอง สำหรับที่อยู่อาศัยของราษฎรมีการกระจายตัวอยู่รอบๆ พื้นที่ศาสนสถาน ส่วนพื้นที่ทิศตะวันตกของเมืองเป็นพื้นที่เกษตรกรรม (แผนที่ 5.13)

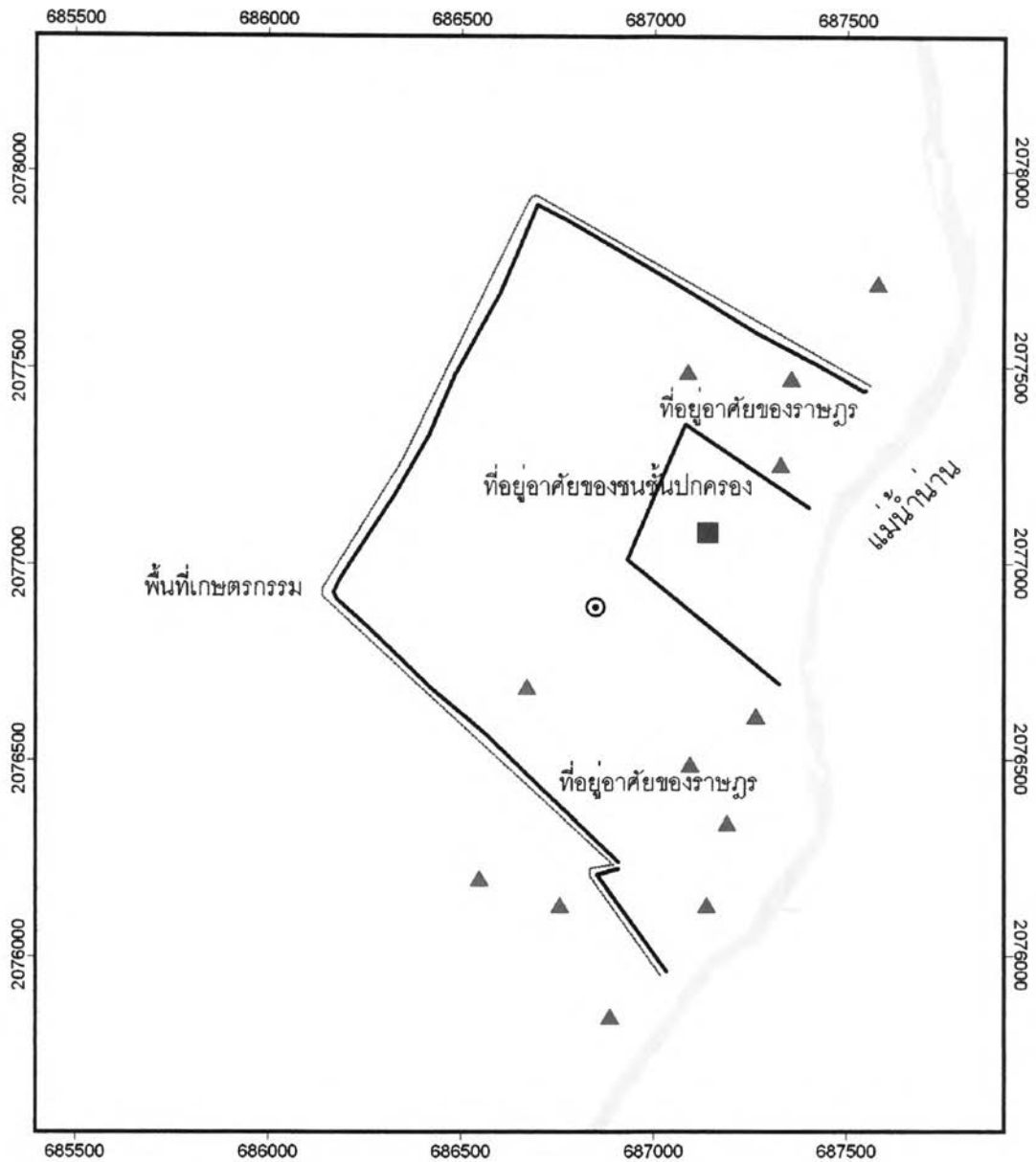
3) รูปแบบการคมนาคม

การคมนาคมติดต่อกับเมืองอื่นๆ ใช้เส้นทางน้ำเป็นเส้นทางหลัก การเดินทางทางบกอาศัยช้าง ม้า และการเดินเท้า สำหรับเส้นทางคมนาคมภายในเขตเมืองไม่มีข้อมูลที่แน่ชัด แต่จากสัมภาษณ์และศึกษารวมรวมข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ทำให้คาดคะเนได้ว่าเส้นถนนของเมืองในปัจจุบันน่าจะพัฒนามาจากเส้นทางเดินติดต่อในอดีต และเมื่อทำการศึกษาร่วมกับภาพถ่ายทางอากาศพ.ศ. 2520 ทำให้เห็นรูปร่างของระบบถนนในยุคเวียงดงพระเนตรได้ว่ามีลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยม เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ศาสนสถาน ที่อยู่อาศัย และกำแพงเมืองชั้นใน (แผนที่ 5.14)

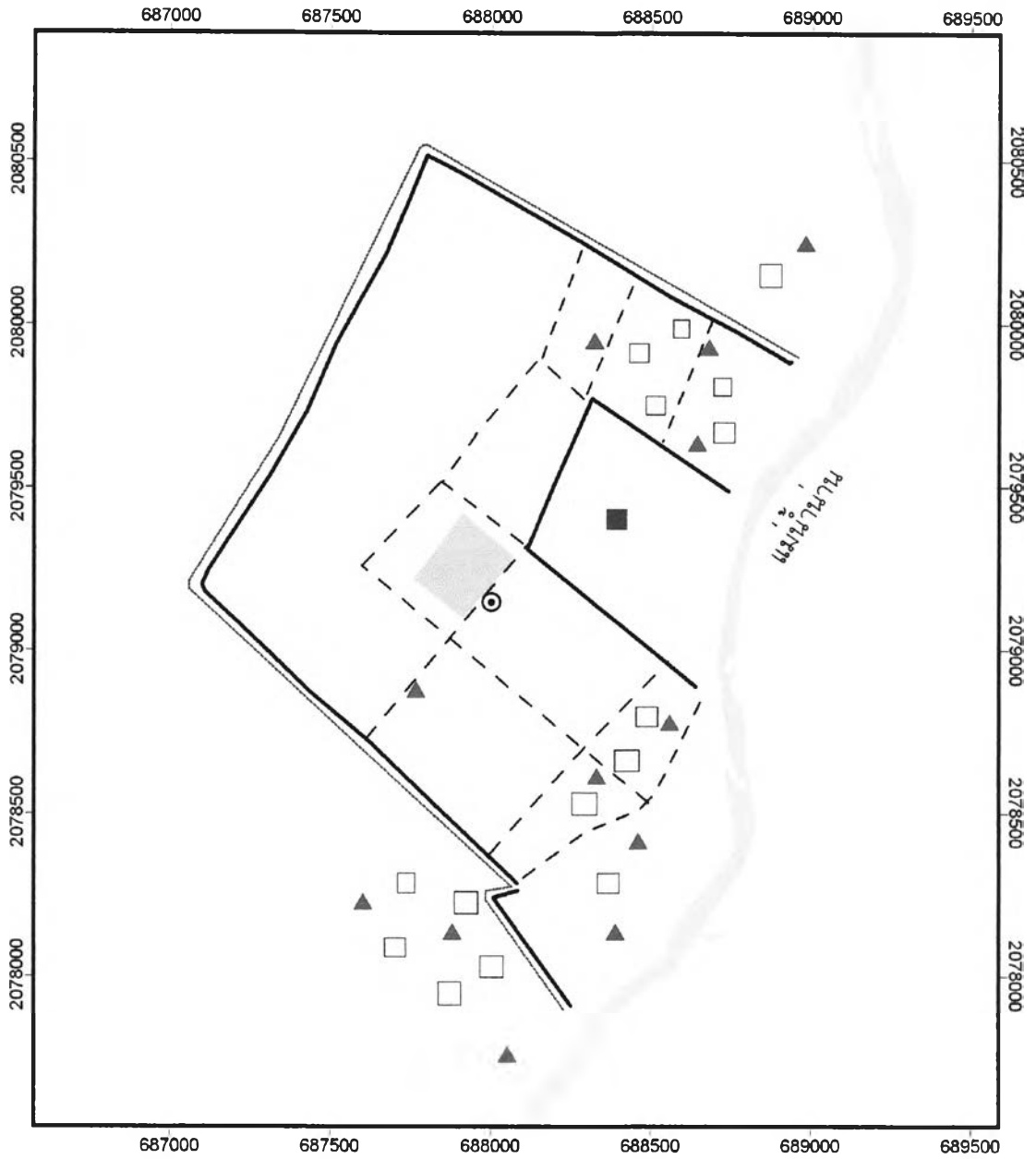
4) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

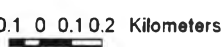
ศาสนสถาน

เนื่องจากพื้นที่เวียงดงพระเนตรเดิมมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว จึงมีการสร้างศาสนสถานหลายแห่งเกิดขึ้นก่อนการสร้างเวียงดงพระเนตร โดยรูปแบบส่วนใหญ่เป็นศิลปล้านนา อย่างไรก็ตามในการโยกย้ายสร้างเมืองแห่งใหม่ เจ้าผู้ครองนครต้องสร้างวัดแห่งใหม่ขึ้นมาเพื่อเป็นวัดหลวงใจกลางเวียง ได้แก่วัดสภารศ ที่เจ้าสุมนเทวราชผู้ครองเมืองน่าน มีบัญชาให้สร้างวัดใน พ.ศ. 2361

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 5.13 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงดงพระนคร</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ⊙ วัดหลวงโลกกลางเวียง ▲ ศาสนสถาน ■ คู่มหลวง 	<ul style="list-style-type: none"> กำแพงเมือง คูน้ำ แหล่งน้ำ
<p>ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	
<p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p>	
<p>N 0.1 0 0.1 0.2 Kilometers</p>	

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.14 รูปแบบการคมนาคมในยุคเวียงดงพระเนตร	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> คุ่มหลวง วัดหลวงใจกลางเวียง วัด บ้าน ขวงเมือง แหล่งน้ำ กำแพงเมือง คูน้ำ เส้นถนน 	<div style="text-align: center;"> <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> </div> <hr/> <p>ที่มา : แปลจากภาพถ่ายทางอากาศ ค.ศ. 2520 โดยผู้วิจัย</p> <hr/> <div style="text-align: center;"> <p>N</p> <p>0.1 0 0.1 0.2 Kilometers</p> </div>

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน

ลักษณะของกำแพงเมืองในยุคเวียงดงพระเนตรสันนิษฐานว่าเป็นกำแพงอิฐ เนื่องจากมีหลักฐานเป็นซากก้อนอิฐที่บริเวณสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ลักษณะของคูเมืองตามพงศาวดารน่านได้บันทึกไว้ว่า คูเมืองด้านตะวันออกยาว 940 ต่ำ ด้านตะวันตกกว้าง 9 ศอก (1 ต่ำเท่ากับ 7 ศอก) ปากคูกว้าง 5 ศอก ท้องคูกว้าง 4 ศอก ลึก 9 ศอก³⁷

ประตูเมือง

จากการสัมภาษณ์และการศึกษาข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ พบร่องรอยของประตูเวียงดงพระเนตร 3 แห่งคือ ประตูหนองหน้า ประตูปล่อง และประตูแก่น โดยตำแหน่งของประตูเมืองทั้งสามอยู่บริเวณกำแพงเมืองด้านทิศใต้ ส่วนประตูทางทิศเหนือและทิศตะวันตกไม่พบข้อมูล

คุ้มหลวง

คุ้มหลวงของเวียงดงพระเนตรมีที่ตั้งอยู่บริเวณกำแพงเมืองชั้นใน โดยในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของค่ายสุริยพงษ์

มิ่งเมือง และช่วงเมือง

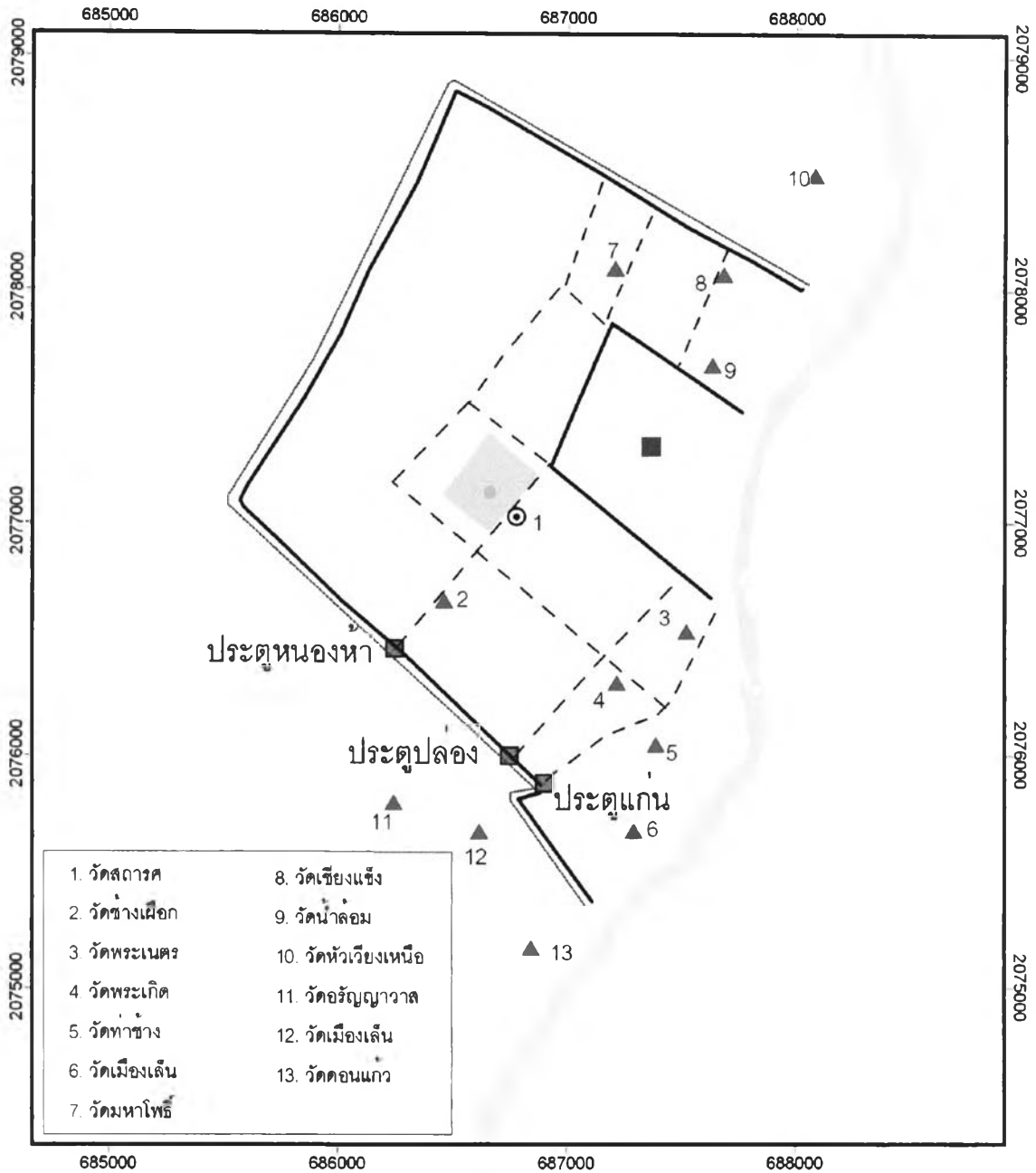
ตามพงศาวดารเมืองน่าน ได้มีการกล่าวถึงการปลูกเสามิ่งเมืองเมื่อครั้งสร้างเวียงดงพระเนตร และกล่าวถึงการมีช่วงหลวง ดังใจความว่า

"...ในสกราชเดียนี่ เดือนเจียง แรม 10 ค่ำ วัน 7 อาญาหลวงเจ้าท่าน มีอาชญาหื้อปลูกเสามิ่งเมืองหลังวันตก กับหลักข้างเผือกไว้ช่วงสนามหลวงหัน แล เดือนเจียง ออก 13 ค่ำ ปลูกเซนมิ่งเมืองหลังหนเหนือวันนั้นแล..."³⁸

ตำแหน่งที่ตั้งของช่วงหลวงและเสามิ่งเมือง สันนิษฐานว่าเป็นพื้นที่บริเวณหน้าวัดสภารศในปัจจุบันเป็นพื้นที่สวนสาธารณะของชุมชนวัดสภารศ

³⁷ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน, หน้า 55.

³⁸ สรวดี อ่องสกุล, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, หน้า 50.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน

แผนที่ 5.15 สิ่งปลูกสร้างของเมืองในยุคเวียงดงพระนคร

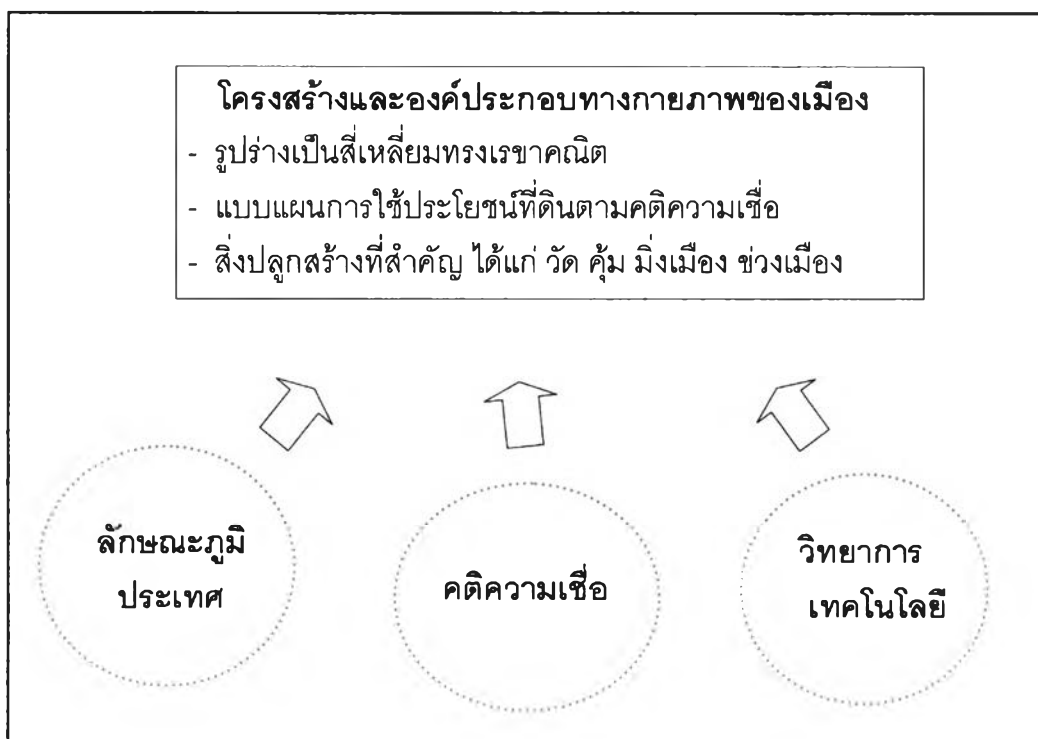
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ● คูมหลวง ⊙ วัดหลวงใจกลางเวียง ▲ ศาลาลาดาน ● มังเมือง ▭ ขวงเมือง 	<p>แหล่งน้ำ</p> <ul style="list-style-type: none"> ~ กำแพงเมือง ~ คูน้ำ ⊠ ประตูเมือง - - - - - เส้นทางถนน 	 <p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <p>0.1 0 0.1 0.2 Kilometers</p>
--	--	---

5.4.4 สรุปลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่านในยุคเวียง ดงพระเนตร

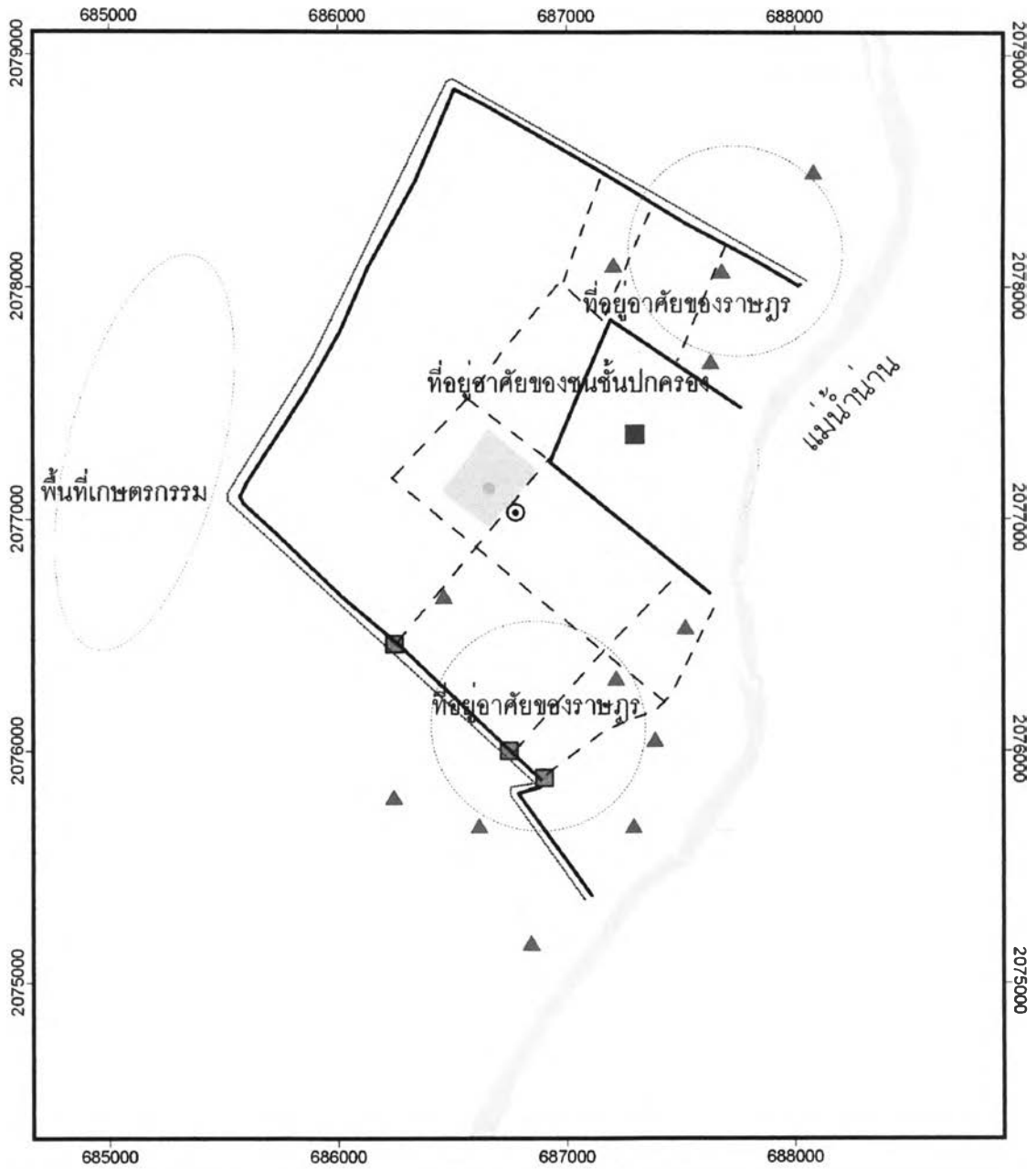
เวียงดงพระเนตรสร้างขึ้นหลังจากตัวเมืองเดิมถูกน้ำท่วมใหญ่ ถึงแม้การสร้างเวียงดงพระเนตรอยู่ในช่วงเมืองน่านขึ้นต่อกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองยังได้รับอิทธิพลจากล้านนาเป็นส่วนใหญ่ โดยลักษณะของตัวเวียงเป็นรูปสี่เหลี่ยมเรขาคณิต ซึ่งคาดว่าได้รับอิทธิพลมาจากเมืองเชียงใหม่

ผังเมืองของเวียงดงพระเนตรมีระเบียบแบบแผนมากกว่าเดิม ภายในเมืองมีกำแพงเมืองสองชั้น กำแพงเมืองชั้นในมีความสำคัญมากกว่าชั้นนอก เห็นได้จากลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินที่แบ่งแยกชนชั้นการปกครองอย่างเห็นได้ชัด โดยชนชั้นปกครองจะอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน ส่วนราษฎรทั่วไปอาศัยอยู่บริเวณวัดทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมือง

คติความเชื่อยังคงมีอิทธิพลอยู่ เห็นได้จากการสร้างองค์ประกอบของเมืองที่สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อ วัฒนธรรมของท้องถิ่น อันได้แก่ วัดสภารศซึ่งเป็นวัดพระธาตุใจกลางเมืองมิ่งเมือง และช่วงเมือง

ภาพที่ 5.10 สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเวียงดงพระเนตร

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.16 สรุปลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเวียงดงพระเนตร	
สัญลักษณ์แผนที่ ■ คู่มหหลวง ⊙ วัดหลวงใจกลางเวียง ▲ ศาลากลาง ● มังเมือง ■ ขวงเมือง	แหล่งน้ำ กำแพงเมือง คูน้ำ ประตูเมือง เส้นถนน
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552	
0.1 0 0.1 0.2 Kilometers	

5.5 ยุคเวียงน่าน (พ.ศ. 2397 – 2474)

5.5.1 สภาพทางธรรมชาติ

สภาพภูมิประเทศของเวียงน่านเป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำน่านซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักของเมือง ทางทิศตะวันออกของตัวเมืองมีร่องรอยแม่น้ำสายเดิม เรียกว่า "ท้องหลง" ทางทิศตะวันตกมีแม่น้ำลำห้วยล้อมรอบ 4 สายด้วยกัน คือ ร่องยาว ร่องน้อย ร่องมุ่น ร่องฮัก ทางทิศเหนือมีทางน้ำเป็นปราการ 2 สาย คือ ร่องไฉ้และร่องยาว ส่วนทางทิศใต้มีสภาพเป็นทางผ่านของแม่น้ำลำห้วยที่ใหญ่ จากท้องทุ่งทิศตะวันตกคือ แม่น้ำสมุน ร่องมุ่น ห้วยทรายขาว ร่องไฉ้ ร่องฮัก ร่องยาว ฤดูแล้งน้ำในแม่น้ำน่านมีระดับต่ำมากไม่สามารถชักขึ้นมาใช้ประโยชน์ได้ จึงมีการขุดเหมืองฝายสมุนและฝายแก้งขึ้นเพื่อชักลำน้ำสมุนทางด้านตะวันตกของเมืองน่านมาใช้ในการเกษตร

5.5.2 สภาพทางสังคม

1) คติความเชื่อและการสร้างเมืองในแบบแผนของล้านนา

เจ้านันทวรฤทธิเดชได้ทำการบูรณซ่อมแซมเมืองน่านตั้งแต่พ.ศ. 2398 จนแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2400 และเมืองน่านก็ไม่เคยย้ายศูนย์กลางเมืองไปที่ไหนอีกจนถึงปัจจุบัน โครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองน่านในยุคสมัยนี้ ถือได้ว่ามีความสมบูรณ์ตามแนวคิดการวางผังของเมืองล้านนาโบราณ โครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองที่สำคัญคือ กำแพงเมือง ประตูเมือง ข่วง วัด วัง ที่มีความสัมพันธ์ในเชิงที่ตั้ง เป็นแบบแผนที่คล้ายคลึงกันเกือบทุกเมืองในดินแดนล้านนา

ในการบูรณะเมืองครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2400 นั้น เจ้านันทวรฤทธิเดชได้สร้างเมืองขึ้นโดยยึดเอาคติความเชื่อของ "การตั้งบ้านเมืองตามอักขระด้น" โดยมีหลักฐานเป็น ปี่ปสา (ตำราโบราณ) ที่แสนหลวงอินทรเนตร ขุนนางคุ่มหลวงในอดีตได้บันทึกเอาไว้ จากคติการตั้งเวียงตามอักขระชั้นด้นนี้ ทำให้ได้รูปแบบของทักขานเมืองน่านที่ประกอบด้วยตำแหน่งทักขานเมืองทั้ง 8 ที่มีความหมายในตัวตำแหน่งนั้นๆ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้³⁹ (ภาพที่ 5.11)

³⁹ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 39.

มูลละ	อุตสาหะ	มนตรี
ศรี		กาลกิณี
เตชะ	อายุ	บริวาร

ภาพที่ 5.11 ทักขานเมืองน่านตามแกนตะวันออก - ตะวันตก
ที่มา : วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, 2550

โดยมีความหมายในแต่ละตำแหน่งคือ

เดช (เตชะ)	เป็นที่ตั้งหอเรือนของเจ้านายและพระญาติในเจ้าผู้ครองนคร
ศรี (ศรี)	เป็นตำแหน่งวัดวาอาราม
บริวาร	เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของขุนนาง
อุตสาหะ	เป็นที่ตั้งของหมอยารักษาโรค
มูลละ	เป็นที่ตั้งของขุนเฒ่าขุนแก่ และหลักแหล่งทำมาหากิน
อายุ	เป็นที่ตั้งของทศปาโมกษ์ อาจารย์
มนตรี	เป็นที่ตั้งของยั้งฉาง และที่อยู่คหบดี
กาลกิณี	เป็นทิศสำหรับสิ่งไม่ดี

2) อิทธิพลของกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อเมืองน่านเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว การสร้างอาคารบ้านเรือนโดยเฉพาะของเจ้าผู้ครองนครก็ได้รับอิทธิพลมาจากเมืองหลวงมากขึ้น เห็นได้ชัดในสมัยของเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อสร้างคุ้มหลวงขึ้นใหม่ในพ.ศ. 2400 ได้สร้างเป็นอาคารที่ประกอบด้วยตัวเรือนไม้ 7 หลัง โดยเฉพาะอาคารที่เป็นหอคำ มีห้องโถงใหญ่เหมือนท้องพระโรงสำหรับว่าราชการ และได้เปลี่ยนชื่อเป็น "คุ้มแก้ว" และเมื่อเจ้าสุริยพงษ์ได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ก็มีการสร้างหอคำขึ้นใหม่เป็นตึกแทนของเดิม

3) การเผยแพร่คริสต์ศาสนา

การเข้ามาของมิชชันนารีเพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนา เริ่มขึ้นเมื่อ ศาสนาจารย์ดาเนียล แมคคิลวารี มิชชันนารีอเมริกา เดินทางเข้ามาสำรวจเมืองน่าน 2 ครั้ง ใน พ.ศ. 2416 และ พ.ศ. 2433 ศูนย์มิชชันนารีน่านได้รับการจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2448 โดยนายแพทย์บามูเอกและนางซารีห์ พิเพิลพรมมิ นอกจากนี้ความต้องการขยายสมาชิกและประกาศศาสนาแล้ว มิชชันนารีได้สร้างโรงเรียนเป็นแหล่งกลุ่มกลางทางสังคม โดยแบ่งแยกเป็นโรงเรียนชาย และโรงเรียนหญิง ซึ่งต่อมาได้ยุบรวมและละลายมาเป็นโรงเรียนน่านคริสตเคียนศึกษาในปัจจุบัน

4) อาณาจักรหลักคำ

อาณาจักรหลักคำเป็นหลักการปกครองบ้านเมืองที่เริ่มขึ้นมาในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้ในการบริหารบ้านเมืองในอาณาเขตของเมืองน่านและเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในเมืองน่าน ตัวกฎหมายแสดงให้เห็นนโยบายของเมืองในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการสนับสนุนการเกษตร การปลูกข้าวซึ่งเป็นธัญพืชที่สำคัญที่สุด มีการกำหนดบทลงโทษของการทำความเสียหายแก่ทุ่งนา ส่งเสริมให้มีการขยายที่ดินสำหรับการเพาะปลูก ส่งเสริมการค้าขายด้วยการควบคุมราคาสินค้า ป้องกันการทำเงินปลอม ให้ความสะดวกในการเดินทาง

ในทางการเมืองการปกครองมีการกำหนดฐานะทางสังคมระหว่างกลุ่มชนชั้นทางสังคมอย่างชัดเจนโดยให้มีการเสียค่าปรับในการกระทำผิดแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังได้แบ่งเขตการบริหารงานเป็นในเวียงหน้าบ้าน และหัวเมืองนอกบริเวณที่เป็นในเวียงคือในเขตตัวเมืองน่าน หน้าบ้านคือเมืองเล็กเมืองน้อยที่ขึ้นกับน่านโดยตรงราชการที่สำคัญในเวียงและหน้าบ้านนั้นอยู่ภายใต้การวินิจฉัยของเจ้าสนาม

5) เมืองน่านภายหลังการปฏิรูปการปกครอง

รูปแบบการปกครองของเมืองน่านนับตั้งแต่อดีตเป็นการปกครองโดยระบบศักดินา การบริหารจัดการบ้านเมืองกระทำโดยกลุ่มชนชั้นปกครอง ประกอบไปด้วยเจ้านาย และเจ้าสนาม โดยเจ้านายทำหน้าที่ในราชสำนักเจ้าเมืองเป็นเชื้อพระวงศ์มีตำแหน่งลดหลั่นกันลงมา นับจากตำแหน่งอันดับที่ 2 รองจากเจ้าผู้ครองนครคือเจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้าหอแก้ว หากตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งว่างลง จะมีการเลื่อนอันดับต่ำกว่าขึ้นไปแทนที่ ส่วนเจ้าสนาม คือข้าราชการ ท้าวขุนที่ทำงานในเวียง

การปกครองของเมืองน่านได้เปลี่ยนแปลงเนื่องจากอิทธิพลทางการเมืองในประเทศและความล่าช้าทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยประเทศมหาอำนาจคืออังกฤษ ฝรั่งเศส กำลังคุกคามมายังดินแดนย่านอินโดจีนอย่างหนัก รัฐบาลสยามจึงมีการปฏิรูปการปกครองในหัวเมือง

ล้านนา โดยตั้งอำนาจไปสู่ส่วนกลาง เพื่อรักษาอำนาจและอาณาเขตของสยามให้คงอยู่ การปกครองเปลี่ยนแปลงเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล มีข้าหลวงประจำเมืองจากทางกรุงเทพฯ ลงมากำกับดูแลการบริหารของเจ้าผู้ครองนคร อำนาจของเจ้านายและเจ้าสนามจึงถูกลดลง

อย่างไรก็ตามในวิกฤติการณ์ ร.ศ.112 รัฐบาลก็ต้องยอมเสียหัวเมืองฝั่งขวาซึ่งขึ้นกับเมืองน่านแก่ฝรั่งเศสใน พ.ศ.2446 ทำให้เมืองน่านกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของประเทศไทย นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

5.5.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเวียงน่าน

1) รูปแบบ รูปร่างของเมือง

เวียงน่านที่สร้างขึ้นมาในพ.ศ. 2400 นี้ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าออกสู่อ้อมน้ำน่านทางทิศตะวันออก มีการสร้างกำแพงขึ้น 4 ด้าน ด้านยาวทอดไปตามลำน้ำน่าน ขนาดแต่ละด้านไม่เท่ากัน ตัวกำแพงด้านทิศเหนือกว้างประมาณ 800 เมตร ทิศใต้ประมาณ 1,400 เมตร ทิศตะวันออกประมาณ 600 เมตร และทิศตะวันตกประมาณ 1,200 เมตร มีคูล้อม 3 ด้าน เว้นด้านตะวันออกที่มีลำน้ำน่านเดิมกั้นอยู่ โดยมีศูนย์กลางเมืองอยู่ที่วัดพระธาตุช้างค้ำ (แผนที่ 5.17)

2) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

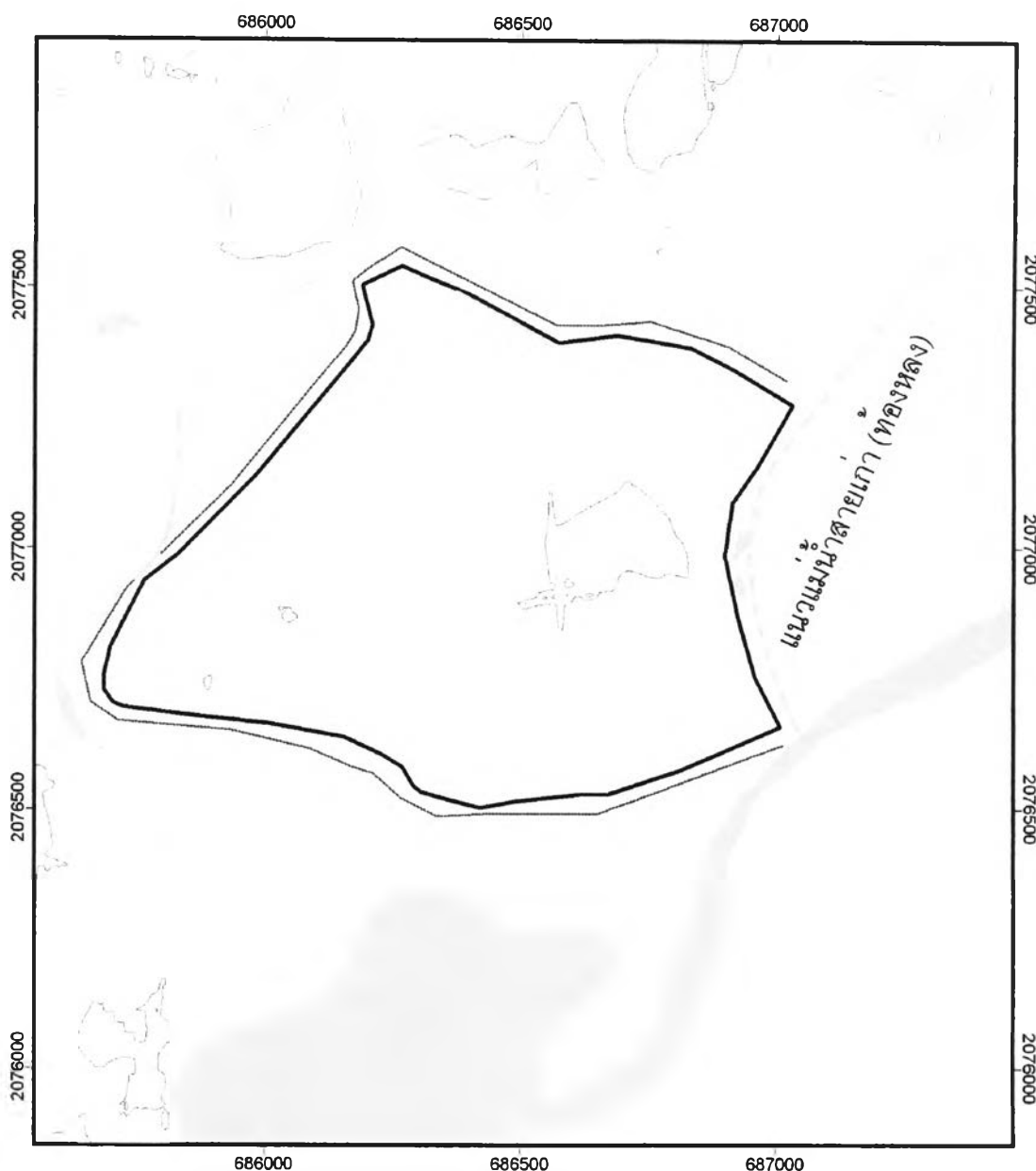
ในระยะแรกๆ ของยุคเวียงน่านนั้น ถึงแม้เมืองน่านจะอยู่ในการปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ หากแต่เจ้าผู้ครองนครยังคงมีอำนาจในการปกครองและจัดการบริหารบ้านเมืองอย่างเต็มที่ รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นไปตามการกำหนดของเจ้าผู้ครองนคร โดยมีความคล้ายคลึงกับเมืองในยุคก่อนๆ คือเจ้าผู้ครองนครเจ้านายเชื้อพระวงศ์ อาศัยอยู่ใน คู่ม หรือวังใจกลางเมือง ล้อมรอบด้วยเหล่าข้าราชการ และพ่อค้า ส่วนชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันบริเวณกำแพงเมือง โดยสามารถแบ่งลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินได้ดังนี้ (แผนที่ 5.18)

- พื้นที่ศาสนาสถาน

ภายในเขตกำแพงเมืองมีศาสนาสถานอยู่ทั้งสิ้น 12 วัด การกระจายตัวของวัดส่วนหนึ่งมีการกระจายอยู่ริมกำแพงเมืองเป็นศูนย์กลางของชุมชนในบริเวณนั้น ได้แก่ วัดอภัย วัดศรีพันต้น วัดมงคล วัดมณเฑียร วัดกู่คำ วัดพญาภู และอีกส่วนตั้งอยู่ ณ บริเวณใจกลางเวียง ได้แก่ วัดพระธาตุช้างค้ำ วัดภูมินทร์ วัดมิ่งเมือง วัดหัวซ่ง วัดไม้เหลือ และวัดน้อยที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางช่วงหลวง

- พื้นที่พาณิชยกรรม

ย่านการค้าในเมืองมีสองแห่งคือบริเวณใจกลางเวียง ที่เรียกว่า "กาดมั่ว" และบริเวณกำแพงด้านตะวันออกซึ่งมีประตูไชยเป็นจุดค้าขายสินค้าทางน้ำ สินค้าที่นำมาขายส่วนใหญ่เป็นของป่า มีอาหารสดและเครื่องขบเคี้ยวไม่มากนัก มีร้านค้าของชาวจีนตั้งเรียงรายทางกำแพงด้าน

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 5.17 รูปแบบ รูปร่าง ของเมืองในยุคเวียงน่าน</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <p> กำแพงเมือง</p> <p> คูน้ำ</p>	<p> แหล่งน้ำ</p> <p> เส้นชั้นความสูง</p>
<p>ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	
<p>ที่มา : จากการศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p>	
<p>N</p> <p>0.06 0 0.06 0.12 Kilometers</p>	

ตะวันออก สินค้าหลักเป็นพวกผ้าถุง ไส้กรอง ของขบเคี้ยว กล่องใส่หมากและเครื่องเงิน นอกจากนี้ มีพวกคาราวานขนานนำสินค้าจำพวกรองเท้าจากจีน เสื้อกันหนาวขนแกะ ลูกวอลนัท และไม้จันทร์มาขาย ตลาดเวียงน่านมีการขายเฉพาะตอนเช้าเรียกว่า “กาดมั่ว” โดยมีบันทึกว่า “อยู่ภายในกำแพงที่ช่วงหน้าเค้านาม ล้อมสามด้านเป็นวัด และด้านตะวันตกเป็นหอคำ”⁴⁰

- พื้นที่อยู่อาศัย

พื้นที่อยู่อาศัยแบ่งออกเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครองและชนชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครอง โดยเจ้าผู้ครองนครอาศัยอยู่ที่หอคำ คุ่มหลวง ซึ่งถือเป็นจุดศูนย์กลางเมือง ถัดไปบริเวณโดยรอบเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้านายบุตรหลานและข้าราชการบริพารระดับสูง ที่อยู่อาศัยของราษฎรมีการตั้งถิ่นฐานอยู่โดยรอบศาสนสถาน บริเวณกำแพงเมืองด้านทิศเหนือและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ภายนอกเขตกำแพงเมืองโดยเฉพาะในบริเวณตัวเมืองเก่าก็ยังมีพื้นที่ชุมชนอาศัยอยู่แต่มีปริมาณไม่มากนัก โดยมาเกาะกลุ่มกันบริเวณพื้นที่ศาสนสถานเช่นเดียวกัน

- สถานที่ราชการ

สถานที่ราชการมีการกระจายตัวอยู่ 2 แห่ง คือ บริเวณทางขวาของหอคำติดกับวัดภูมินทร์ ซึ่งในปัจจุบันเป็นโรงเรียนจุมปีวนิดา ในบริเวณนี้ประกอบไปด้วย สนามหรือเค้านามหลวง คือ บริเวณศาลาว่าการบ้านเมือง ถัดไปเป็นศาลาสุรชัยการ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเหล่าเพชรฆาต และที่เก็บสรรพเอกสารของบ้านเมือง และถัดไปอีกเป็นคอกหรือเรือนจำที่กักขังผู้กระทำความผิด สถานที่ราชการอีกแห่ง คือ ขางหลวง หรือเล่าหลวง ซึ่งเป็นที่เก็บรวบรวมเสบียงและพัสดุสิ่งของที่ใช้ในกิจการบ้านเมือง ตั้งอยู่ที่บริเวณศาลากลางจังหวัดในปัจจุบัน

- พื้นที่เกษตรกรรม

พื้นที่เกษตรกรรมอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก สภาพพื้นที่เกษตรกรรมของเมืองน่านไม่ค่อยมีที่ดินอุดมสมบูรณ์ ดังเห็นได้จากข้อกำหนดในกฎหมายอาณาจักรหลักคำที่กำหนดให้มีการดูแลเอาใจใส่พื้นที่เกษตรเป็นอย่างดี และสนับสนุนให้มีการบุกเบิกที่ดินเป็นพื้นที่เกษตรกรรม มีความสัมพันธ์กับตำแหน่งองค์ประกอบของเมืองคือ ประตูเมืองทางด้านทิศตะวันตก ที่เรียกว่าประตูหนองห้า อันเป็นประตูสำหรับคนในเมืองออกไปทำไร่ไถนาและขนส่งผลผลิตเข้ามาในเมือง

⁴⁰ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม, โครงการศึกษาสำรวจ ออกแบบเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมเมือง บริเวณพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นใน, หน้า 3-8.

<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>	
<p>แผนที่ 5.18 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงน่าน</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> สถานที่ราชการ ศาลาสถาน พื้นที่พาณิชยกรรม ที่อยู่อาศัยเจ้านาย เรือพระวงศ์ กุ่มหลวง 	<ul style="list-style-type: none"> แหล่งน้ำ กำแพงเมือง คูน้ำ
	
<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	
<p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p>	
	

การใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเขตกำแพงเมืองมีรูปแบบการจัดวางพื้นที่ใช้ประโยชน์ตามหลักทฤษฎีของเมืองน่านโดยจากตำราบีปัสแสนหลวงอินทรเนตร ได้กำหนดตำแหน่งศึกษาของเมืองอันประกอบด้วย บริวาร อายุ เดช ศรี มูล อุตสาหะ มนตรี กาลกนิ โดยมีการละเอียดความสัมพันธ์ดังต่อไปนี้ (ภาพที่ 5.12)

- ตำแหน่งศรีเมือง (ตำแหน่งของวัดและหอธรรม) เป็นที่ตั้งของวัดหัวขวงและหอธรรมที่เจ้านันทวรฤทธิเดชโปรดให้สร้างขึ้น

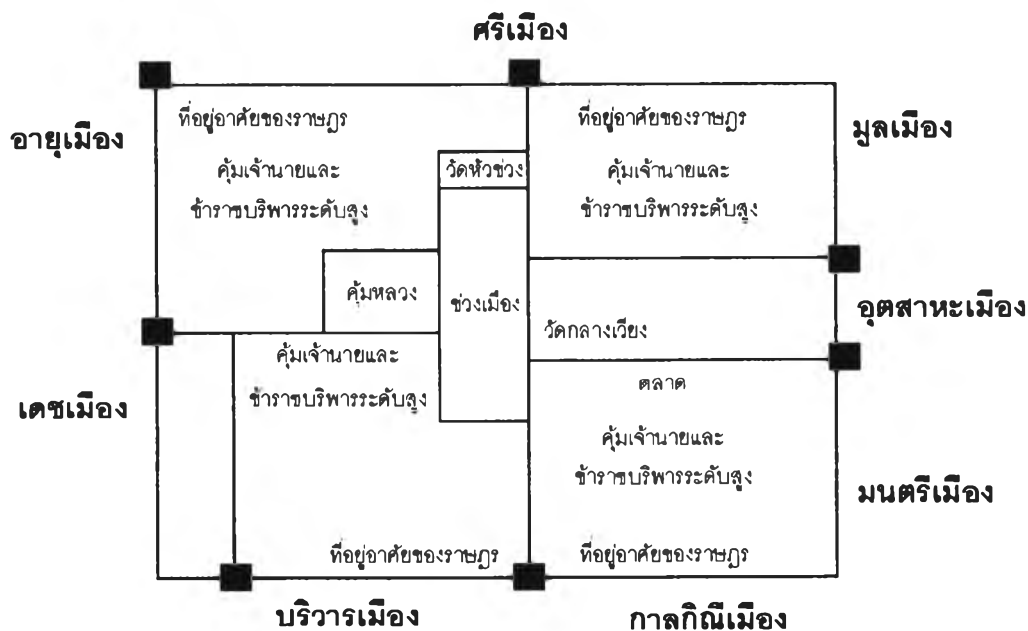
- ตำแหน่งมูลเมือง (ตำแหน่งที่ตั้งของขุนแผนขุนแก้ว และหลักแหล่งทำมาหากิน) เป็นที่ตั้งของเจ้านายอันมีคัมเจ้าราชบุตรและคัมเจ้าราชวงศ์ และอยู่ใกล้กับประตูน้ำเขมอันเป็นทางออกสำหรับติดต่อค้าขายของชาวเมือง

- ตำแหน่งมนตรีเมือง (ตำแหน่งที่ตั้งของยั้งฉาง และที่อยู่ของคหบดี) เป็นกลุ่มของชุมชนภูมินทร์และมิ่งเมือง ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายของเจ้านายและขุนนางในคัมหลวง

- ตำแหน่งกาลกนิเมือง (ตำแหน่งที่ตั้งสำหรับสิ่งที่ไม่ดี กาลกนิเมือง) โดยเป็นบริเวณที่ตั้งของประตูทาลี ที่เป็นทางออกของศพเพื่อนำไปเผาหรือฝังยังป่าช้าดอนไชย

- ตำแหน่งบริวารเมือง (ตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนขุนนาง) เป็นที่ตั้งของขุนนางในคัมหลวง

- ตำแหน่งเดชเมือง (ตำแหน่งที่ตั้งของเจ้านายและพระญาติในเจ้าผู้ครองนคร) โดยเป็นที่ตั้งของคัมเจ้านาย เช่นคัมเจ้าเทพมาลา คัมเจ้าจันทร์ทองดี และชุมชนวัดไผ่เหลืองที่ปรากฏครอบครัวเชื้อสายเจ้าเมืองน่าน

ภาพที่ 5.12 การใช้ประโยชน์ที่ดินที่สัมพันธ์กับระบบศึกษาของเมืองน่าน

ที่มา : ปรับปรุงจากวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต (ผู้วิจัย, 2552)

ภาพที่ 5.13 สภาพบ้านเรือนของเมืองน่านในพ.ศ. 2400
ที่มา : ประเทัญ สุยะนา, 2549

ภาพที่ 5.14 สภาพความเป็นอยู่ของเมืองน่านในเขตกำแพงเมือง
ที่มา : ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดศรีพันต้น (ผู้วิจัย, 2551)

ในช่วงท้ายของยุคเวียงน่าน เป็นช่วงที่มหาอำนาจคืออังกฤษและฝรั่งเศส กำลังคุกคามมายังดินแดนย่านอินโดจีน รัฐบาลสยามจึงต้องทำการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการปกครองของหัวเมืองประเทศราชโดยดึงอำนาจไปสู่ส่วนกลาง เพื่อรักษาอำนาจและราชอาณาจักรของสยามให้คงอยู่ เมืองน่านได้ถูกรวมเป็นมณฑลเทศาภิบาล โดยกระทรวงมหาดไทยได้ตั้งข้าหลวงมาประจำจังหวัดน่านเพื่อกำกับตรวจตราจัดวางระเบียบราชการในพื้นที่ให้เข้ารูปแบบในกรุงเทพฯ ประกอบกับการเข้ามาของอิทธิพลจากประเทศทางตะวันตกและความต้องการในการพัฒนาบ้านเมืองส่งผลให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เปลี่ยนแปลงไปตามเดิมดังต่อไปนี้ (แผนที่ 5.19)

- สถานที่ราชการ

สถานที่ราชการที่เพิ่มขึ้นมาคือ โอสถสภา ซึ่งสร้างขึ้นโดยโอรสของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เพื่ออุทิศพระกุศลถวายพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เนื่องในวันพิราลัย 5 เมษายน 2461 และเปิดทำการเป็นโอสถสภาของรัฐบาลเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2467 โดยในปัจจุบันคือสาธารณสุขอำเภอเมืองน่าน นอกจากนี้มีการย้ายสถานที่ราชการภายในเมือง โดยย้ายเรือนจำไปยังบริเวณด้านทิศใต้ของเมืองในพ.ศ. 2456 และย้ายเค้ายศนามหลวงมายังบริเวณที่เป็นฉางหลวงเดิม

- พื้นที่ศาสนาสถาน

ในช่วงพ.ศ. 2416 มิชชันนารีจากอเมริกาได้เข้ามาสำรวจเมืองน่านเพื่อเป้าหมายในการเผยแผ่คริสต์ศาสนา และได้ทำการสร้างโบสถ์คริสต์จักรประสิทธิพรน่าน อยู่ที่ถนนรังษีเกษม

- สถานศึกษา

สถาบันการศึกษาเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เพิ่มขึ้นมาจากสมัยก่อน แต่เดิมการศึกษาเน้นการศึกษาทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ โดยมีการเรียนการสอนที่วัด สถานศึกษาแห่งแรกในเมืองน่านคือ โรงเรียนสุริยานุเคราะห์ โดยใช้พื้นที่ภายในบริเวณวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารเป็นอาคารเรียน สร้างขึ้นโดยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ต่อมาได้กลายเป็นโรงเรียนนันทบุรีวิทยาในปัจจุบัน นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2569 ชาวบ้านชุมชนภูมินทร์ได้ร่วมมือกันสร้างโรงเรียนมิ่งภูมินทร์ขึ้นมาในบริเวณเรือนจำเก่า ชื่อว่า โรงเรียนบ้านภูมินทร์ ในปัจจุบันคือโรงเรียนชุมชนบ้านภูมินทร์ (จุมปีวนิดาภรณ์)

ในพื้นที่นอกกำแพงเมืองมีสถานศึกษาเกิดขึ้นจากการก่อตั้งของคณะมิชชันนารี โดยแต่เดิมเป็นโรงเรียนเล็กๆ บริเวณบ้านดอนเชียงยืน และได้พัฒนามาเป็นโรงเรียนแบบถาวรขึ้นที่บ้านต้นปล้อง ถนนสุนทรเทวราช ในพ.ศ. 2450 ชื่อว่า "โรงเรียนลินกัสนอะแคเดมี" เป็นสถานศึกษาของนักเรียนชาย และโรงเรียนรังษีเกษมซึ่งเป็นสถานศึกษาของสตรี ที่สร้างขึ้นในพ.ศ. 2458 และต่อมาทั้งสองโรงเรียนได้รวมกันและกลายเป็นโรงเรียนน่านคริสเตียนศึกษาในปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.19 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในและภายนอกกำแพงเมืองในช่วงท้ายของยุคเวียงน่าน	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> หอค้า พื้นที่ศาสนสถาน พื้นที่สถานราชการ ที่อยู่อาศัยชนชั้นปกครอง ที่อยู่อาศัยของราษฎร พื้นที่พาณิชย์กรรม 	<ul style="list-style-type: none"> พื้นที่สถานศึกษา พื้นที่เกษตรกรรม แหล่งน้ำ ขอบเขตเวียงน่าน ขอบเขตเวียงดงพระเนตร
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552	

3) รูปแบบการคมนาคม

การติดต่อกับดินแดนโดยรอบ

จากเอกสารของทางราชการและมิชชันนารีที่เข้าไปแพร่แพร่ศาสนา ในราว พ.ศ. 2451 อธิบายถึงสภาพการคมนาคมของเมืองน่านว่า การเดินทางติดต่อระหว่างเมืองน่านกับเมืองอื่น ภายนอกเป็นไปอย่างยากลำบาก เส้นทางทางบกทุรกันดารมาก การเดินทางติดต่อกับหัวเมืองอื่นๆ ในล้านนาต้องผ่านทางเมืองแพร่ การเดินทางระหว่างเมืองใช้ได้เฉพาะช้าง ม้า และการเดินเท้า ซึ่งต้องรอนแรมไปตามป่าเขาเป็นเวลา 5-7 วัน⁴¹

การเดินทางทางน้ำก็มีความยากลำบากเช่นกัน เนื่องจากมีเกาะแก่งจำนวนมาก เส้นทางสัญจรหลักคือ แม่น้ำน่าน ซึ่งไหลไปบรรจบแม่น้ำปิง และรวมกับแม่น้ำยม แม่น้ำวังกลายเป็นต้นน้ำเจ้าพระยาที่เมืองปากน้ำโพ เส้นทางสายนี้ใช้ในการติดต่อกับหัวเมืองในเขตที่ราบภาคกลาง และชายฝั่งทะเล เป็นเส้นทางส่งผ่านศิลปะสุโขทัย ออยุธยา และรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อศิลปะในเมืองล้านนา⁴²

จากสภาพการคมนาคมที่มีความยากลำบากเช่นนี้เองทำให้การติดต่อกับโลกภายนอก เป็นไปได้ยาก ในด้านการค้าขายกับต่างเมืองก็มีปัญหาเรื่องต้นทุนในการขนส่ง ทำให้เมืองน่าน กลายเป็นเมืองปิด การเปลี่ยนแปลงจึงไม่ค่อยมีเมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองล้านนาในยุคสมัยเดียวกัน⁴³

เส้นทางคมนาคมภายในเมือง

ถนนภายในเมืองยังมีสภาพไม่ดีนัก ขนาดทางมีเพียงแค่ออกเดินได้เท่านั้น ระบบถนนเป็นถนนดินกว้างเพียง 4-5 ศอก อยู่ภายในกำแพงเมือง เส้นถนนไม่ซับซ้อนมีลักษณะเป็นตาราง เชื่อมต่อระหว่างคุ้มหลวงกับวัดและเชื่อมไปยังประตูเมืองทั้ง 7 แห่ง ได้แก่ ถนนสุริยพงษ์ ถนนอริยวงศ์ ถนนเจ้าฟ้า ถนนผากอง และถนนมหาพรหม ส่วนการเชื่อมต่อไปยังเวียงภูเพียงแช่แห้ง และเวียงดงพระเนตร (เวียงเหนือ) นั้น มีเส้นถนนจากวัดพระธาตุแช่แห้งข้ามสะพานสู่เมืองน่าน ย่านประตูน้ำข้ามเชื่อมต่อกับถนนมหาวงศ์ และมีถนนมหายศ ทอดยาวขนานไปกับลำน้ำเชื่อมต่อไปยังเวียงดงพระเนตร⁴⁴ (แผนที่ 5.20)

⁴¹ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม, โครงการศึกษาสำรวจ ออกแบบเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมเมือง บริเวณพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นใน, หน้า 3-6.

⁴² บริษัทชินครอนกรุ๊ป, แผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน, หน้า 4-8.

⁴³ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม, โครงการศึกษาสำรวจ ออกแบบเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมเมือง บริเวณพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นใน, หน้า 3-7.

⁴⁴ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมณฑลไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดน่าน (ช่างทอง: วรศิลป์การพิมพ์, 2530), หน้า 18.

4) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

หลังจากที่ตัวเมืองถูกน้ำท่วมครั้งใหญ่ในพ.ศ. 2360 ทำให้บ้านเรือนและวัดวาอารามเสียหายเป็นจำนวนมาก ทำให้มีการบูรณะซ่อมแซมสิ่งปลูกสร้างต่างๆ และสร้างองค์ประกอบของเพิ่มเติมจนแล้วเสร็จในพ.ศ. 2400 สิ่งปลูกสร้างที่เป็นองค์ประกอบของเมืองในยุคนี้ ถือได้ว่าเป็นรูปแบบขององค์ประกอบเมืองแบบล้านนาที่สมบูรณ์และยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ศาสนสถาน

แต่เดิมบริเวณภายในพื้นที่ตัวเวียงมีศาสนสถานอยู่ คือ วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารที่เป็นวัดพระธาตุใจกลางเวียง วัดมิ่งเมือง วัดภูมินทร์ วัดพญาภู วัดภูคำ วัดมณเฑียร วัดมงคล และวัดไผ่เหลือง ศาสนสถานเหล่านี้ได้มีการซ่อมแซมบูรณะขึ้นมาใหม่ และมีการสร้างวัดเพิ่มเติมขึ้นมาอีกคือ วัดศรีพันต้น วัดอภัย วัดหัวข่วง และวัดน้อย (สะดือเมือง) โดยมีรายละเอียดของวัดที่สำคัญดังต่อไปนี้

- วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารมีความสำคัญเป็นวัดหลวงใจกลางเมืองตามคติความเชื่อเรื่องการสร้างพระมหาธาตุกลางเมือง ที่สร้างขึ้นมาตั้งแต่ยุคเวียงไต และมีความสำคัญอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาในทุกยุคสมัย โดยเป็นสถานที่ประกอบพิธีสำคัญของบ้านเมือง เช่น พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของเหล่าข้าราชการ

- วัดภูมินทร์

วัดภูมินทร์สร้างขึ้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ประมาณ 400 ปี มาแล้ว โดยมีการบูรณะซ่อมแซมครั้งใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตามปรากฏในพงศาวดารว่าเจ้าอนันตวรฤทธิเดชโปรดให้ช่างหลวงดำเนินการก่อสร้างใช้เวลาถึง 8 ปีจึงแล้วเสร็จ (พ.ศ. 2410 - 2418) พระวิหารเป็นทรงจตุรมุข มีรูปปั้นพระยานาค 2 ตัวประดับไว้ที่ประตูเข้าทางทิศเหนือส่วนทางไปใต้อันประตูทิศใต้ ลักษณะเทินพระวิหารหลวงไว้บนหลัง มีพระธาตุเจดีย์สร้างเป็นแกนกลางและประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะเขียงแสนปางมารวิชัย หันพระพักตร์ออกไปทั้ง 4 ด้าน ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องคันทนกุมารชาดก ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวน่านในสมัยอดีต

- วัดหัวข่วง

การสร้างวัดหัวข่วงถือว่าเป็นแบบแผนที่คล้ายคลึงกันในหลายๆ เมืองของล้านนา ชื่อของวัดหัวข่วงในเวียงน่านนั้นปรากฏหลักฐานขึ้นตามพงศาวดารเมืองน่าน ในช่วงที่เจ้าอนันตวรฤทธิ

เดชทำการฟื้นฟูเมืองน่านใน พ.ศ. 2400 โดยปรากฏในเอกสารระบุว่า ได้สร้างพระวิหารวัดหัว
ข่วงด้วย⁴⁵ จึงสันนิษฐานว่าวัดหัวข่วงมีการสร้างขึ้นในช่วงนี้

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน

กำแพงเมืองน่านมีลักษณะเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน ด้านขนาดกำแพงกว้าง 20 เส้น ยาว
40 เส้น มีกำแพงทั้งหมด 4 ด้าน เพราะตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตัวกำแพงสูงจากพื้นดิน
ประมาณ 2 วา มีเชิงเทินกว้าง 3 ศอก ประกอบด้วยใบเสมาตรงมุมกำแพงป้อมไว้ทั้ง 4 แห่ง มีป้อม
ใหญ่ประจำป้อม ป้อมละ 4 กระบอก มีประตู 7 ประตู⁴⁶ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (แผนที่ 5.21)

- กำแพงเมืองทิศตะวันออก มีความยาวประมาณ 650 เมตร มี 2 ประตู คือประตูไชย
เป็นประตูสำหรับเจ้าผู้ครองนครและเจ้านายชั้นสูงเสด็จลมารศสุกรุงฯ โดยก่อนที่เจ้าผู้ครอง
นครเสด็จลงเรือนั้น ต้องมาค้างคืนที่ประตูไชย 1 คืนก่อนเดินทาง และเมื่อเสด็จกลับมาจากพระ
ภารกิจแล้วก่อนที่เข้าตัวเมืองก็ต้องมาค้างคืนที่ประตูนี้ 1 คืนด้วยเช่นกัน อีกประตูหนึ่งคือ
ประตูน้ำเข้มน้ำที่ใช้ติดต่อค้าขายทางน้ำและเป็นประตูเข้าออกสู่น้ำน่านสำหรับประชาชนทั่วไป⁴⁷

- กำแพงเมืองทิศตะวันตก มีความยาวประมาณ 950 เมตร มี 2 ประตู คือประตูปล่องน้ำ
(หรือประตูท่อน้ำ) เป็นประตูที่ใช้ในการระบายน้ำภายในตัวเมืองด้านเหนือออกสู่คูด้านนอก ซึ่งเป็น
ทุ่งกว้าง และประตูหนองห้า (หรือประตูหนองหาน) ใช้สำหรับชาวเมืองออกไปทำไร่ไถนาและขน
ผลผลิตเข้ามาในเมือง⁴⁸

- กำแพงเมืองทิศเหนือ มีความยาวประมาณ 900 เมตร มี 2 ประตู คือประตูริมหรือประตู
อุญญาณ ใช้สำหรับเดินทางไปสู่ตอนเหนือของเมืองน่านเช่น เมืองเชียงคำ เมืองเทิง เมืองเชียงของ
และประตูอมร ซึ่งเป็นประตูที่เจาะขึ้นใหม่ในพ.ศ. 2450 เพื่อสร้างถนนมหายศไปยังวัดสวนตาล⁴⁹
(วัดสวนตาล เปรียบเสมือนวัดอุทยานหลวงของเมืองที่เจ้าผู้ครองนครเสด็จออกไปประพาส)⁵⁰

- กำแพงเมืองทิศใต้ มีความยาวประมาณ 1,400 เมตรมี 2 ประตู คือ ประตูเชียงใหม่ เป็น
ประตูเมืองที่ใช้เดินทางออกไปยังต่างเมือง โดยคำว่า "เชียงใหม่" หมายถึง เมืองหรือเวียง ในคราว

⁴⁵ สุรพล คำรินทร์กุล, ข่วงเมืองและวัดหัวข่วง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา, หน้า 279.

⁴⁶ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม, โครงการศึกษาสำรวจ ออกแบบเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมเมือง บริเวณพื้นที่เมือง
ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 3-14.

⁴⁷ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 18.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

⁴⁹ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 17.

⁵⁰ สัมภาษณ์ สมเจตน์ วิมลเกษม, หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่น, 3 กรกฎาคม 2551.

ที่เจ้าฟ้าอัครวิบูลย์ได้บูรณะเวียงน่าน ยกเอาครอบครัวผู้คนเข้าสู่เมืองน่าน โดยผ่านทาง ประตูนี้ อาจเรียกได้ว่า ประตูเวียงใหม่ หรือประตูเชียงใหม่ และประตูท่าลี่ เป็นประตูนำศพออกไป เผานอกเมือง ณ สุสานดอนไชย (ดอนไชยเป็นพื้นที่ตอนที่อุริมแม่น้ำน่าน ยาวต่อเนื่องไปด้านทิศ ตะวันออกและด้านใต้ของตัวเมือง)

- คูเมือง อยู่ด้านนอกกำแพงเมืองสามด้าน ยกเว้นด้านทางทิศตะวันออกซึ่งมีแม่น้ำน่าน เป็นปราการธรรมชาติ

กำแพงเมืองมีป้อมปืนใหญ่ (หอค้อมือก) อยู่ 3 ป้อม มีลักษณะเป็นป้อมแปดเหลี่ยม มี รายละเอียดดังต่อไปนี้⁵¹

- ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เรียกว่า "หอค้อมือกมวงคด"
- ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่า "หอค้อมือกหัวเวียง"
- ด้านตะวันออกเฉียงใต้ เรียกว่า "หอค้อมือกดอนใหม่"

การที่หอค้อมือกหรือ ป้อมปืนใหญ่ ของนครน่านมีอยู่ 3 ด้านนั้น เพราะด้านที่ 4 อยู่ใกล้กับ แม่น้ำน่าน ข้าศึกไม่เข้าโจมตี

สำหรับประตูเมืองทุกประตู มีทวารบาลประตู 2 บาน โดยกำหนดเปิดเวลา 06.00 น. และ ปิดเวลา 18.00 น. มีคนรักษาประตู เรียกว่า อัยการบานประตู คนมือ คนเฝ้ายาม (คนคอยยาม) คือ คนที่รักษาหอค้อมือกภายในเมือง และมีกลองตีบอกเวลาคือ ย่ำรุ่ง ย่ำค่ำทุกวัน ทั้งประตูเมือง และเขตพระราชฐาน⁵²

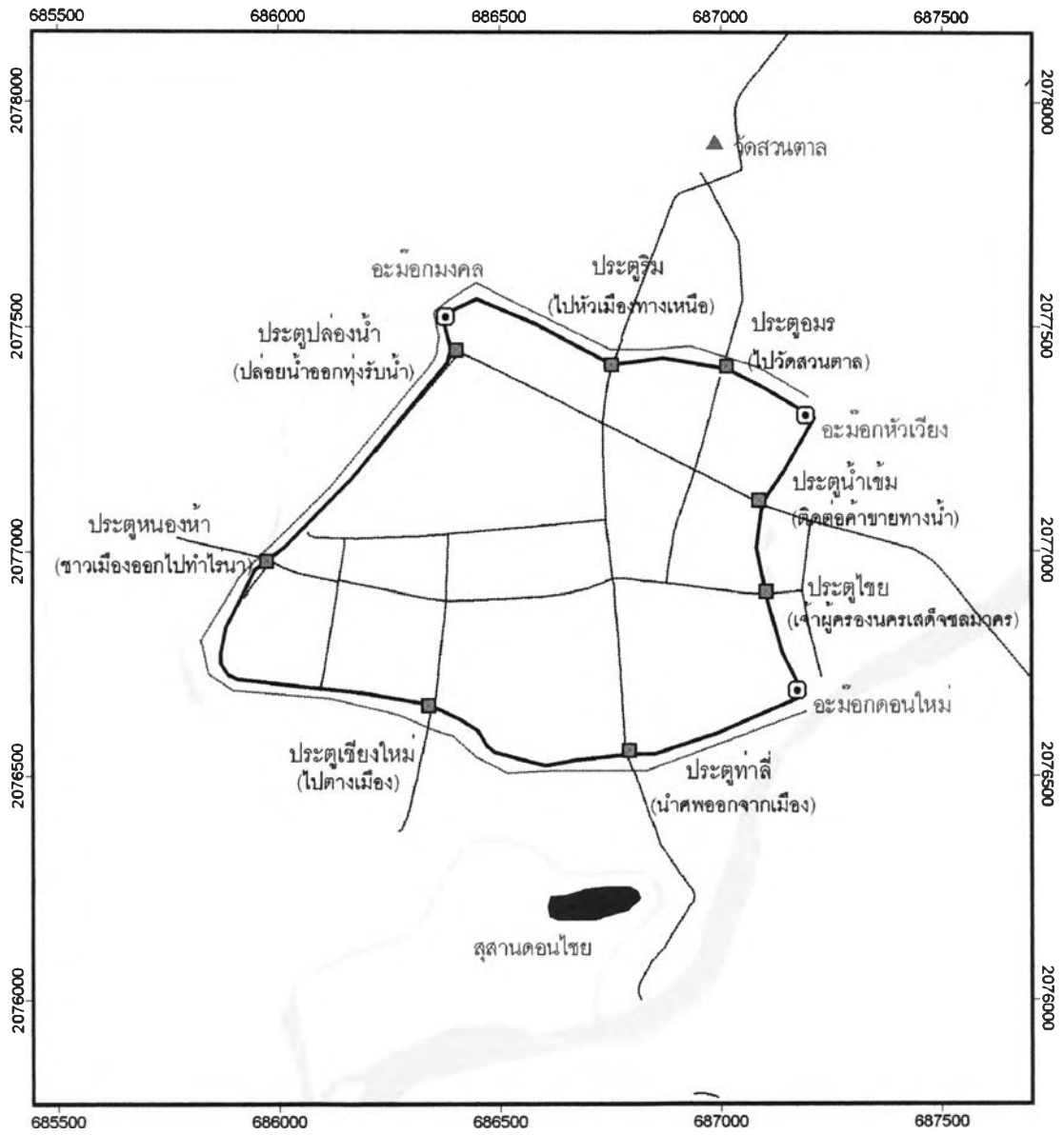
คุ้มหลวง/หอคำ

คุ้มหลวง หรือหอคำ เป็นที่อยู่ของเจ้าผู้ครองนคร อยู่บริเวณใจกลางเมือง เรียกว่าคุ้มหลวง ซึ่งคำว่า "คุ้ม" หมายถึงคำว่า "วัง" คุ้มหลวง ก็คือวังใหญ่นั้นเอง และ "หอคำ" มีความหมายว่า "ตำหนักทอง" อันสร้างไว้ในบริเวณคุ้มหลวงเป็นเครื่องประดับเกียรติยศ บรรดาเมืองประเทศราช ในล้านนาไทยทั้งปวง ย่อมมีบริเวณคุ้มหลวงสำหรับเมือง ใครได้เป็นเจ้าเมืองต้องย้ายจากบ้านเดิม ไปอยู่ในคุ้มหลวงทุกคน ส่วนหอคำนั้นไม่ได้มีในทุกเมืองทั่วไป เพราะหอคำเป็นเครื่องประดับ เกียรติยศพิเศษสำหรับเจ้าผู้ครองนคร⁵³

⁵¹ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ด้านานที่มีชีวิต, หน้า 22.

⁵² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน หน้า 23.

⁵³ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมณฑลไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดน่าน หน้า 16.

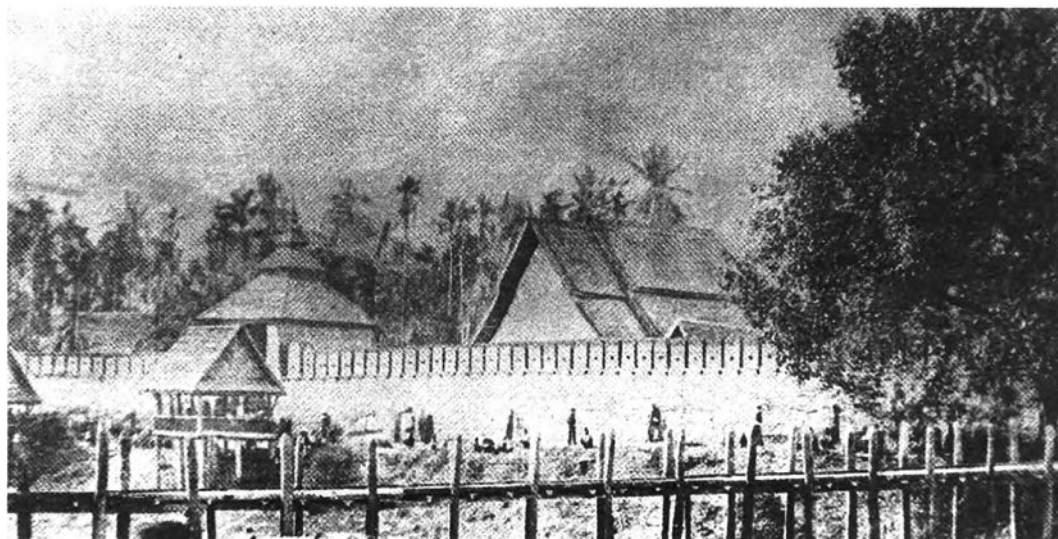
วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.21 ตำแหน่งและบทบาทของประตูเมืองในยุคเวียงน่าน	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ⊙ อ้อมอก ⊠ ประตูเมือง ~ กำแพงเมือง ~ คูเมือง 	<ul style="list-style-type: none"> ☁ แหล่งน้ำ ~ เส้นถนน
	<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p>	

ภาพที่ 5.15 ภาพลายเส้นประตูเมืองน่านทางด้านทิศตะวันออกในสมัยรัชกาลที่ 5

โดยสมิธ, เฮอริเบิร์ท วาริงตัน

ที่มา : สมเจตน์ วิมลเกษม, หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดน่าน 2551

ภาพที่ 5.16 ภาพกำแพงเมืองน่านทางด้านทิศตะวันออกในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : สมเจตน์ วิมลเกษม, หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดน่าน 2551

ภาพที่ 5.17 ภาพกำแพงเมืองน่านในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา : สมเจตน์ วิมลเกษม, หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดน่าน 2551

ภาพที่ 5.18 ภาพกำแพงเมืองน่านในสมัยรัชกาลที่ 6
ที่มา : สมเจตน์ วิมลเกษม, หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดน่าน 2551

อาคารหอคำสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2400 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระยาอนันตยศเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ มีเกียรติยศสูงกว่าเจ้าเมืองน่านคนก่อนๆ เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ จึงสร้างหอคำขึ้นและเปลี่ยนชื่อคุ้มหลวงว่า "คุ้มแก้ว"⁵⁴ ต่อมาเมื่อพ.ศ. 2446 ในสมัยของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีการรื้ออาคารหอคำหลังเดิมแล้วย้ายขึ้นไปสร้างเป็นวิหารบนเขาแก้ว หรือที่ปัจจุบันเป็นพระธาตุเขาน้อยทางทิศใต้ของเมืองน่าน⁵⁵ ดังจารึกเขาแก้วในเอกสารพงศาวดารเมืองน่านระบุเอาไว้ว่า

“...อนึ่ง พระองค์ข้าโปรดสร้าง จ้างให้ปลูกพระวิหารไว้ทิศตะวันออกพระเจดีย์เจ้า พระวิหารกว้าง 4 วา ยาว 10 วา 2 ศอก สูงแต่ธรณีขึ้นไป 5 วา 1 ศอก ได้โปรดให้ยกเอาหอคำขึ้นเป็นเครื่อง 1 หลัง...”⁵⁶

ในการสร้างหอคำขึ้นมาใหม่หลังนี้นับได้ว่ามีความหมายและความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเจ้าผู้ครองนครน่านเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ในพ.ศ. 2446 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้าน่าน” โดยมีพระนามปรากฏตามพระสุพรรณบัฏว่า “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุจริตจารีราชานุกาวยุทธวิบูลย์ศักดิ์กิติไพศาล ภูบาลพิตรรสถิตย์ ณ นันทราชวงษ์” นับเป็นพระเจ้านครน่านพระองค์เดียวในประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน ภายหลังได้รับมหากรุณาธิคุณแล้ว พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้รื้ออาคารหอคำหลังเดิมที่เป็นอาคารไม้ 7 หลังใหญ่แล้วสร้างหอคำขึ้นใหม่ หอคำที่สร้างขึ้นมานั้นเป็นอาคารไทยผสมศิลปะสถาปัตยกรรมตะวันตก 2 ชั้น ลักษณะตรีมุข หันหน้าไปสู่ข่วงหลวงและวัดกลางเวียง ตัวอาคารก่ออิฐฉาบปูน บานประตูและบานหน้าต่างเป็นบานเกล็ด หลังคามุงไม้แป้นเกล็ดมีชั้นลด 2 ชั้น จั่วประดับด้วยช่อฟ้าใบระกา หน้าจั่วประดับด้วยรูป “โคอุศุภราช” ซึ่งเป็นตราประจำเมืองน่านที่ใช้มาตั้งแต่สมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ หอคำหลังนี้มีกำแพงก่ออิฐล้อมรอบทั้งสี่ด้าน โดยทางด้านหน้ามีศาลารายและซุ้มประตูทรงเรือนยอดตรงตำแหน่งที่มุขกลางตั้งอยู่

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁵⁵ เขียวชาย อักษรวิษณุ, หอคำ คุ้มแก้ว มณีแสงแห่งนคราศิลปสถาน ขัตติยาธานี (เชียงใหม่: 2548), หน้า 55.

⁵⁶ เจ้าคณะจังหวัดน่าน วัดพญาภู, พงศาวดารเมืองน่าน ฉบับอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระวชิรญาณนันทาจารย์ (บุญชู สมมตธรรมาเถร) (ม.ป.ท.), หน้า 7.

คุ้มเจ้านาย เชื้อพระวงศ์

คุ้มเจ้านายและเชื้อพระวงศ์มักตั้งอยู่โดยรอบคุ้มหลวงซึ่งเป็นที่พักของเจ้านครน่าน หรือบริเวณเขตเมือง น่าน โดยมีละแวกของคุ้มตามที่มีข้อมูลปรากฏดังต่อไปนี้⁵⁷

- คุ้มเจ้าราชบุตร หรือโฮงเจ้าราชบุตร สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2409 เพื่อเป็นที่อยู่ของเจ้าน้อยมหาพรหม ณ น่าน (เจ้ามหาพรหมสุรธาดา) และเจ้าหญิงศรีโสภาก โดยเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ก็ได้ยกคุ้มนี้ให้แก่บุตรชายคือเจ้าประพันธ์พงศ์ (เจ้าหมอกฟ้า ณ น่าน) และเลื่อนบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าราชบุตร

- คุ้มเจ้าราชดน้อย (เจ้าน้อยยอดฟ้าโอรสองค์ที่ 12 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้าอัครชายา)

- คุ้มเจ้าเกียงคำ

- คุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (ขัติยศ ณ น่าน) โอรสของเจ้ามหาพรหมสุรธาดาฯ องค์ที่ 3 ซึ่งเป็นพี่ชายของเจ้าราชบุตร (เจ้าหมอกฟ้า ณ น่าน)

- คุ้มเจ้าจันทร์ทองดี (จันทวดี) ณ น่าน ธิดาคนที่ 4 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้า

- คุ้มเจ้าหญิงยอดมโนรา น้องเจ้าเจ้ามหาพรหมสุรธาดา

- คุ้มเจ้าราชวงศ์ (สิทธิสาร ณ น่าน)

- คุ้มเจ้ายศ ณ น่าน บุตรคนที่ 3 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้าอัครชายา

- คุ้มเจ้าบัวแวน ธิดาคนที่ 1 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้าจอมแพง

- คุ้มเจ้าสุริยวงศ์ (เจ้าน้อยมหายศ ณ น่าน) โอรสองค์ที่ 1 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับเจ้าหญิงศรีโสภาก

- คุ้มเจ้าราชภาติกาวงศ์ (เจ้านานจันดีวงศ์) โอรสองค์ที่ 9 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้าอัครชายา

- คุ้มแม่เจ้าบัวเขียว ณ น่าน ธิดาองค์ที่ 7 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้าอัครชายา

- คุ้มเจ้าเทพมาลา ธิดาคนที่ 1 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้า

- คุ้มเจ้าเทพเกษร ธิดาคนที่ 2 ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้า

⁵⁷ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม, รายงานฉบับสุดท้าย โครงการสำรวจ ออกแบบ เพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมเมือง บริเวณพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์น่านชั้นใน, หน้า 3-68.

- คุ้มเจ้าเมษวดี ณ น่าน

ช่วงหลวง (ช่วงเมือง ช่วงแก้ว สนามหลวง)

ช่วงเป็นองค์ประกอบหลักที่เป็นเอกลักษณ์ของล้านนาโบราณ โดยหมายถึงพื้นที่ลานโล่งขนาดใหญ่ใจกลางเวียง ตั้งอยู่ระหว่างคุ้มหลวงและวัดหลวงกลางเวียง มีวัดหัวช่วงอยู่ทางทิศเหนือและวัดภูมินทร์อยู่ทางทิศใต้ ให้เป็นที่ประกอบพระราชพิธี รัฐพิธี และงานประเพณีต่างๆ เช่น การต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง การจัดขบวนเสด็จออกนอกเมือง การตั้งศพเจ้านายก่อนนำไปปลงหรือเผานอกเมือง การทำพิธีพุทธาภิเษก จัดแสดงมหรสพ พิธีสมโภชช้างเผือก พิธีสวนสนาม ตลอดจนเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวเมือง⁵⁸

ใจเมือง (สะดือเมือง)

ใจเมือง หรือสะดือเมืองตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองโดยถือเอาต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้ศรี หรือต้นโพธิ์ ต้นยาง ต้นลู่ (ต้นช่า) เป็นที่สถิตของเทวดาอารักษ์รักษาเมือง ที่เรียกว่า เลื้อเมือง โดยเลื้อเมืองของเมืองน่านสันนิษฐานว่าเป็นต้นโพธิ์กลางช่วงเมืองระหว่างคุ้มหลวงและวัดหลวง ที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดน้อย⁵⁹

เสามิ่งเมือง (เสาหลักเมือง)

เสามิ่งเมืองเป็นสิ่งกำหนดตำแหน่งของเมือง เสามิ่งเมืองนี้มีมานานพร้อมๆ กับการสร้างเมืองน่านในระยะแรก

หนองแก้ว หรือหนองโหลง

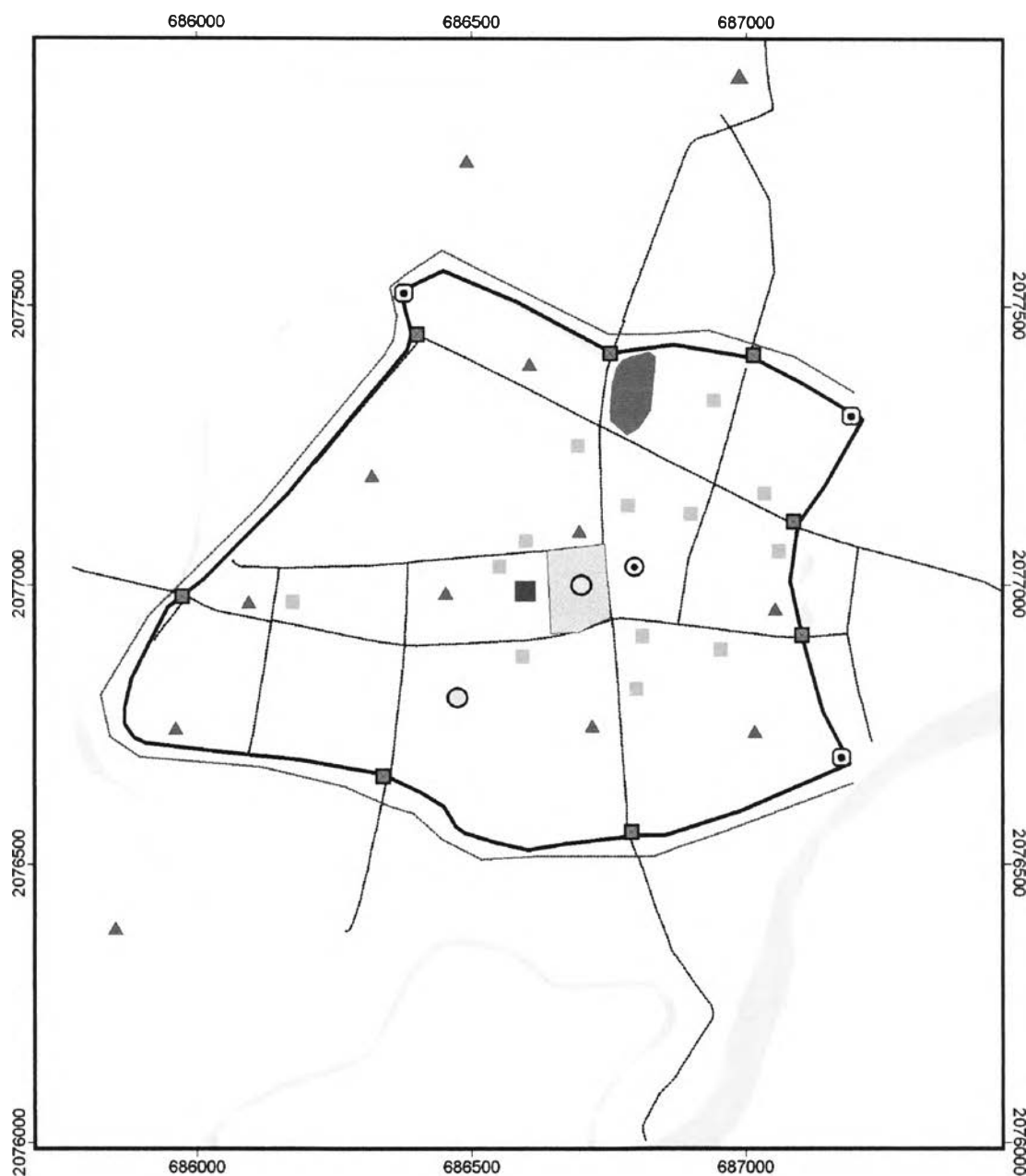
หนองแก้วมีความสำคัญคือเป็นหนองน้ำที่ใช้กักเก็บน้ำในยามฤดูแล้ง โดยในสมัยโบราณมีการผูกโครงสร้างและองค์ประกอบเมืองของน่านเป็นคำคล้องจองที่ว่า "เจ็ดประตู หนึ่งหนอง สิบสองวัด"

5.5.4 สรุปโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่านในยุคเวียงน่าน

หลังจากย้ายเมืองกลับมายังตัวเวียงน่านที่บ้านห้วยไคร้ พระเจ้าอันทรรพฤทธิเดชได้มีการบูรณะเมืองน่านครั้งใหญ่ในพ.ศ. 2400 มีการสร้างและซ่อมแซมโครงสร้างและองค์ประกอบต่างๆ ภายในเมือง โดยอยู่ในพื้นฐานของวิถีชีวิต คติความเชื่อดั้งเดิม เมืองน่านในสมัยหลังจากบูรณะเสร็จ จึงมีโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่สมบูรณ์ตามคติของล้านนาและความสอดคล้องวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม โดยโครงสร้างและองค์ประกอบที่สำคัญภายในเมืองประกอบไปด้วย กำแพงเมือง ประตูเมือง ช่วง วัด วัง(คุ้ม) ที่มีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งและ

⁵⁸ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, แผนที่ชุมชน เมืองเก่า น่าน หน้า 18.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 18.

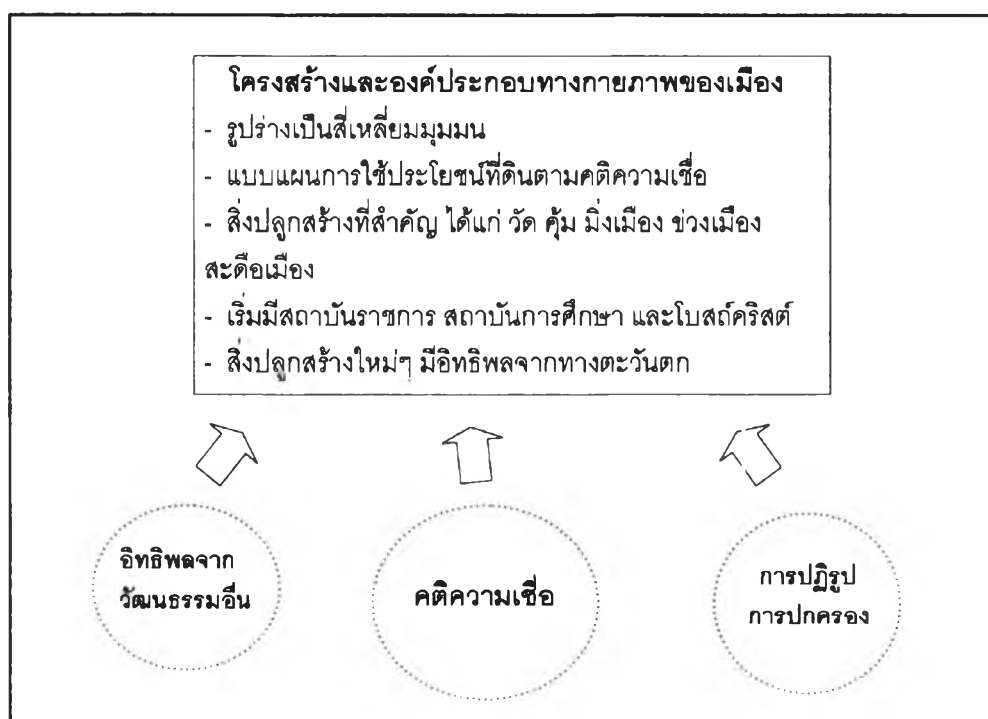
<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน</p>			
<p>แผนที่ 5.22 สิ่งปลูกสร้างในยุคเวียงน่าน</p>			
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ▣ ประตุมือง ⊙ อนุสาวรีย์ (ป้อมปืนใหญ่) ○ มิ่งเมือง ◉ ใจเมือง ▲ วัด ⊙ วัดหลวงใจกลางเวียง (วัดพระธาตุช้างค้ำ) 	<ul style="list-style-type: none"> ■ หอค้า ◻ คูเมือง ◻ ขวงเมือง ■ หนองแก้ว 	<ul style="list-style-type: none"> ~ กำแพงเมือง ~ คูเมือง ~ เส้นถนน ~ แหล่งน้ำ 	 <p>ภาควิชาการวางแผนที่และเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <p>0 0.1 0.2 Kilometers</p>

ความสำคัญตามแบบแผนที่คล้ายคลึงกันเกือบทุกเมืองในล้านนา รวมถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเมืองที่มีการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ตามคติความเชื่อในเรื่องทักขณาเมือง

อิทธิพลวัฒนธรรมจากกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ดังเห็นได้จากการสร้างอาคารบ้านเรือนของเจ้านายชนชั้นปกครองที่มีรูปแบบเป็นอาคารแบบตะวันตกมากขึ้น โดยเฉพาะตัวหอคำในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีการสร้างหอคำขึ้นใหม่เป็นอาคารตึกแทนอาคารไม้ของเดิม

ในระยะปลายของยุคเวียงน่าน เมืองน่านได้มีองค์ประกอบใหม่ๆ ของเมืองเกิดขึ้น อาทิ โบสถ์คริสต์ สถานศึกษา โดยองค์ประกอบเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นบริเวณพื้นที่เวียงดงพระเนตร แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ภายในกำแพงเมืองยังคงไว้ซึ่งความสำคัญตามแบบแผนของเมืองล้านนาโบราณ

โดยสรุปแล้วปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่านในยุคเวียงน่านนี้แบ่งออกได้เป็นสองระยะคือ ในระยะเริ่มต้นของการบูรณะเมืองปัจจัยที่มีอิทธิพลหลักก็คือคติความเชื่อ สังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิม และมีการเปลี่ยนแปลงในระยะหลังจากการปฏิรูปการปกครองและการเข้ามาของมิชชันนารี ซึ่งยังไม่มีผลกระทบต่อโครงสร้างและองค์ประกอบหลักภายในเมืองมากนัก

ภาพที่ 5.19 สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเวียงน่าน

5.6 ยุคเทศบาลเมืองน่าน (พ.ศ. 2474 – ปัจจุบัน)

5.6.1 สภาพทางธรรมชาติ

ชุมชนเมืองน่านในปัจจุบันกระจายตัวอยู่บริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านชุมชนในแนวเหนือ-ใต้ แบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น 2 ส่วนคือ ฝั่งตะวันตก เป็นชุมชนเมืองหนาแน่น เนื่องจากเป็นที่ดอนและเป็นที่ตั้งของเทศบาลเมืองน่าน จึงเป็นศูนย์กลางความเจริญเติบโต และเป็นที่ตั้งของศูนย์ราชการ การพาณิชย์กรรม และการขนส่ง ทางฝั่งตะวันออกเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงจึงเป็นชุมชน เกษตรกรรม โดยในปัจจุบันพื้นที่เกษตรกรรมรอบตัวเมืองเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และสถาบันของรัฐมากขึ้นซึ่งถ้าหากไม่มีการควบคุมอาจทำให้พื้นที่เกษตรกรรมเหล่านี้สูญหายไป

5.6.2 สภาพทางสังคม

1) การสิ้นสุดตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร

เมื่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2461 เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าอุปราชได้ขึ้นครองเมืองน่านสืบแทน ทางกรุงเทพฯ ได้ลดอำนาจของเจ้าผู้ครองนครน่านลงและได้จัดส่งข้าราชการ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด คลังจังหวัด สรรพากรจังหวัด ฯลฯ มาประจำการ และเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาถึงแก่พิราลัยในพ.ศ. 2474 ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครน่านก็ถูกยกเลิกแต่นั้นมา

2) เมืองน่านถูกยกฐานะเป็นเทศบาลเมืองน่าน

ในพ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย⁶⁰ และต่อมาในพ.ศ. 2479 เมืองน่านได้ถูกยกฐานะให้เป็นเทศบาลเมืองน่าน มีขอบเขตอยู่ในพื้นที่ของเวียงน่านและเวียงดงพระเนตร โดยถูกกำหนดบทบาทให้เป็นศูนย์กลางการปกครองของจังหวัด

การมีฐานะเป็นเทศบาลเมืองน่านส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในพื้นที่เมือง พื้นที่ราชการมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเพื่อรองรับการเป็นศูนย์กลางการปกครองของจังหวัด ความเจริญเติบโตของเมืองจากการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคสาธารณูปการขั้นพื้นฐาน ทำให้มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่อยู่อาศัยภายในตัวเมืองโดยเฉพาะพื้นที่บริเวณภายในกำแพงเมืองเก่า

⁶⁰ กรมโยธาธิการและผังเมือง, โครงการจัดทำแผนผังปฏิบัติการอนุรักษ์เมืองลำพูนและน่าน, หน้า 2-9.

3) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเข้ามามีอิทธิพลของคนจีน

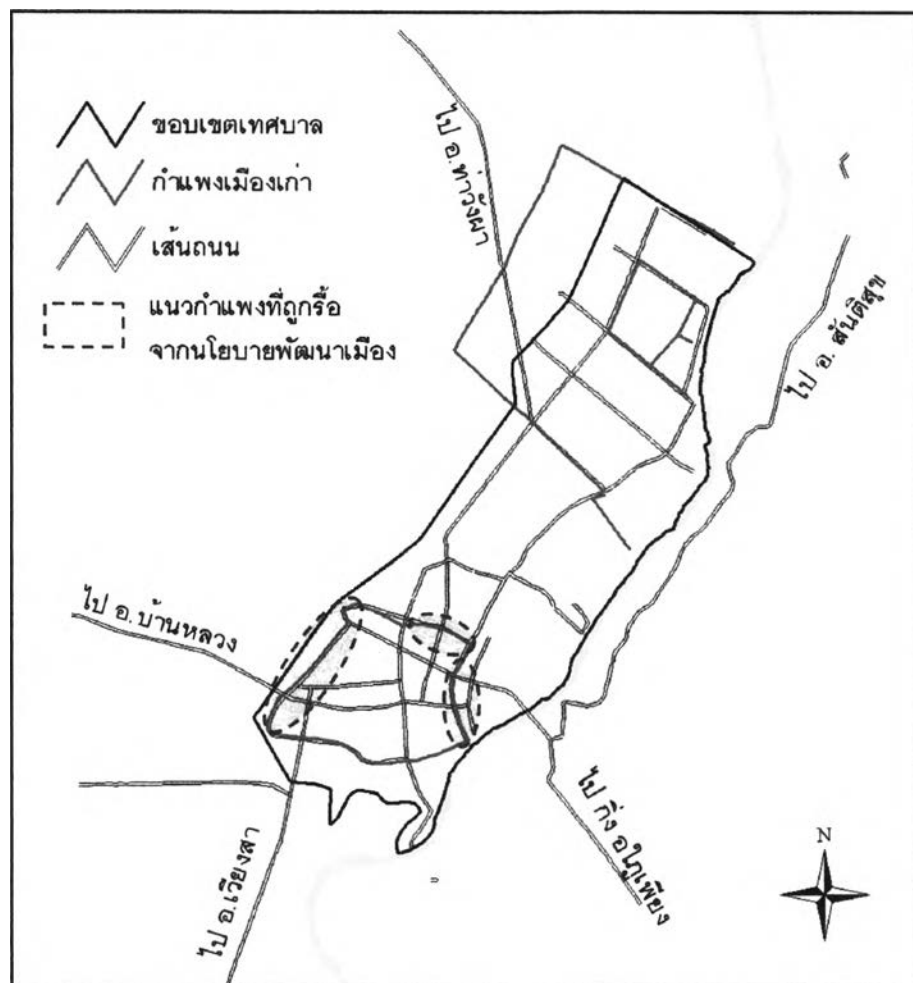
เศรษฐกิจดั้งเดิมของเมืองน่านเป็นแบบเลี้ยงดูตัวเองไม่นิยมการค้าขาย การค้าขายกับต่างเมืองนั้นชาวบ้านไม่นิยมทำการค้าขายขนาดใหญ่ สินค้าที่สำคัญคือ ของป่าและเกลือสินเธาว์ การค้าในเมืองน่านค่อยๆ ขยายตัวอย่างช้าๆ ถึงแม้ว่าเมืองน่านเป็นศูนย์กลางการค้าของหัวเมืองล้านนาตะวันออกแต่ก็ไม่เจริญรุ่งเรืองเท่ากับเมืองล้านนาทางตะวันตกอย่างเชียงใหม่ สาเหตุหลักเนื่องมาจากปัจจัยด้านสภาพภูมิประเทศที่ไม่เอื้ออำนวย เมืองน่านถูกโอบล้อมด้วยเทือกเขาสูงชัน การติดต่อกับหัวเมืองอื่นๆ จึงเป็นไปอย่างยากลำบาก ทำให้พ่อค้าต้องขายสินค้าแพงในขณะที่ชาวบ้านไม่มีกำลังซื้อ จึงไม่มีพ่อค้าเข้ามาลงทุนในเมืองน่านมากนัก

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองน่านเกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2473 ภายหลังจากปฏิรูปการปกครองและมีการตัดถนนสายแพร่ - น่าน พ่อค้าชาวจีนเข้ามาลงทุนและสามารถสร้างฐานะจนร่ำรวย การเข้ามาของพ่อค้าชาวจีนทำให้เกิดกิจการการค้าใหม่ๆ ขึ้นภายในเมือง เช่น โรงแรม โรงบ่มยา

4) การพัฒนาเมือง

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นปัจจัยจำกัดในการติดต่อกับเมืองรอบข้าง ทำให้เมืองน่านมีการพัฒนาที่ช้ากว่าเมืองอื่นๆ พัฒนาการของเมืองจึงเป็นในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นเด่นชัดนัก

การเปลี่ยนแปลงของเมืองน่านเริ่มเกิดขึ้นจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ที่ต้องการพัฒนาประเทศตามแบบลัทธิทุนนิยม ทำให้เกิดการสร้างสรรค์สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน อันได้แก่การสร้างถนน เพื่อเชื่อมโยงระหว่างเมืองที่เป็นศูนย์กลางต่างๆ รวมถึงการบริการไฟฟ้าและระบบชลประทาน เพื่อให้เกิดการใช้ที่ดินที่ได้ผลประโยชน์สูงสุด ผลจากแผนพัฒนาดังกล่าวทำให้เมืองน่านเริ่มมีความเจริญเติบโตมากขึ้นโดยเฉพาะทางเศรษฐกิจ มีการขยายตัวของประชาชนและความต้องการใช้พื้นที่ในเมืองเพิ่มขึ้น ทำให้มีการรื้อกำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศตะวันตกลงเพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมและขยายพื้นที่เมือง (ภาพที่ 5.20)

ภาพที่ 5.20 การเปลี่ยนแปลงของเมืองน่านจากนโยบายการพัฒนาเมือง

5) การรुकกล้าเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่กำแพงเมือง

ในปัจจุบันกำแพงเมืองน่านที่เหลือให้เห็นเป็นกำแพงเมืองทางทิศเหนือที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานใน พ.ศ. 2487 สำหรับกำแพงด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกได้ถูกรื้อถอนเพื่อขยายความเจริญของเมืองตั้งแต่ยุคเวียงน่าน โดยในปัจจุบันได้กลายเป็นพื้นที่ถนนและที่ราชพัสดุของทางเทศบาล ส่วนกำแพงด้านทิศใต้จากคำบอกเล่าของคนในพื้นที่ทำให้ทราบว่าได้มีการบุกกรุกเข้ามาอยู่อาศัยของประชาชนในช่วงพ.ศ. 2480 เนื่องจากเมืองน่านประสบปัญหา น้ำท่วม ทำให้ประชาชนไม่มีที่อยู่อาศัย ต้องหนีขึ้นมาอาศัยบนกำแพงเมือง และปลูกบ้านเรือนอาศัยมาจนถึงปัจจุบัน

6) สมัยคอมมิวนิสต์

ในพ.ศ. 2509 จังหวัดน่านถูกแทรกซึมจากผู้ก่อการร้ายและคอมมิวนิสต์ ทำให้กองทัพบก จัดส่งกำลังจากกองพลทหารม้าเข้าปราบปราม และสร้างค่ายสุริยพงษ์ขึ้นมาในพ.ศ. 2511 เพื่อเป็นที่ตั้งของจังหวัดกองทัพบกน่าน ค่ายสุริยพงษ์ตั้งอยู่บริเวณเวียงดงพระเนตรเดิม อันเป็นที่ตั้งของคุ้มหลวงในอดีต โดยมีหลักฐานเป็นส่วนของป้อมก่ออิฐทรงแปดเหลี่ยม ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่งของป้อมกำแพงคุ้มหลวง

7) การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ในอดีตเจ้าผู้ครองนครเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินทั้งปวง แต่สามารถพระราชทานแก่ผู้ใดก็ได้ และประชาชนสามารถถือครองที่ดินเพื่อทำประโยชน์ได้ การเปลี่ยนแปลงเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเกิดขึ้นหลังจากการหมดยุคเจ้าผู้ครองนคร ที่ดินภายในเขตกำแพงเมืองเก่าส่วนใหญ่ตกเป็นที่ราชพัสดุ และที่ของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ที่ราชพัสดุบริเวณในเขตกำแพงเมืองได้มีการอพยพย้ายเข้ามาอยู่ของประชาชนเป็นจำนวนมาก โดยในปัจจุบันอยู่ในความดูแลของกรมธนารักษ์

8) คติความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนน่าน

วิถีชีวิตของคนน่านในปัจจุบันยังไม่มีเปลี่ยนแปลงตามกระแสภายนอกมากนัก กลุ่มสังคมของเมืองน่านยังมีวัดเป็นศูนย์กลางที่เรียกว่า "ศรีท้าววัด" และยังรักษาประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ ในอดีตไว้ เช่น ประเพณีหกเป็งนมัสการวัดพระธาตุแช่แห้ง ประเพณีทานกฐิน ทานสลากภัต ประเพณีแข่งเรือ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเนื่องจากความเจริญที่มีเข้ามาและรูปแบบการปกครองที่ผู้นำถูกแต่งตั้งมาจากส่วนกลาง ไม่ใช่คนท้องถิ่น ทำให้คติความเชื่อของเมืองที่เคยมีอยู่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะคติความเชื่อเรื่อง "ซิด" ที่ได้ถูกละเลยและไม่ได้ให้ความสำคัญในปัจจุบัน เช่น การรูกกล้า ขุดถมแหล่งน้ำธรรมชาติ การขุดถมคูเวียงรอบกำแพงเมืองเพื่อสร้างบ้านเรือน การรื้อกำแพงเมืองเพื่อพัฒนาตามกระแสความเจริญ การรูกกล้าโบราณสถานกำแพงเมืองชั้นในโดยมีการสร้างอาคารใกล้ซิดแนวกำแพงด้านทิศเหนือที่ยังหลงเหลืออยู่ สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็น "ซิด" เมือง และได้ถูกลืมเลือนไปจากวิถีชีวิตของชาวน่าน

5.6.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพยุคเทศบาลเมืองน่าน

1) รูปแบบ รูปร่างของเมือง

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมืองน่านได้กลายมาเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย และมีการกำหนดอาณาเขตให้เป็นเทศบาลเมืองน่าน ตามราชกิจจานุเบกษา เล่ม 53 หน้า 1201 วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2479 โดยรวมเอาพื้นที่เวียงน่านและเวียงดงพระเนตรไว้ด้วยกัน รวมอาณาเขตพื้นที่ทั้งหมด 5.4 ตารางกิโลเมตร มีขอบเขตของเทศบาลดังต่อไปนี้⁶¹ (แผนที่ 5.24)

ด้านทิศเหนือ ติดต่อกับ องค์การบริหารส่วนตำบลฝายแก้ว

ด้านทิศตะวันตก ติดต่อกับ องค์การบริหารส่วนตำบลผาสิงห์

ด้านทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านพญาวัด องค์การบริหารส่วนตำบลดูใต้

ด้านทิศตะวันออก ติดต่อกับ แม่น่าน่าน

2) รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

จากการที่เมืองน่านได้ยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาลเมืองน่าน จึงทำให้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครองและการศึกษาของจังหวัด ทำให้มีลักษณะการใช้ที่ดินของเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ดังต่อไปนี้ (แผนที่ 5.25)

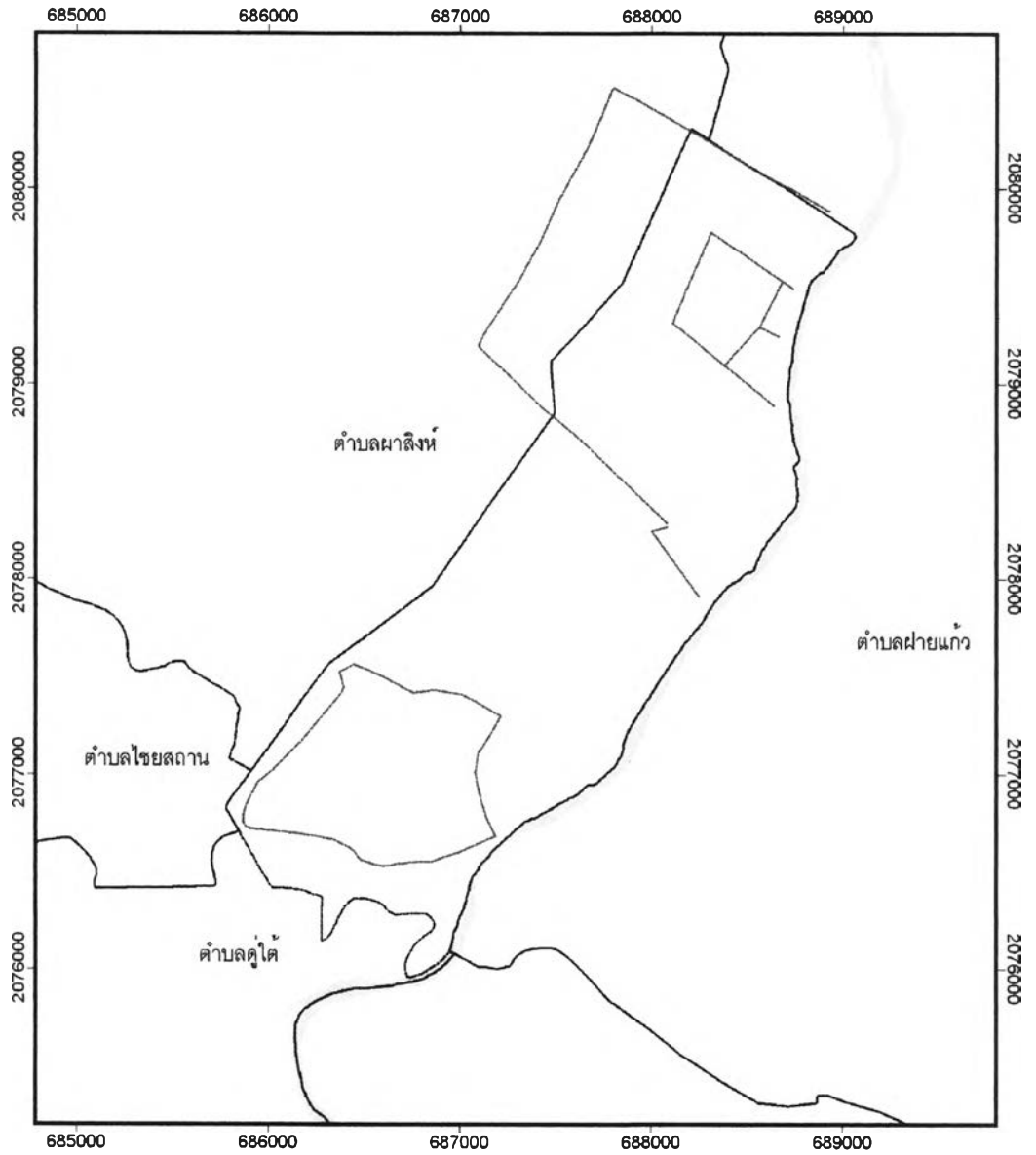
พื้นที่ศาสนสถาน

บริเวณวัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนเหมือนเช่นเดิม ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาและประชาชนเห็นได้จากการจัดตั้งชุมชนย่อยในเขตเทศบาลตามศรัทธาในวัดที่ชาวบ้านได้ถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน จึงมีวัดการกระจายตัวอยู่ทั่วไปในเขตเมืองรวมทั้งสิ้น 42 วัด ซึ่งพื้นที่บริเวณใจกลางกำแพงเมืองเก่าเป็นที่ตั้งของวัดที่สำคัญของจังหวัดน่าน ได้แก่ วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดมิ่งเมือง วัดภูมินทร์

พื้นที่พาณิชยกรรม

ปัจจุบันพื้นที่พาณิชยกรรมเกาะตัวอยู่บริเวณถนนสายหลัก ได้แก่ ถนนสุนทรเทวราช เป็นที่ตั้งของ โรงแรมขนาดใหญ่ ธนาคาร ร้านขายของที่ระลึก ตลาดธนารักษ์ (ตลาดเย็น) และร้านอาหาร ถนนอนันตวรฤทธิเดช เป็นที่ตั้งของตลาดสดเทศบาลเมืองน่าน ร้านค้ามีความหลากหลายมาก ทั้งสินค้าอุปโภค-บริโภค ร้านขายทอง บริการซ่อมและตัดแปลงรถจักรยานยนต์ ร้านจำหน่ายเสื้อผ้า เป็นต้น ถนนข้าหลวงเป็นที่ตั้งของตลาดตั้งจิตนุสรณ์ (ตลาดเช้า) และร้านค้าขนาดเล็กทั่วไป ถนนมหายศ เป็นที่ตั้งของปั๊มน้ำมัน ไซวูมรถยนต์ และร้านค้าทั่วไป ถนนมหาวงศ์ เป็นที่ตั้งของร้านจำหน่ายอุปกรณ์สำนักงานและร้านค้าทั่วไป

⁶¹ เทศบาลเมืองน่าน, แผนพัฒนาสามปี, (น่าน: 2550), หน้า 3.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน											
แผนที่ 5.24 รูปแบบ รูปร่างของเมืองในยุคเทศบาลเมืองน่าน											
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <table style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: center;"></td> <td>ขอบเขตเทศบาลเมืองน่าน</td> <td style="text-align: center;">แหล่งน้ำ</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"></td> <td>ขอบเขตตำบล</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"></td> <td>ขอบเขตเมืองเก่า</td> <td></td> </tr> </table>		ขอบเขตเทศบาลเมืองน่าน	แหล่งน้ำ		ขอบเขตตำบล			ขอบเขตเมืองเก่า			<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <hr/> <p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <hr/> <p style="text-align: center;">N 0.3 0 0.3 0.6 Kilometers</p>
	ขอบเขตเทศบาลเมืองน่าน	แหล่งน้ำ									
	ขอบเขตตำบล										
	ขอบเขตเมืองเก่า										

พื้นที่อยู่อาศัย

พื้นที่อยู่อาศัยเดิมจากที่เคยแบ่งเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ปกครองกับที่อยู่อาศัยของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไป ประชาชนทั่วไปเข้ามาอยู่อาศัยในเขตเมืองมากขึ้น ในขณะเดียวกัน คัมหรือที่อยู่ของเจ้านายบางแห่งได้ถูกขายให้แก่เอกชน หรือมอบให้เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาล

ในเขตเทศบาลเมืองน่าน ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยที่มีความหนาแน่นปานกลาง โดยมีการเกาะกลุ่มรวมกันอยู่ในบริเวณเมืองเก่า น่าน บริเวณเวียงตงพระเนตร และถนนที่เชื่อมโยงระหว่างเมืองเก่า น่านกับเวียงตงพระเนตร เช่น ถนนสุมนเทวราชและถนนมหายศ

สถาบันราชการ

การที่เมืองน่านเป็นศูนย์กลางการปกครองของจังหวัด ทำให้มีสถาบันราชการเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ย่นสถาบันราชการหลัก ตั้งอยู่ในเขต "ใจเมืองน่าน" และบริเวณใกล้เคียง ประกอบด้วย ศาลากลางจังหวัด ศาลจังหวัด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน สถานีตำรวจภูธรจังหวัดน่าน ที่ทำการองค์การบริหารส่วนจังหวัด สำนักงานที่ดินจังหวัดน่านและเรือนจำจังหวัดน่าน ส่วนบริเวณริมถนนรอบเมืองด้านตะวันตกเป็นที่ตั้งของ สำนักงานพาณิชย์จังหวัดน่าน สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานประมงจังหวัด และบ้านพักข้าราชการ ในปัจจุบันกำลังมีการก่อสร้างศูนย์ราชการจังหวัดน่านแห่งใหม่บนพื้นที่ตำบลไชยสถาน ด้านตะวันตกของเทศบาลเมืองน่าน

สถาบันการศึกษา

เมืองน่านมีสถาบันการศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน ตั้งแต่ระดับอนุบาล-อุดมศึกษา สำหรับสถาบันการศึกษาระดับมัธยมศึกษา-อุดมศึกษา ได้แก่ โรงเรียนสตรีศรีน่าน โรงเรียนศรีสวัสดิ์วิทยาคาร วิทยาลัยเทคนิคน่าน วิทยาลัยสารพัดช่างน่าน ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองน่าน และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านน่าน ตั้งอยู่ในเขตตำบลฝายแก้ว ทางตอนเหนือของเขตเทศบาล ส่วนระดับประถมศึกษาจะกระจายอยู่ทั่วไป

ที่โล่งและที่สาธารณะ

ในเทศบาลเมืองน่านมีพื้นที่เพื่อการนันทนาการหลายแห่ง ได้แก่ สวนสาธารณะศรีเมือง สวนสาธารณะริมน่าน สวนสาธารณะข้างเขื่อน สวนสาธารณะสภารศ และพื้นที่ช่วงเมืองน่าน ซึ่งเป็นพื้นที่โล่งเพื่อการนันทนาการที่สำคัญบริเวณใจเมือง

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.25 รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเทศบาลเมืองน่าน	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> พื้นที่ศาสนสถาน พื้นที่สถานที่ราชการ ที่อยู่อาศัย พื้นที่พาณิชย์กรรม พื้นที่โล่งและสาธารณะ 	<p>แหล่งน้ำ</p> <p>ขอบเขตเทศบาลเมืองน่าน</p> <p>เส้นถนน</p>
ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552	

3) รูปแบบการคมนาคม

การคมนาคมติดต่อกับเมืองอื่นๆ เป็นไปได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะหลังจากการตัดถนนสายแพร์ – น่าน ในช่วงระยะหลังๆ ของยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2473) และเส้นทางคมนาคมเพิ่มขึ้นมาก อีกก็คือการคมนาคมทางอากาศ เจ้ามหาพรหมสุรธาดาได้สร้างสนามบินส่วนตัวขึ้นบริเวณตำบลเวียงตองพระเนตรขึ้นมาตั้งแต่ปี 2470 โดยปัจจุบันให้บริการโดยใช้ร่วมกันทั้งกิจการพาณิชย์และกิจการทหาร เปิดทำการจากกรุงเทพฯ – น่าน - กรุงเทพฯ ในวัน จันทร์, พุธ, ศุกร์, อาทิตย์

สำหรับระบบถนนภายในเขตเมืองน่าน ถนนสายหลักๆ ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีการปรับถนนจากถนนดินเป็นถนนลาดยาง แต่ไม่ได้ขยายพื้นที่ถนนเนื่องจากมีอาคารบ้านเรือนหนาแน่นขวางไว้ และสร้างถนนสายรองและสายย่อยเชื่อมต่อในแต่ละชุมชน และจากความต้องการในการขยายเมืองและพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมือง ได้มีการรื้อแนวกำแพงเมืองเดิมออก และสร้างเป็นเส้นถนนภายในเมือง ได้แก่ ถนนอนันตวรฤทธิเดช ถนนรอบเมืองด้านตะวันตก ถนนรอบเมืองด้านใต้ ถนนรอบกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ และบางส่วนของถนนสุมนเทวราช⁶² รูปแบบของถนนในเขตเทศบาลมีเป็นลักษณะเป็นตาราง ส่วนที่เชื่อมต่อไปยังพื้นที่อื่น ๆ นอกเมืองน่านเป็นรูปแบบของรัศมี (แผนที่ 5.26)

ถนนสายประธาน คือ เส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนเมืองน่านกับพื้นที่อื่น ๆ ได้แก่ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 (น่าน-เวียงสา) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1080 (น่าน-ทุ่งช้าง) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1668 (น่าน-แม่จริม) ถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1169 (น่าน-สันติสุข) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1091 (น่าน-บ้านหลวง)

ถนนสายหลัก คือ ถนนที่ใช้ในการสัญจรเป็นส่วนใหญ่ ผ่านไปยังย่านการค้า สถาบันราชการ และสถานศึกษา ได้แก่ ถนนผากอง ถนนสุริยพงษ์ ถนนมหายศ ถนนอนันตวรฤทธิเดช ถนนมหาราช และถนนสุมนเทวราช ซึ่งมีลักษณะทอดยาวขนานกับแม่น้ำน่านและเชื่อมโยงพื้นที่ชุมชน 2 ฝั่งแม่น้ำน่าน

ถนนสายรอง คือถนนซึ่งเชื่อมระหว่างถนนมหายศ ถนนผากอง และถนนสุมนเทวราช ที่สำคัญได้แก่ ถนนสวนตาล ถนนเปรมประชาราษฎร์ ถนนราษฎร์อำนวย ถนนค้ายอด และถนนวรวิชัย เป็นต้น

ถนนสายย่อย เป็นตรอกและซอย ต่าง ๆ ที่เชื่อมกับถนนสายหลักและ สายรอง ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก

⁶² สัมภาษณ์ สมเจตน์ วิมลเกษม. หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดน่าน, 3 กรกฎาคม 2551.

4) สิ่งปลูกสร้างที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองและคงความสำคัญในปัจจุบัน

ในปัจจุบันเมืองน่านมีสิ่งปลูกสร้างที่ยังคงความสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของเมืองดังต่อไปนี้ (แผนที่ 5.27)

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน

กำแพงเมืองน่านในปัจจุบันยังคงหลงเหลืออยู่เป็นแนวกำแพงด้านตะวันตกเฉียงเหนือ มีความยาว 417 เมตร ตั้งแต่ถนนมหาศดานเหนืออ้อมไปทางทิศตะวันตก และวกไปทางทิศใต้จดถนนสุนทรราชติดกับวัดมงคล ซึ่งได้รับประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2487

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน (หอคำ)

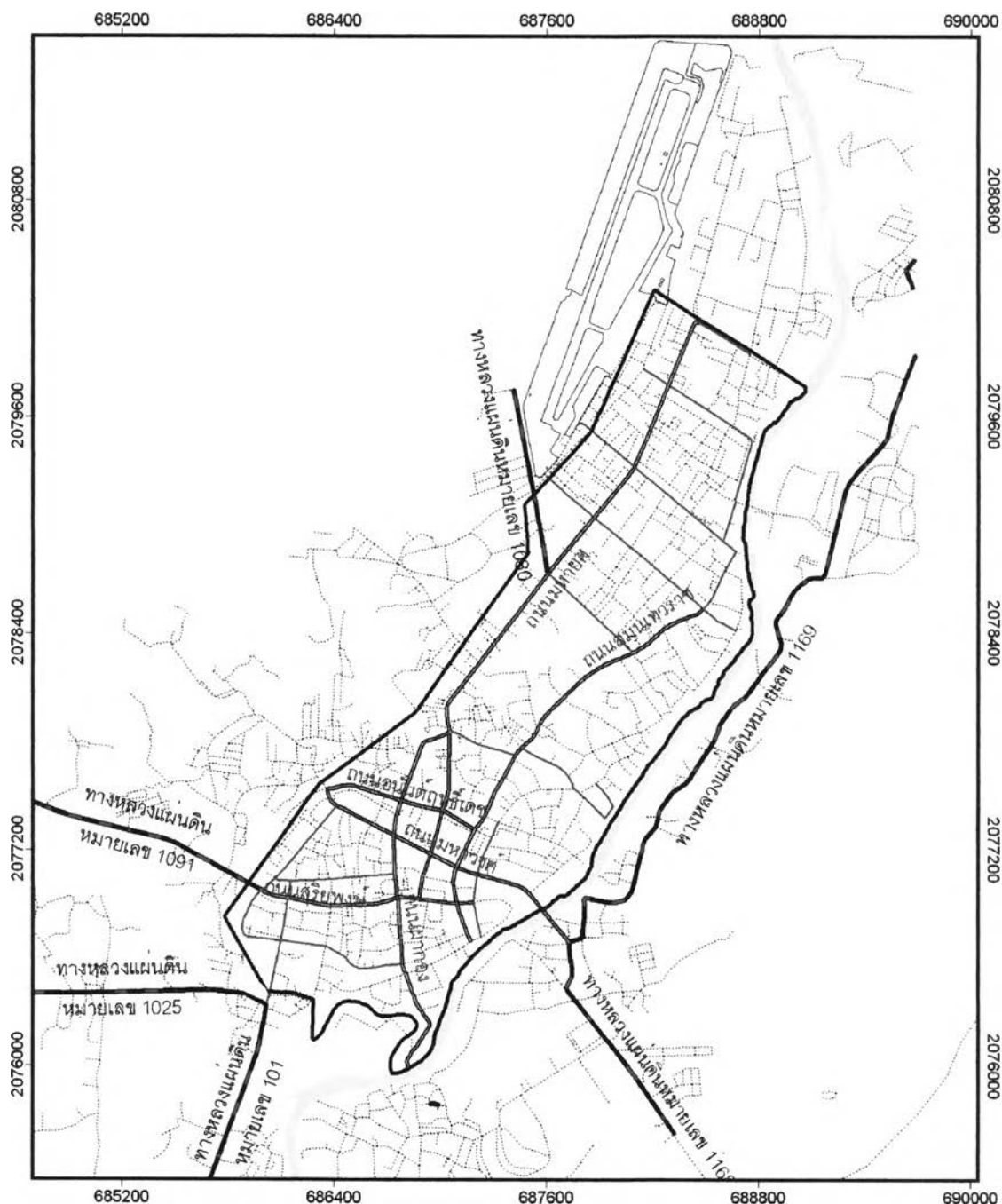
เมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาตยา ถึงแก่พิราลัย เจ้านายบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครก็ได้ยกตัวอาคารและที่ดินโดยรอบให้เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาลไทย เพื่อสร้างศาลากลางจังหวัดใน พ.ศ. 2475 จนกระทั่งกระทรวงมหาดไทยมีนโยบายให้สร้างศาลากลางจังหวัดทุกจังหวัดให้มีรูปร่างแบบแปลนเดียวกัน ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านในขณะนั้นจึงมีแนวความคิดที่รื้อหอคำเพื่อสร้างศาลากลางแห่งใหม่ แต่ถูกคัดค้านจึงไปสร้างที่บริเวณฉาง หรือเค้านามหลวงเดิม กรมศิลปากรจึงได้รับมอบตัวอาคารหอคำ เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน ใน พ.ศ. 2517 โดยได้เปิดเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำเมืองที่ให้ความสำคัญกับเรื่องราวท้องถิ่น โดยจัดแสดงจึงมุ่งเน้นเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นของจังหวัดน่าน และเป็นที่เก็บรักษา "งาช้างดำ" ปูชนียวัตถุคู่เมืองน่าน

ช่วงหลวง

ช่วงหลวงได้กลายมาเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาล โดยรวมเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน โดยเป็นที่ว่างระหว่างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน กับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ต่อเนื่องกับบริเวณช่วงเมืองปัจจุบันโดยมีถนนสุริยพงษ์คั่น มีลักษณะเป็นสนามหญ้าและล้อมรั้วเป็นที่ว่างเปิดให้เข้าใช้สอยได้เฉพาะในวาระสำคัญๆ เท่านั้น

ช่วงเมือง

ช่วงเมืองเป็นพื้นที่ลานโล่งด้านหน้าวัดภูมินทร์ ซึ่งเป็นช่วงเมืองที่เทศบาลจำลองขึ้นมาใหม่เพื่อสืบสานกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรม พระราชพิธี และรัฐพิธีต่างๆ เช่น การทำบุญตักบาตรเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ การแห่ครัวทาน หรือกิจกรรมทั่วไปของประชาชน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.26 รูปแบบการคมนาคมในยุคเทศบาลเมืองน่าน	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ถนนสายประธาน ถนนสายหลัก ถนนสายรอง ถนนสายย่อย 	<p>แหล่งน้ำ</p> <ul style="list-style-type: none"> ขอบเขตเทศบาลเมืองน่าน สนามบิน
ภาควิชาการวางแผนที่และเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมือง 2544	

คุ้มเจ้านาย เชื้อพระวงศ์

คุ้มเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ หลายแห่งได้มีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์จากเดิมโดยมีทั้งยกหรือขายให้แก่รัฐบาล และขายให้แก่เอกชน อย่างไรก็ตามในปัจจุบันมีคุ้มของเจ้านายที่หลงเหลือและคงความสำคัญอยู่ ได้แก่คุ้มเจ้าราชบุตร หรือโฮงเจ้าราชบุตร ปัจจุบันตกเป็นของทายาทคือเจ้าสมปรารถนา ณ น่านและเจ้าวาสนา ภูวณิกกุล (ณ น่าน) โดยตัวคุ้มปัจจุบันเป็นอาคารหลังที่สองที่ย่อขนาดให้เล็กลงมาจากหลังเดิม และเปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าชม ภายในมีการแสดงลักษณะของคุ้มที่อยู่ของเจ้าเมืองในอดีต และเป็นที่เก็บโบราณวัตถุชิ้นสำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเจ้าผู้ครองนครน่านในยุคที่ผ่านมา

ใจเมือง (สะดือเมือง)

ใจเมือง หรือ วัดน้อย ปัจจุบันอยู่บริเวณใต้ต้นโพธิ์หน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน

เสามิ่งเมือง

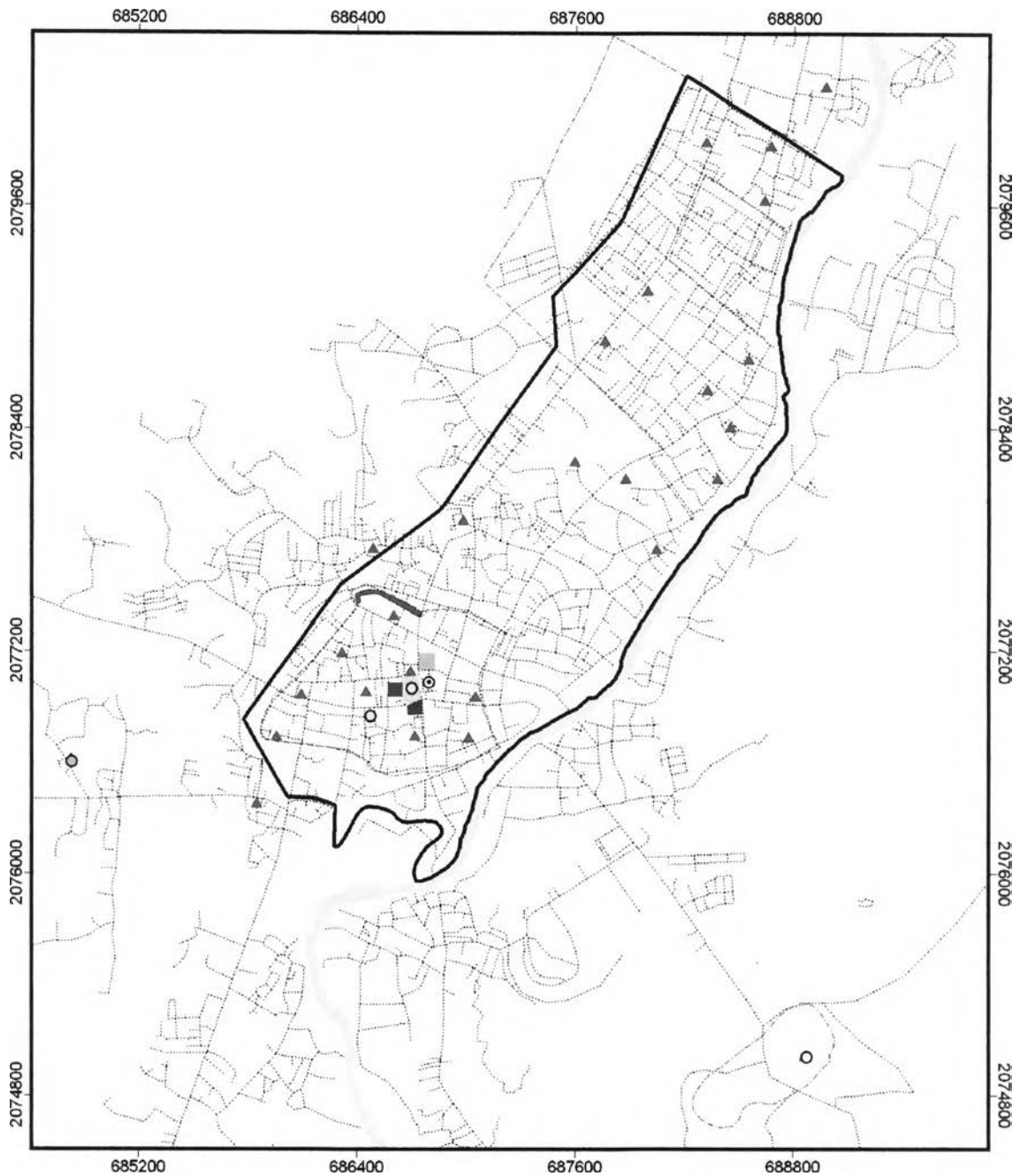
เสามิ่งเมือง หรือเสากลางเมืองน่าน ตั้งอยู่หน้าวัดมิ่งเมือง ได้มีการบูรณะใหม่เมื่อต้นพ.ศ. 2551 โดยยังคงความสำคัญเป็นวัดคูเมืองน่านอยู่ในปัจจุบัน

ศาสนาสถาน

วัดเก่าในเมืองหลายแห่งถือว่าเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม เช่น วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดภูมินทร์ วัดพระธาตุแช่แห้ง วัดพระธาตุเขาน้อย วัดสวนตาล

5) สิ่งปลูกสร้างที่มีการเปลี่ยนแปลงหรือถูกลดความสำคัญลงในอดีต

จากการพัฒนาเมืองและสภาพชีวิต สังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้สิ่งปลูกสร้างที่สำคัญของเมืองในอดีต ถูกลดบทบาทลง จนในปัจจุบันหมดคุณค่าและถูกรื้อถอนทำลายลง ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

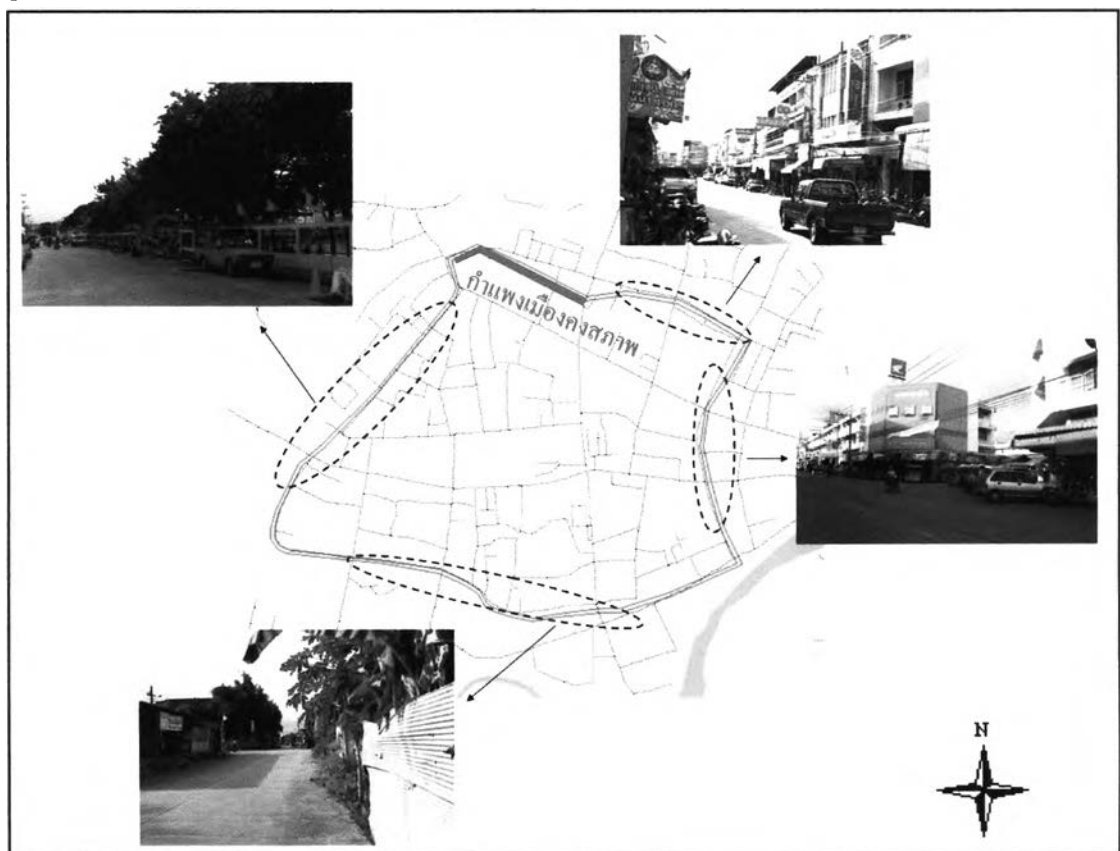
<p>วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนนทบุรี</p>	
<p>แผนที่ 5.27 สิ่งปลูกสร้างที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองและคงความสำคัญในปัจจุบัน</p>	
<p>สัญลักษณ์แผนที่</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ ใจเมือง / สะดือเมือง (วัดน้อย) ○ มิ่งเมือง/หลักเมือง (วัดมิ่งเมือง) ⊙ วัดหลวงใจกลางเมือง (วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร) ○ วัดพระธาตุแช่แห้ง ○ วัดพระธาตุเขาน้อย ▲ ศาลากลาง ■ หอค้า (พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นนทบุรี) ■ คู่มุเจ้าราชบุตร 	<ul style="list-style-type: none"> ▭ ขวงหลวง ▭ ขวงเมือง ~ ขอบเขตเมืองเก่า ~ ขอบเขตเทศบาลเมืองนนทบุรี ~ เส้นทางถนน ~ แหล่งน้ำ ▭ กำแพงเมืองคานตะวันตกเฉียงเหนือ
<p>ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	
<p>ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p>	
<p>0.3 0 0.3 0.6 Kilometers</p>	

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน ของเวียงน่าน (ภาพที่ 5.21)

- กำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกได้ถูกรื้อถอนในช่วงปลายของยุคเวียงน่าน โดย มหาอำมาตย์ตรี พระยากรุงศรีสวัสดิการ ปลัดมณฑลนครน่าน ซึ่งได้นำอิฐเก่าของกำแพงเมืองมาสร้างเป็นสะพานกรุงศรี ตามราชทินนามของตน ในพ.ศ. 2473 ในปัจจุบันเป็นถนนสุขุมนเทวราชและอาคารพาณิชย์สูง 3 ชั้นที่กรมธนารักษ์สร้างให้ประชาชนเช่า

- กำแพงเมืองด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก ถูกรื้อถอนเพื่อขยายความเจริญของเมือง กำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของถนนอนันตวรฤทธิเดช และอาคารพาณิชย์สูง 3 ชั้น และอาคารที่กรมธนารักษ์สร้างให้ประชาชนเช่า ส่วนกำแพงเมืองทิศตะวันตกมีร่องรอยเป็นเนินดินขนาดประมาณ 25 ตารางเมตร ข้างสำนักงานพาณิชย์จังหวัด มีการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นสถานที่ราชการและสถาบันการศึกษา

- กำแพงเมืองด้านทิศใต้ จากคำบอกเล่าของคนในพื้นที่ทำให้ทราบว่าได้มีการบุกรุกเข้ามาอยู่อาศัยของประชาชนในช่วงพ.ศ. 2480 เนื่องจากประสบปัญหาน้ำท่วม ทำให้ประชาชนไม่มีที่อยู่อาศัย ต้องหนีขึ้นมาอาศัยบนกำแพงเมือง และปลูกบ้านเรือนอาศัยมาจนถึงปัจจุบัน

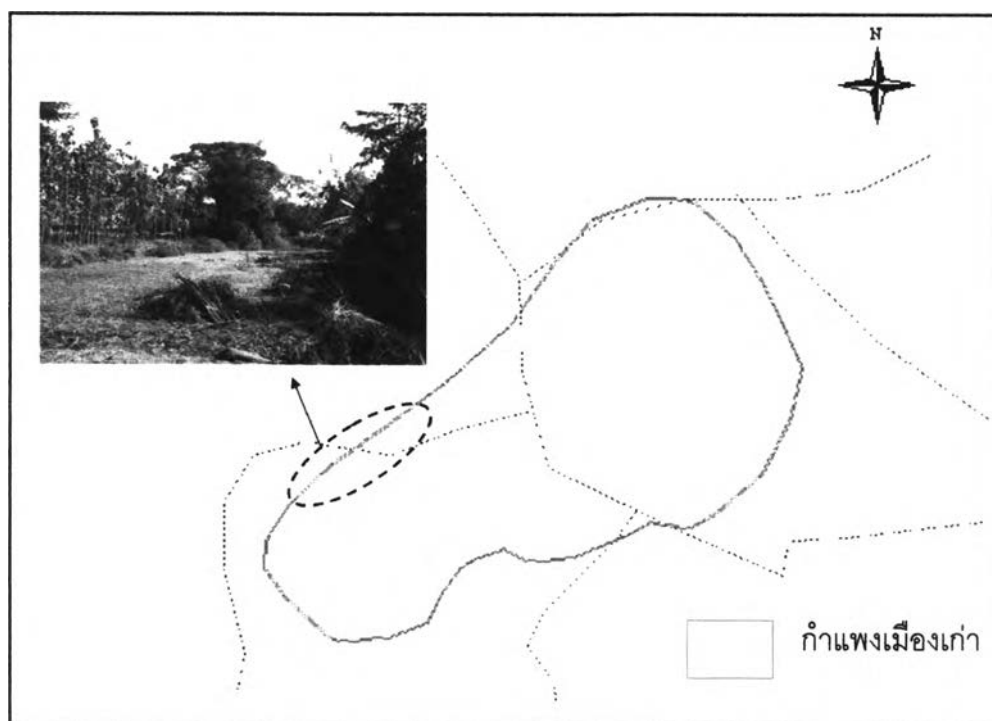
ภาพที่ 5.21 สภาพกำแพงเมืองเวียงน่านในปัจจุบัน

ที่มา : การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2551)

เห็นได้ว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณกำแพงเมืองในเขตเวียงน่านนั้น มีความแตกต่างกันไป โดยกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ เป็นพื้นที่ของแหล่งพาศนัยกรรม บริเวณด้านทิศตะวันตกเป็นพื้นที่ของวิทยาลัยเทคนิคน่านและบ้านพักข้าราชการ ส่วนทางทิศใต้ เป็นที่อยู่อาศัยของประชาชน การใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันนี้เกิดจากสาเหตุต่างกันไป โดยทางทิศตะวันออกและทิศเหนือมีการรื้อถอนเพื่อต้องการขยายความเจริญของบ้านเมือง ประกอบกับพื้นที่เดิมเป็นแหล่งพาศนัยกรรมอยู่ก่อนแล้ว (บริเวณประตูน้ำเข้ม) ทำให้พื้นที่ดังกล่าวในปัจจุบันเป็นย่านพาศนัยกรรมที่สำคัญของเมือง ส่วนบริเวณกำแพงเมืองทางด้านทิศใต้เป็นการบุกรุกเข้ามาอยู่อาศัยของประชาชนหลังจากเกิดน้ำท่วมใหญ่ใน พ.ศ. 2480 และยังคงอาศัยอยู่จนถึงปัจจุบัน

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน ของเวียงภูเพียงแช่แห้ง

ปัจจุบันคูน้ำคันดินที่เป็นคูเมืองถูกทำลายไปเกือบหมดคงเหลือแต่แนวคันดินบางส่วนซึ่งมีวัชพืชปกคลุมอยู่ (ภาพที่ 5.23)

ภาพที่ 5.22 สภาพกำแพงเมืองเวียงภูเพียงแช่แห้งในปัจจุบัน

ที่มา : การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2552)

กำแพงเมืองชั้นนอกของเวียงใต้

ปรากฏเหลืออยู่ทางด้านทิศตะวันตกของวัดพญาวัด คูเมืองด้านเหนือจรดลำน้ำน่าน และกำแพงเมืองด้านทิศใต้ สภาพกำแพงเมืองมีลักษณะเป็นเนินดินลาดลงไปยังแนวคูซึ่งมีต้นไม้ขึ้นปกคลุม และบางช่วงมีอาคารปลูกสร้างรูกัล้า (ภาพที่ 5.24)

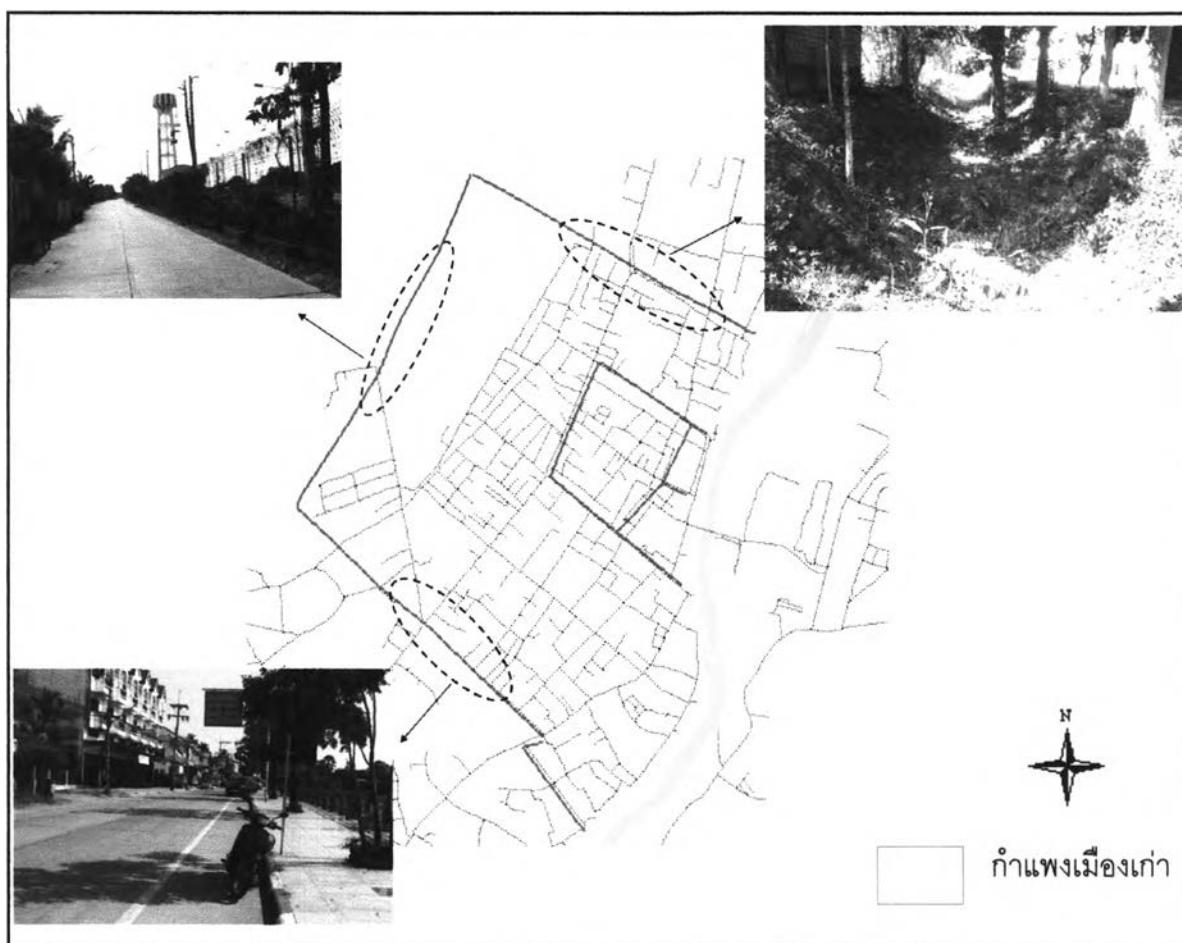

ภาพที่ 5.23 สภาพกำแพงชั้นนอกเวียงใต้ในปัจจุบัน

ที่มา : การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2552)

กำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน เวียงดงพระนคร

สภาพปัจจุบันคูน้ำคันดินทางด้านทิศเหนือซึ่งอยู่ติดกับสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ถูกปรับเป็นถนนลาดยาง คูน้ำคันดินด้านใต้ปรากฏร่องรอยอยู่บริเวณโรงเรียนน่านคริสเตียนถูกดัดแปลงเป็นถนนและรางระบายน้ำ แนวคูเมืองด้านตะวันตกและตะวันออกไม่เหลือร่องรอยปรากฏ (ภาพที่ 5.24)

ภาพที่ 5.24 สภาพกำแพงเมืองเวียงจันทน์ในปัจจุบัน

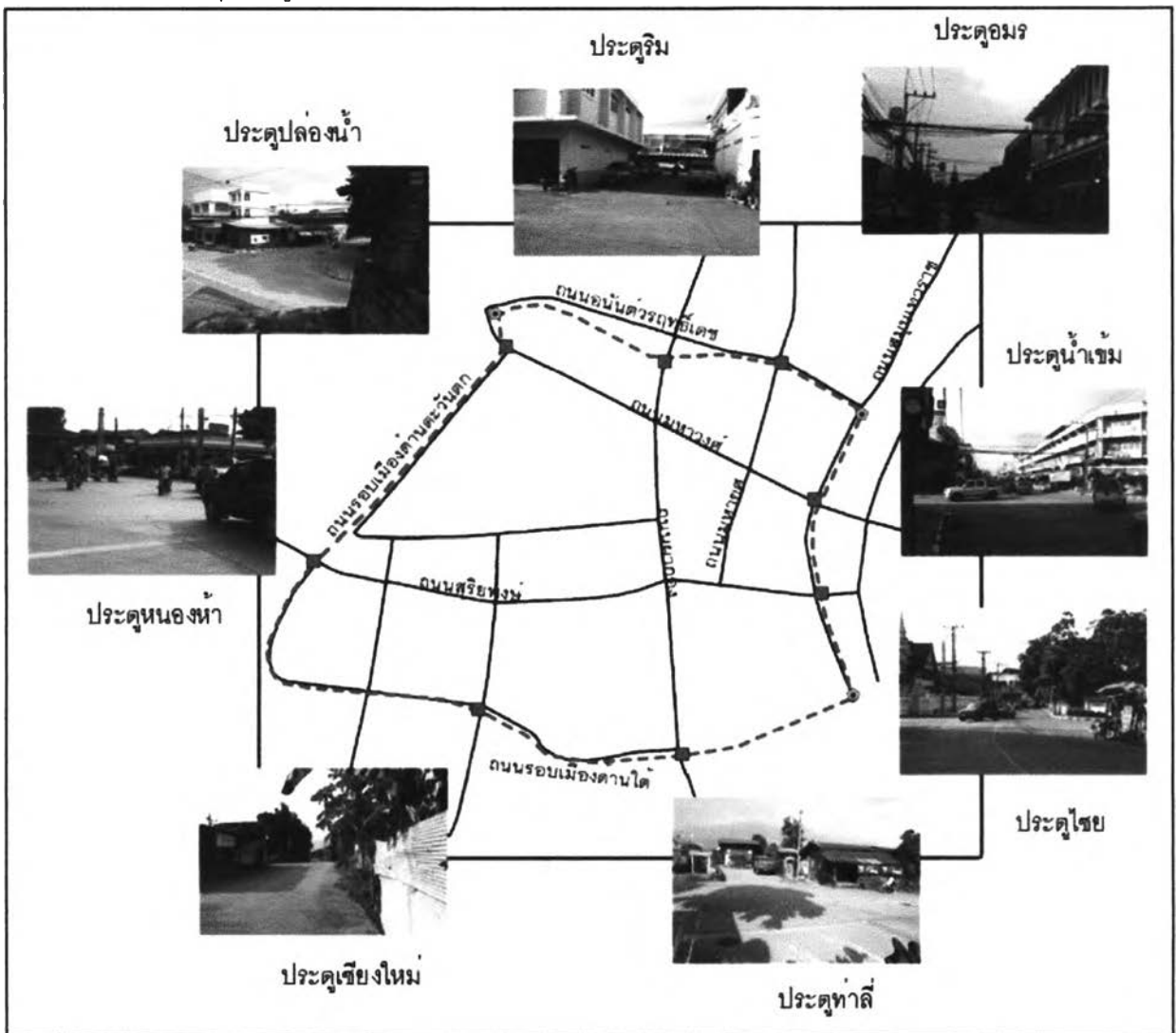
ที่มา : การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2552)

ประตูเมืองเวียงจันทน์

ประตูเมืองในอดีตในปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางที่เป็นแนวกำแพงเมืองเดิม โดยมีรายละเอียดของดังต่อไปนี้ (ภาพที่ 5.25)

- ประตูริม เดิมเป็นประตูสำหรับออกเดินทางสู่หัวเมืองทางเหนือ ปัจจุบันอยู่บริเวณถนนผากองติดกับถนนอนันตวรฤทธิเดช หน้าอาคารชุมสายโทรศัพท์
- ประตูอมร เดิมใช้เป็นเส้นทางออกสู่วัดสวนตาล ปัจจุบัน อยู่บริเวณสี่แยกอมรศรี
- ประตูไชย เดิมเป็นประตูสำหรับเจ้าผู้ครองนครน่านและเจ้านายชั้นสูงใช้ในการเสด็จขลมารคลองสู่กรุงเทพฯ ปัจจุบันอยู่บริเวณแยกบริเวณถนนสุริยพงษ์กับถนนสมนเทวราช

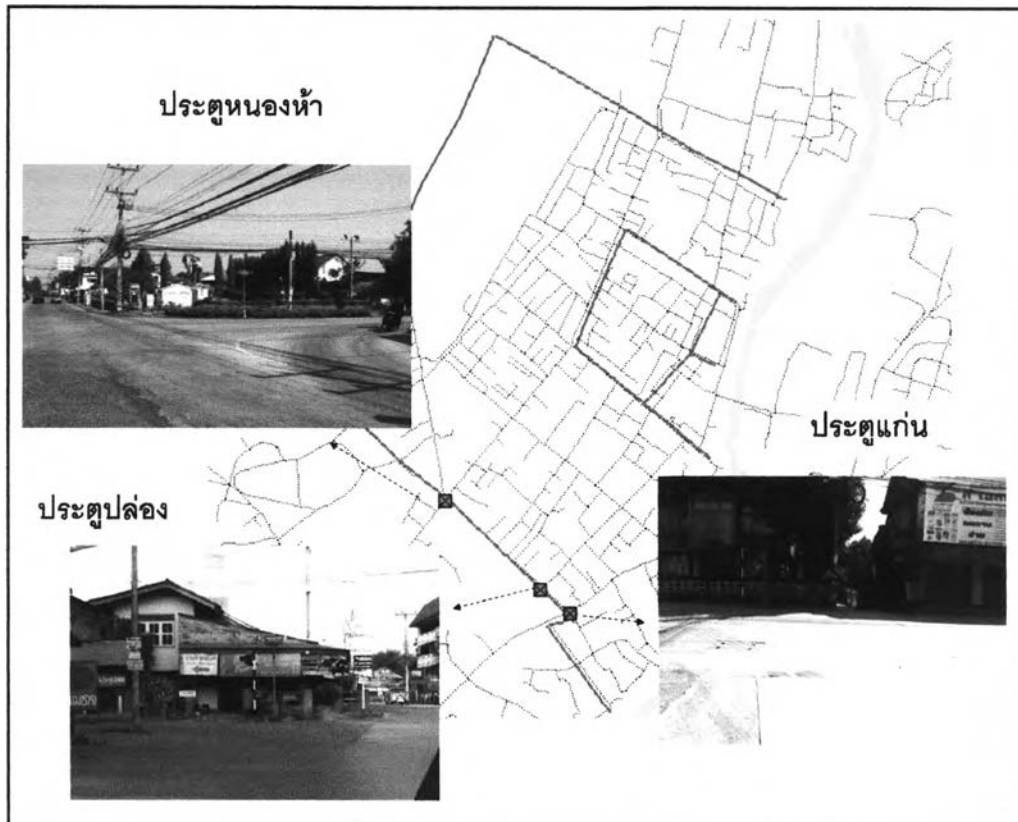
- ประตูน้ำเข้ม เดิมเป็นประตูสำหรับติดต่อกำชายและการสัญจรทางน้ำของประชาชนทั่วไปปัจจุบันอยู่บริเวณสี่แยกบริเวณถนนมหาวงศ์กับถนนสุขุมเทวราช
- ประตูเชียงใหม่ เดิมเป็นประตูสำหรับเดินทางไปทางต่างเมือง ปัจจุบันอยู่บริเวณถนนอรียวงค์ตัดกับถนนรอบกำแพงเมืองด้านใต้
- ประตูท่าลี่ เดิมเป็นประตูสำหรับใช้น้ำศพออกจากเมือง ปัจจุบันอยู่บริเวณสี่แยกมุมเรือนจำจังหวัดน่าน
- ประตูปล่องน้ำ เดิมเป็นประตูที่ใช้ระบายน้ำภายในตัวเมือง ปัจจุบันอยู่บริเวณถนนมหาวงศ์
- ประตูหนองห้า เดิมเป็นประตูสำหรับคนในเมืองออกไปทำไร่ไถนาและส่งผลผลิตกลับเข้าเมือง ปัจจุบันอยู่บริเวณสามแยกหลังวัดศรีพันต้น

ภาพที่ 5.25 ตำแหน่งประตูเมืองน่านในอดีต
ที่มา :การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2551)

ประตูเมืองเวียงดงพระนคร (ภาพที่ 5.26)

- ประตูหนองห้า ปัจจุบันเป็นสี่แยกข้างเผือก
- ประตูปล่อง ปัจจุบันอยู่บริเวณบ้านประตูปล่อง ถนนเปรมประชาราษฎร์
- ประตูแก่น ปัจจุบันอยู่บริเวณบ้านเมืองเดิน ถนนสุขุมเทวราช

ภาพที่ 5.26 ตำแหน่งประตูเวียงดงพระนครในอดีต

ที่มา : การสำรวจ (ผู้วิจัย, 2552)

หอค้อมือก (ป้อมปืนใหญ่)

หอค้อมือกได้ถูกรื้อทำลายลงพร้อมๆ กับกำแพงเมืองและประตูโดย อะม็อกมงคล อยู่บริเวณบ้านมงคล ถนนมหาวงศ์ อะม็อกหัวเวียง อยู่บริเวณสี่แยกถนนสุขุมเทวราชตัดกับถนนอันตรรฤทธิเดช และอะม็อกดอนใหม่ อยู่บริเวณบ้านพญาภูบริเวณถนนมหาวงศ์กับถนนสุขุมเทวราช

การรื้อถอนกำแพงเมือง ป้อม และประตูเมื่อนั้นเมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แล้วเห็นได้ว่าเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกับการรื้อถอนป้อมและกำแพงพระนคร เพื่อ

ขยายตัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นว่าเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปองค์ประกอบของเมืองก็หมดความสำคัญลง

คุ้มเจ้านาย เชื้อพระวงศ์

ในปัจจุบันคุ้มเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ในอดีตหลายแห่งได้กลายเป็นที่ของรัฐบาลและเอกชน อาทิเช่น ศาลจังหวัดน่าน สำนักงานการท่องเที่ยว สำนักงานที่ดิน ภัตตาคารชกชิว ห้างสรรพสินค้าดีเบส จากการสัมภาษณ์บุคคลในท้องถิ่น พบว่าสาเหตุส่วนหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินครั้งนี้ เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่ซบเซาของเมืองน่านทำให้ผู้คนบางส่วนย้ายเข้ามายังกรุงเทพฯ ประกอบกับการเข้ามาซื้อที่ดินของกลุ่มคนจีนเพื่อทำกิจการต่างๆ

หนองแก้ว

หนองแก้วเป็นหนองน้ำที่ทำหน้าที่กักเก็บน้ำในยามฤดูแล้งในอดีต เมื่อบ้านเมืองมีการพัฒนาและมีระบบชลประทานเกิดขึ้น บริเวณนี้จึงหมดความสำคัญลง โดยปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่ได้ถูกถมกลายเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน และเหลือสภาพบางส่วนเป็นหนองน้ำร้าง ที่บริเวณสี่แยกอมร

5.6.4 สรุปโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเทศบาลเมืองน่าน

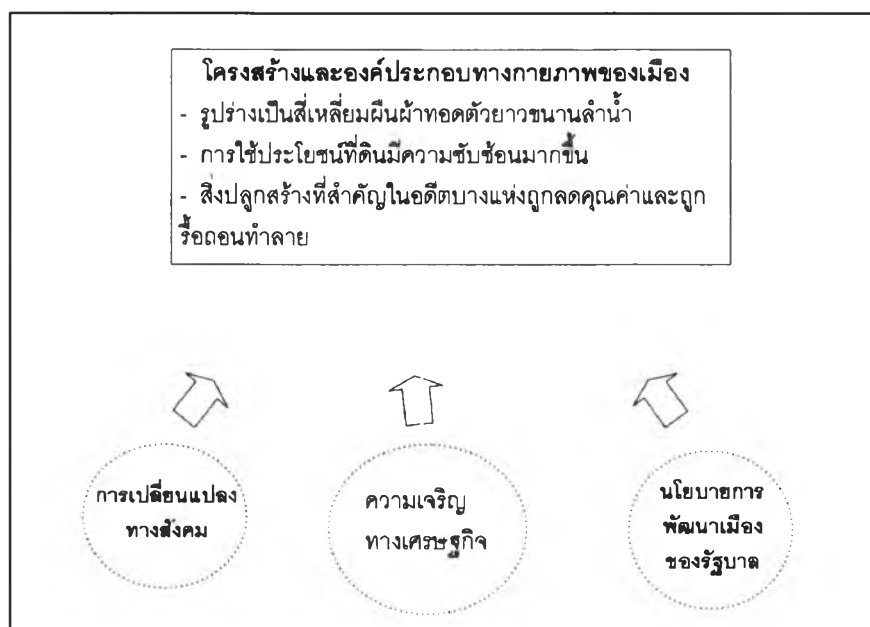
การเปลี่ยนแปลงของเมืองน่านในยุคนี้ เริ่มขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม และการเมืองจากการปฏิรูปการปกครอง อำนาจของเจ้าผู้ครองนครลดน้อยลง มีการนำข้าหลวงจากส่วนกลางมากำกับดูแลการบริหารงาน ประกอบกับนโยบายของรัฐที่มีความต้องการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ด้วยการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในตัวเมืองทำให้ประชาชนเข้ามาอยู่อาศัยในเขตเมืองเพิ่มมากขึ้น และเนื่องจากระบบสังคมที่ไม่มีการต่อสู้ทำสงครามเหมือนเช่นอดีต ทำให้แนวกำแพงป้องกันเมืองหมดความสำคัญลงและกลายเป็นสิ่งที่ปิดกั้นการขยายตัวของเมือง กำแพงเมืองส่วนใหญ่จึงถูกรื้อถอนเพื่อขยายพื้นที่เมืองและเป็นเส้นทางคมนาคม ได้แก่ ถนนนันทวรฤทธิเดช ถนนรอบเมืองด้านตะวันตก ถนนรอบเมืองด้านใต้ และถนนรอบกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ผลจากการรื้อแนวกำแพงเมืองออกทำให้เมืองมีการขยายตัวขึ้น โดยขยายออกจากบริเวณตัวเมืองเดิมมาตามแนวถนนโดยเฉพาะเส้นสำคัญหลักๆ เช่นถนนทางหลวงแผ่นดิน ถนนมหายศ ถนนสุมนเทวราช

การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทำให้เกิดการติดต่อกับเมืองอื่นๆ สะดวกกว่าเดิม เศรษฐกิจในเมืองจึงมีการเติบโต มีการลงทุนทำกิจการใหม่ๆ ทำให้ย่านพาณิชยกรรมเติบโตขึ้นอย่างมาก โดยย่านพาณิชยกรรมหลักอยู่บนเส้นถนนนันทวรฤทธิเดช ถนนสุมนเทวราช ซึ่งล้วนแต่เป็นแนวกำแพงเมืองเก่าทั้งสิ้น

นอกจากนี้การที่เทศบาลเมืองน่านเป็นศูนย์กลางอำนาจ การปกครองของจังหวัด ส่งผลให้ต้องมีการสร้างสถานที่ราชการต่างๆ มารองรับ ดังนั้นในยุคนี้มีสถานที่ราชการเกิดขึ้นมากกว่ายุคก่อน โดยเฉพาะพื้นที่ในตัวเมืองเก่า สถานที่ราชการส่วนใหญ่มาจากที่ดินของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ที่ขายหรือบริจาคให้แก่รัฐบาล เช่น ศาลว่าการจังหวัดน่าน สำนักงานที่ดินจังหวัดน่าน สำนักงานประถมศึกษาจังหวัดน่าน สำนักงานเทศบาลเมืองน่าน เป็นต้น รวมทั้งบริเวณแนวกำแพงเดิมทางทิศตะวันตกที่ถูกรื้อกลายมาเป็นที่พักพิงของราชการ และเมื่อความต้องการใช้พื้นที่ในเขตเมืองมากขึ้น จึงทำให้เกิดการบุกรุกในแนวกำแพงเมืองด้านใต้ โดยในปัจจุบันกลายเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชน และไม่เห็นร่องรอยของแนวกำแพงเมืองเดิม ในปัจจุบันยังคงเหลือกำแพงเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือที่ขึ้นเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2487

นอกจากกำแพงเมืองแล้วสิ่งปลูกสร้างที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองในสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านของประโยชน์ใช้สอยและกรรมสิทธิ์ เช่น หอค้าหรือคุ้มหลวง รวมถึงซวงหลวงของเมืองได้กลายมาเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน หรือคุ้มเจ้านายต่างๆ ก็เปลี่ยนมาเป็นสถานที่ของราชการ ส่วนบริเวณศาสนสถานหรือสิ่งปลูกสร้างตามคติความเชื่อดั้งเดิมของเมือง เช่น มิ่งเมือง เลื้อเมือง ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในยุคนี้จึงแตกต่างจากยุคอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด คติความเชื่อ แบบแผนต่างๆ ไม่มีความสำคัญอีกต่อไป โครงสร้างและองค์ประกอบต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลง บางอย่างถูกรื้อถอนทำลาย บางอย่างไม่ได้ใช้ประโยชน์เหมือนในสมัยอดีต ทำให้การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองมีความซับซ้อนมากขึ้นโดยเฉพาะในตัวเมืองเก่า

ภาพที่ 5.27 สรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเทศบาลเมืองน่าน

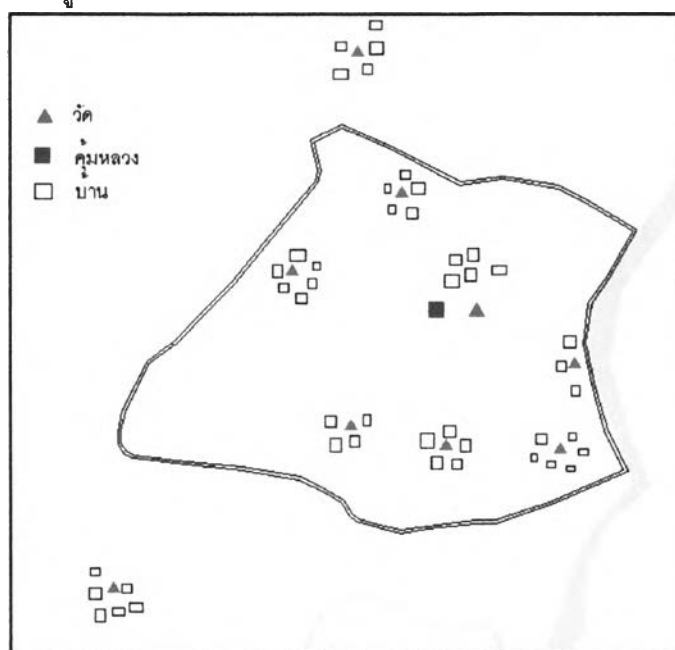
วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองน่าน	
แผนที่ 5.28 สรุปลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคเทศบาลเมืองน่าน	
สัญลักษณ์แผนที่ <div style="display: flex; justify-content: space-between; margin-top: 10px;"> <div style="width: 45%;"> <ul style="list-style-type: none"> พื้นที่สถาน พื้นที่สถานราชการ ที่อยู่อาศัย พื้นที่พาณิชย์กรรม พื้นที่โล่งและสาธารณะ แหล่งน้ำ </div> <div style="width: 45%;"> <ul style="list-style-type: none"> ถนนสายประธาน ถนนสายหลัก ถนนสายรองและสายย่อย ขอบเขตเทศบาลเมืองน่าน ขอบเขตเมืองเก่า </div> </div>	<div style="text-align: center; margin-bottom: 10px;"> </div> <p style="text-align: center; font-size: small;">ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <hr/> <p style="text-align: center; font-size: small;">ที่มา : การศึกษา โดยผู้วิจัย 2552</p> <div style="text-align: center;"> </div>

5.7 สรุปผลการศึกษา

5.7.1 การตั้งถิ่นฐานของเมืองน่านและทิศทางการขยายตัวของเมืองในอดีต

การตั้งถิ่นฐานของเมืองน่านในยุคเมืองบัว เวียงภูเพียงแช่แห้ง เวียงใต้ เวียงเหนือ และ เวียงน่าน มีลักษณะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม ลักษณะของบ้านเรือนตั้งกระจุกตัวรวมกันหนาแน่น ไม่ห่างจากศูนย์กลางของชุมชน คือบริเวณศาสนสถาน หรือที่เรียกว่า "ศรีท้าวัด"

เนื่องด้วยสภาพสังคมการปกครองที่มีการแบ่งชนชั้น รูปแบบของการตั้งถิ่นฐานภายในเขตกำแพงเมืองจึงอิงกับคติความเชื่อ และกำหนดฐานะของพื้นที่สำหรับการอยู่อาศัยของชนชั้นปกครองและราษฎรทั่วไป การตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มนี้ นอกจากสะท้อนถึงสภาพวัฒนธรรมและคติความเชื่อในสังคมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการความปลอดภัยจากการตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากบ้านเมืองยังอยู่ในภาวะสงคราม

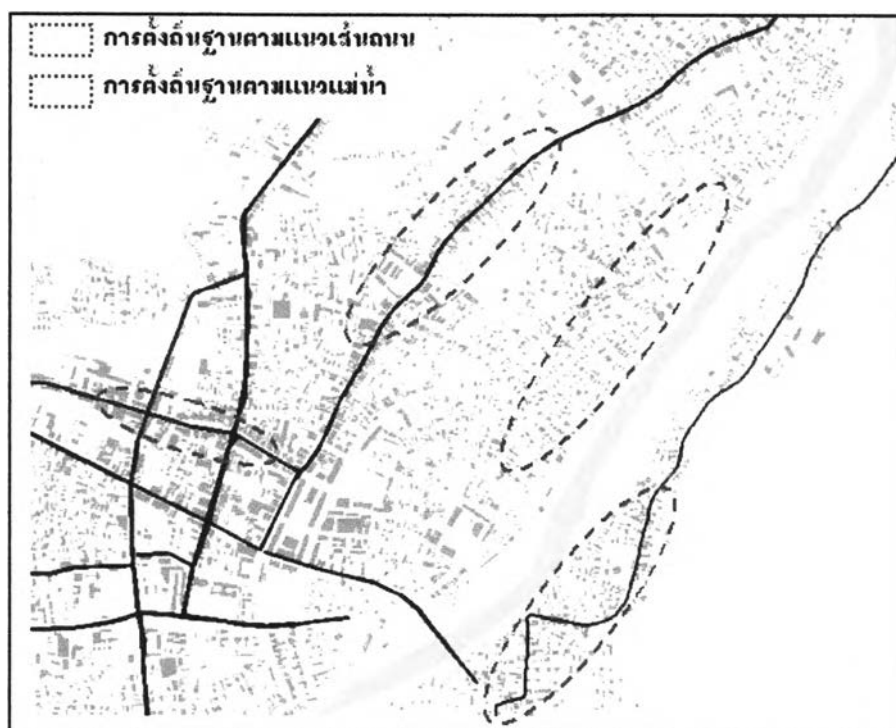
ภาพที่ 5.28 การตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มของเมืองน่าน

การเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของเมืองน่านในแต่ละยุคสมัยล้วนมีปัจจัยที่แตกต่างกันไป การย้ายศูนย์กลางเมืองจากวรรณครมายังที่ราบลุ่มทางตอนใต้ (พ.ศ. 1902) ก็เนื่องจากความต้องการในการขยายพื้นที่เมือง และความสะดวกในการคมนาคมติดต่อกับเมืองอื่นๆ ในขณะที่การย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแช่แห้งไปยังเวียงน่าน (พ.ศ. 1911) และจากเวียงน่านไปยังเวียงดงพระเนตร (พ.ศ.2362) เกิดจากสภาพธรรมชาติเป็นปัจจัยหลัก เวียงภูเพียงแช่แห้งตั้งอยู่บนเนินเขาทำให้ขาดแคลนน้ำในช่วงหน้าแล้ง ส่วนเวียงน่านเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทำให้เกิดภัยน้ำท่วม ในขณะที่เวียง

ดงพระเนตรเป็นที่ดอนปราศจากน้ำท่วม แต่เนื่องจากชาวเมืองยังมีความศรัทธา ความเชื่อใน
พื้นที่ตัวเวียงเดิมมากกว่า จึงมีการย้ายกลับไปยังตัวเวียงเดิมเมื่อกระแสน้ำพัดเปลี่ยนเส้นทาง

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานมีการเปลี่ยนแปลงไปในยุคเทศบาลเมืองน่าน(พ.ศ. 2474) หลังจาก
ที่มีการปฏิรูปการปกครอง ยกเลิกระบบศักดินาทำให้การตั้งถิ่นฐานของเมืองไม่ถูกจำกัดด้วยระบบ
ชนชั้นภายในสังคมเหมือนในอดีต รวมทั้งมีการพัฒนาเมืองในหลายๆ ด้าน การเข้ามาของระบบ
สาธารณูปโภคสาธารณูปการ ภายในเมือง ทำให้เมืองในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่น
ฐานไปจากเดิม

ในพ.ศ. 2479 เมืองน่านถูกยกฐานะให้เป็นเทศบาลเมือง และมีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่
ตัวเมืองเก่าคือเวียงดงพระเนตรและเวียงน่าน การตั้งถิ่นฐานในยุคเทศบาลเมืองน่านนี้เปลี่ยน
รูปแบบเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคมเป็นหลัก ลักษณะการตั้งบ้านเรือนมีการเกาะ
กลุ่มกันในเขตพื้นที่ชุมชนการค้า และตามเส้นทางคมนาคมทั้งแม่น้ำและเส้นทางถนน โดยจาก
ภาพถ่ายทางอากาศในพ.ศ. 2545 และข้อมูลแผนที่ Digital พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นใน
บริเวณ ถนนสุขุมนเทวราช ถนนอนันตวรฤทธิเดช ซึ่งเป็นย่านการค้าหลักของเมือง และเส้นทาง
หลวงแผ่นดินหมายเลข 101 หมายเลข 1168 และหมายเลข 1169

ภาพที่ 5.29 การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคมของเมืองน่าน

เมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศในพ.ศ. 2520 พบว่าการตั้งถิ่นฐานในระยะนี้ ส่วนใหญ่มีการกระจุกตัวอยู่ภายในเขตเมืองเก่าทั้งสองแห่ง และมีพื้นที่โล่งอยู่จำนวนมากในเขตเทศบาล ในพ.ศ. 2535 มีการกระจายตัวของเมืองเพิ่มมากขึ้นทั่วเขตเทศบาลและเริ่มขยายออกนอกพื้นที่เทศบาล และในพ.ศ. 2545 มีการกระจายตัวของเมืองทั่วเขตเทศบาล และขยายตัวออกไปตามเส้นทางคมนาคมสายหลัก (ภาพที่ 5.30) เมื่อน่านมีแนวโน้มในการขยายตัวไปในทุกทิศทาง การขยายตัวทางทิศเหนือมีการขยายตัวไปตามเส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1080 ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมต่อไปยังกลุ่มอำเภอด้านทิศเหนือ ประกอบกับมีสนามบินและมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา วิทยาเขตน่าน ทางด้านทิศใต้มีการขยายตัวของชุมชนโดยเฉพาะกิจการพาณิชย์กรรมในบริเวณสถานีขนส่งจังหวัดน่าน และริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 ทางด้านทิศตะวันตกมีการขยายตัวของร้านค้าและที่อยู่อาศัยบริเวณริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1091 และทางด้านตะวันออกมีการขยายตัวมายังบริเวณชุมชนอำเภอภูเพียง แต่ไม่มากนัก (ภาพที่ 5.32)

ภาพที่ 5.30 การขยายตัวของเมื่อน่านในพ.ศ. 2520 2535 และ 2545

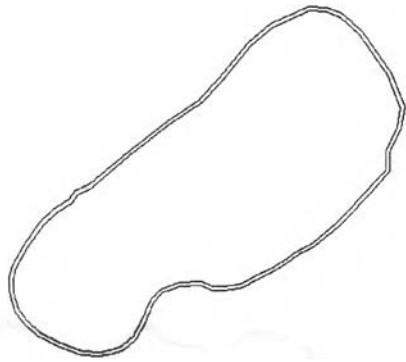
ภาพที่ 5.31 แนวโน้มการขยายตัวของเมืองน่าน

5.7.2 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ รูปร่างของเมืองน่าน

รูปแบบและรูปร่างของเมืองน่านมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละยุคสมัย เมืองในยุคเมืองบัวและเวียงภูเพียงแซ่แห่งสร้างบนพื้นที่สูง ตัวเมืองเป็นรูปวงรี ในยุคเวียงใต้ตัวเวียงใต้สร้างเมืองบนพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำน่าน ตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมน และพัฒนามาเป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมทรงเรขาคณิตในยุคเวียงดงพระเนตร ก่อนจะย้ายกลับมาเวียงน่านและสร้างเมืองซ้อนทับบริเวณเดิมเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและกลายมาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวขนานกับแนวแม่น้ำน่านในปัจจุบัน

สภาพพื้นที่ สภาพสังคม คติความเชื่อ ในแต่ละยุคสมัย ส่งผลให้เกิดการสร้างเมืองที่มีรูปแบบแตกต่างกัน ในสมัยเมืองบัวและเวียงภูเพียงแห่งหนึ่ง เป็นรูปแบบของเมืองในวัฒนธรรมของกลุ่มแม่น้ำกกที่นิยมสร้างเมืองบนพื้นที่สูง โดยถ้ามองถ้าหากกายภาพเห็นได้ว่าเป็นปัจจัยจากสภาพพื้นที่เกษตรกรรมที่จำกัดและภัยจากน้ำท่วม รวมถึงความเชื่อความศรัทธาในภูเขาศักดิ์สิทธิ์ทำให้เกิดการสร้างเมืองบนเนินเขา ลักษณะของเมืองในสองยุคนี้มีลักษณะเป็นรูปวงรี กำแพงเมืองโอบล้อมภูเขาเอาไว้ โดยมีองค์พระธาตุอยู่ตรงกลางตามคติความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในยุคสมัยแรกๆ นั้น การตั้งถิ่นฐานให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านกายภาพ และสังคมเป็นหลัก ในยุคต่อมาเมื่อรับวัฒนธรรมทราวดีจากเมืองทริภุญไชยเข้ามา ประกอบกับวิทยาการที่ก้าวหน้าขึ้นในการทำเหมืองฝายป้องกันน้ำท่วม ทำให้เกิดการสร้างเมืองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ในยุคเวียงใต้รูปร่างของเมืองมีรูปแบบอิสระ มีลักษณะเป็นวงกลม และต่อมาเมื่อล้านนาเข้ามามีอิทธิพลเหนือน่าน ประกอบกับมีวิทยาการเทคโนโลยีที่เพิ่มมากขึ้น เมื่อตัวเมืองเดิมถูกภัยจากน้ำท่วม การสร้างเมืองใหม่ที่เวียงดงพระเนตรจึงเป็นเมืองที่มีแบบแผนมากขึ้น โดยมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมทรงเรขาคณิต คล้ายกับเมืองเชียงใหม่ โดยสรุปแล้วเห็นได้ว่าในยุคเวียงใต้และเวียงดงพระเนตรนี้ ปัจจัยที่มีอิทธิพลก็คือการรับเอาวัฒนธรรมต่างเมืองเข้ามา และวิทยาการที่เพิ่มมากขึ้น และต่อมาเมื่อกระแสน้ำพัดเปลี่ยนเส้นทาง เมื่อน่านก็ย้ายกลับมาอยู่บริเวณตัวเวียงเดิมที่ภูน้ำท่วม โดยสันนิษฐานว่าเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมกว่าและความเชื่อความศรัทธาในองค์ประกอบเดิมภายในเมือง รูปร่างของเมืองในยุคเวียงน่านนั้นสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างตามรอยเมืองเก่า แต่ร่นกำแพงทางด้านใต้เข้ามาเนื่องจากแนวกำแพงเมืองเดิมถูกกระแสน้ำพัดหายไป¹ สำหรับรูปร่างของเทศบาลเมืองน่านในปัจจุบันนั้น เป็นการกำหนดขอบเขตตามราชกิจจานุเบกษา โดยมีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวยาวขนานไปตามลำน้ำน่าน ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยหลักของรูปร่างของเมืองน่านในยุคนี้ (ภาพที่ 5.32)

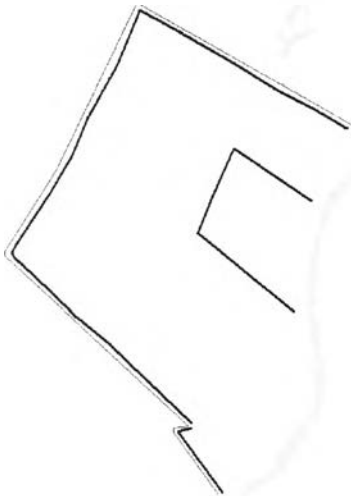
¹ วัฒนธรรมจังหวัดน่าน, กำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิต, หน้า 24

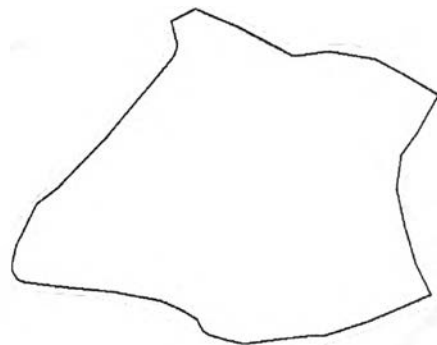
ยุคเวียงภูเพียงแซ่แห่ง
(พ.ศ. 1902 - 1911)

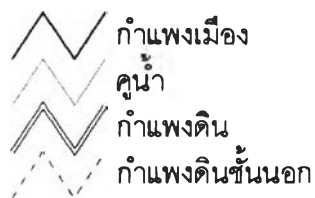
ยุคเวียงใต้
(พ.ศ. 1911 - 2362)

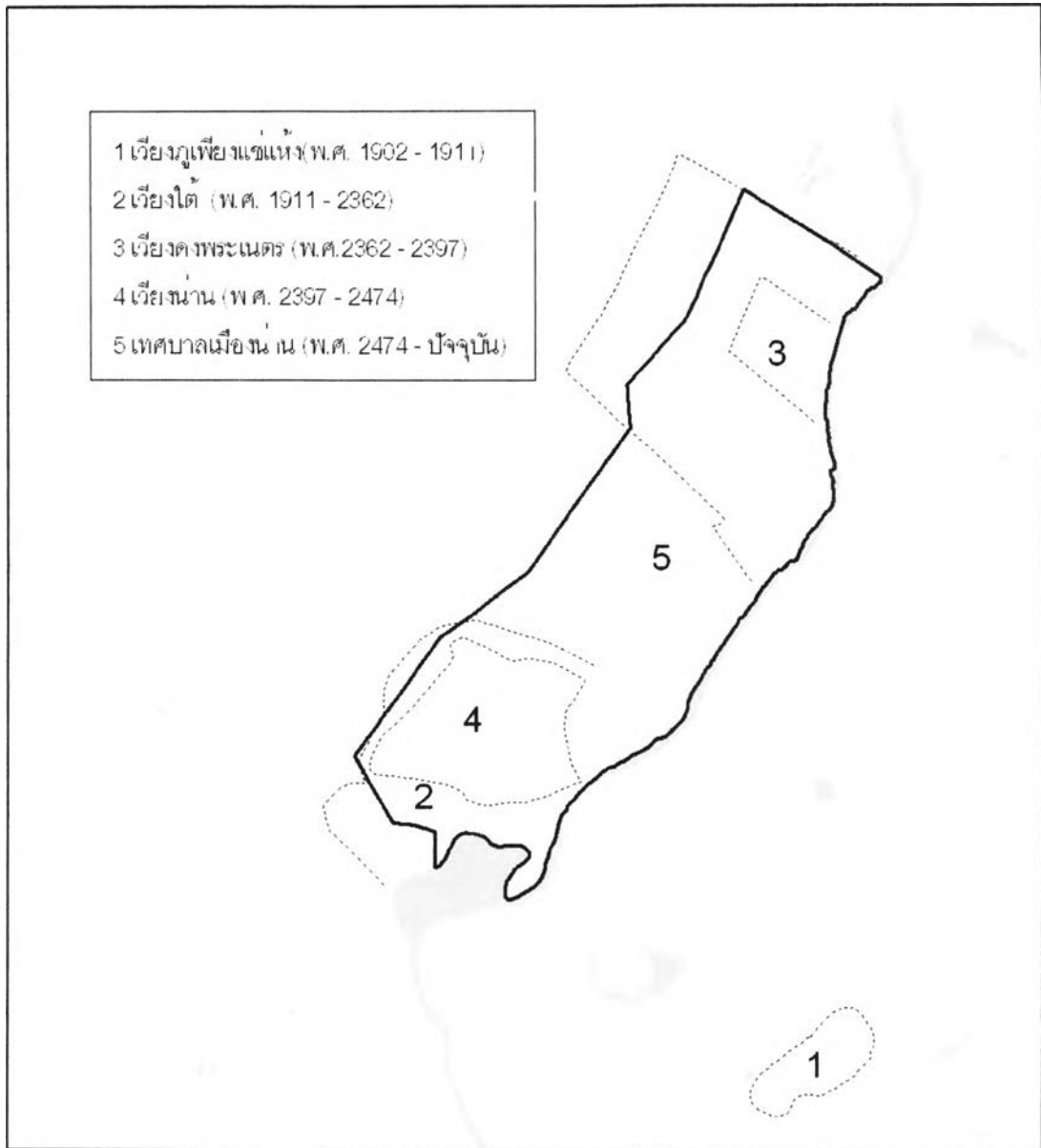
ยุคเวียงดงพระเนตร
(พ.ศ. 2362 - 2397)

ยุคเวียงน่าน
(พ.ศ. 2397 - 2474)

ภาพที่ 5.32 เปรียบเทียบรูปแบบ รูปร่างของเมืองน่านในแต่ละยุคสมัย

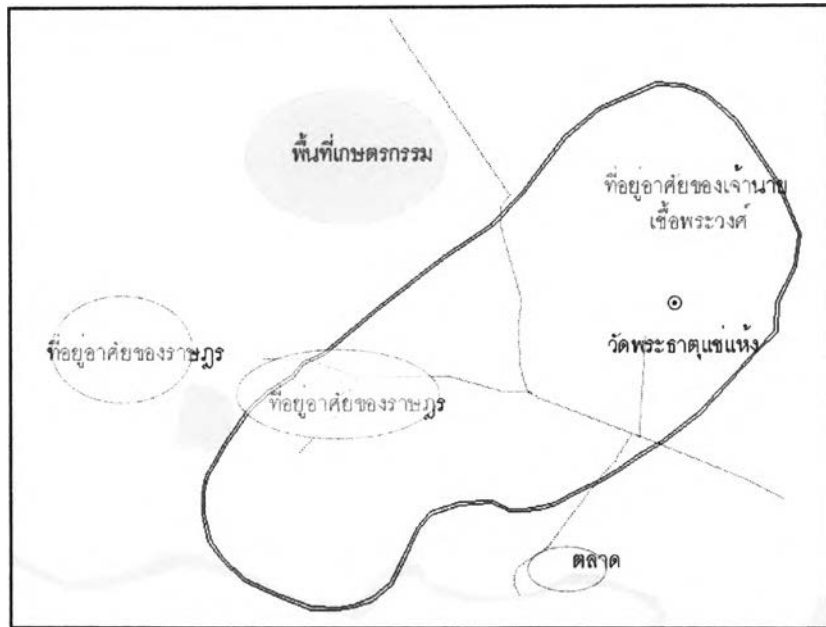
ภาพที่ 5.33 เปรียบเทียบรูปแบบ รูปร่างของเมืองในยุคเทศบาลเมืองน่านกับเมืองในยุคสมัยต่างๆ

5.7.3 การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน

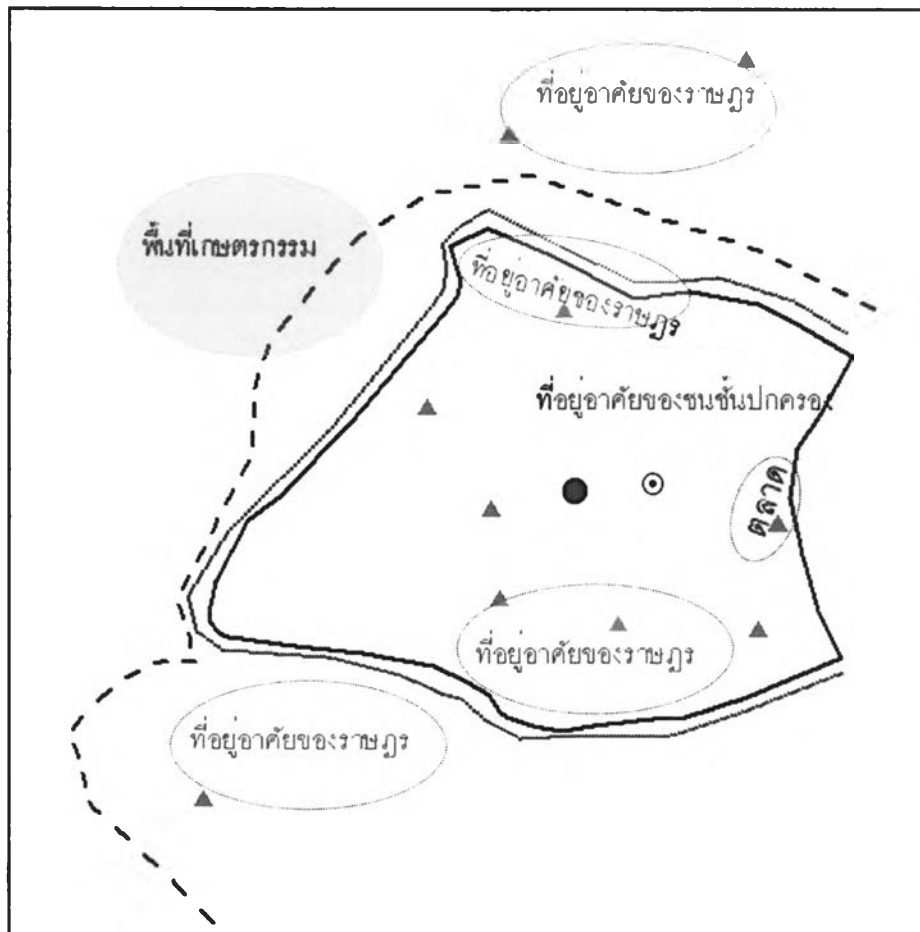
เมืองน่านในยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง เวียงใต้ เวียงดงพระเนตร และเวียงน่าน มีการใช้ประโยชน์ที่ดินหลักๆ ที่คล้ายกันคือ ประกอบไปด้วยการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทศาสนาสถาน ที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และเกษตรกรรม รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง เวียงใต้ เวียงดงพระเนตรและเวียงน่าน มีการแยกการใช้ที่ดินระหว่างชนชั้นปกครอง เจ้านาย เชื้อพระวงศ์ และราษฎรออกจากกันอย่างเห็นได้ชัด โดยที่พื้นที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครองอยู่บริเวณใจกลางเมืองเป็นศูนย์รวมอำนาจและการปกครองตามแบบแผนของจักรวาลคติ ในขณะที่ที่อยู่อาศัยของราษฎรนั้น ถูกกำหนดโดยคติความเชื่อที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ส่วนใหญ่แล้วพื้นที่อยู่อาศัยของราษฎรมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ศาสนาสถาน เนื่องจากบริเวณวัดถือว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของกลุ่มชนและพระสงฆ์ก็มีบทบาทสำคัญในสังคมคือเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ ดังนั้นเมื่อเกิดการตั้งถิ่นฐานขึ้นก็มีการสร้างวัดขึ้นในเวลาต่อมา และรวมตัวกันเป็นกลุ่มชุมชนตามศรัทธาวัดที่นับถือ สำหรับการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมนั้น มีตำแหน่งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเป็นหลัก เนื่องจากในอดีตการคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักในการติดต่อกับเมืองอื่นๆ และเมื่อมีการเปลี่ยนรูปแบบคมนาคมจากเส้นทางน้ำเป็นเส้นทางถนน พื้นที่พาณิชยกรรมก็มีการเปลี่ยนไปอยู่ตามถนนเส้นหลักแทน

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินเริ่มเกิดขึ้นในช่วงยุคเวียงน่านโดยมีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถานที่ราชการและสถาบันการศึกษา การเกิดขึ้นของการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถานที่ราชการนั้น เนื่องจากการมีกฎหมายที่เรียกว่าอาณาจักรหลักคำ ที่ใช้ควบคุมพลเมืองและมีบทลงโทษสำหรับผู้กระทำผิด ก่อให้เกิดเรือนจำสำหรับกักขังผู้กระทำผิด รวมไปถึงเคাঁสวนามหลวงที่เป็นศาลาสำหรับว่าการบ้านเมือง ส่วนการเกิดขึ้นของการใช้ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษานั้น มาสาเหตุมาจากนโยบายของรัฐที่ต้องการให้มีสถานศึกษาเกิดขึ้นและการเข้ามาของมิชชันนารีอเมริกัน

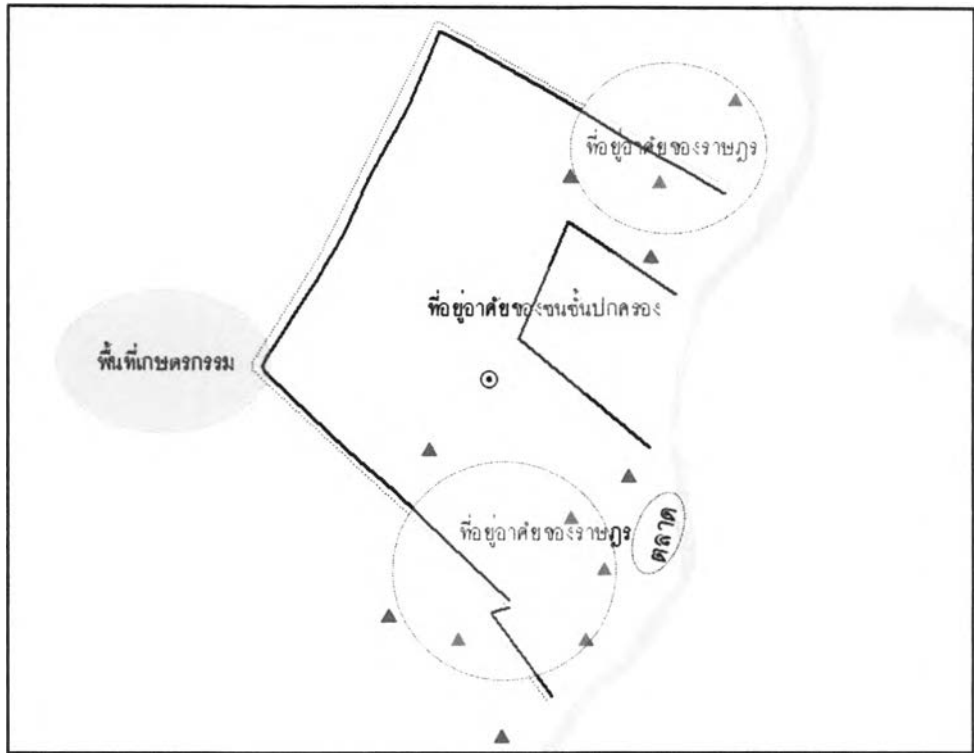
การใช้ประโยชน์ที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดหลังจากเมืองได้ถูกยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาลในพ.ศ. 2479 ในยุคนี้ไม่มีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของการใช้ประโยชน์ที่ดินเหมือนในอดีตที่ผ่านมาและเมื่อมีการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ก็ทำให้มีการย้ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่เมืองเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะบริเวณศูนย์กลางเมือง ที่เป็นตัวเมืองเก่าในอดีต ที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างหนาแน่น พื้นที่เดิมที่เคยเป็นที่โล่งกว้างได้มีผู้เข้ามาจับจองเป็นที่อยู่อาศัยและร้านค้า ประกอบกับการรื้อกำแพงเมืองออกและปรับเป็นพื้นที่ถนน จึงทำให้เมืองมีการขยายตัวที่เพิ่มมากขึ้นทางทิศเหนือและทิศใต้ โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณถนนสุมนเทวราช และถนนอันตวรฤทธิเดช ที่เดิมเคยเป็นพื้นที่ของกำแพงเมืองในปัจจุบันได้กลายเป็นแหล่งพาณิชยกรรมหลักของเมือง

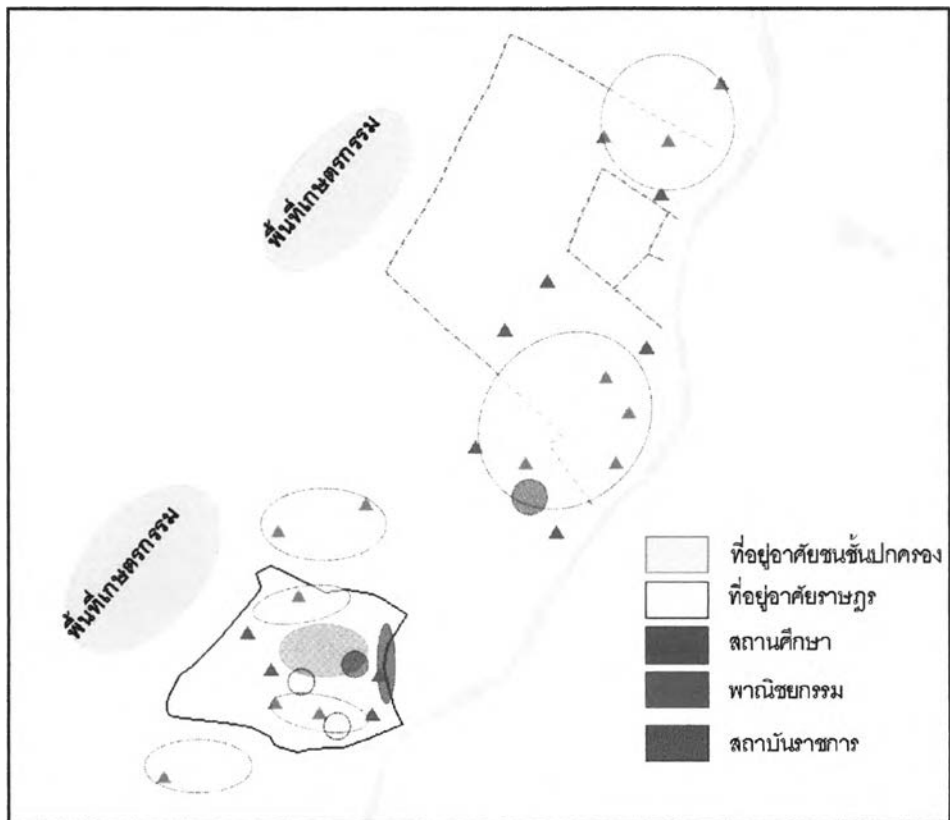
ภาพที่ 5.34 การใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงภูเพียงแซ่แห่ง (พ.ศ. 1902 - 1911)

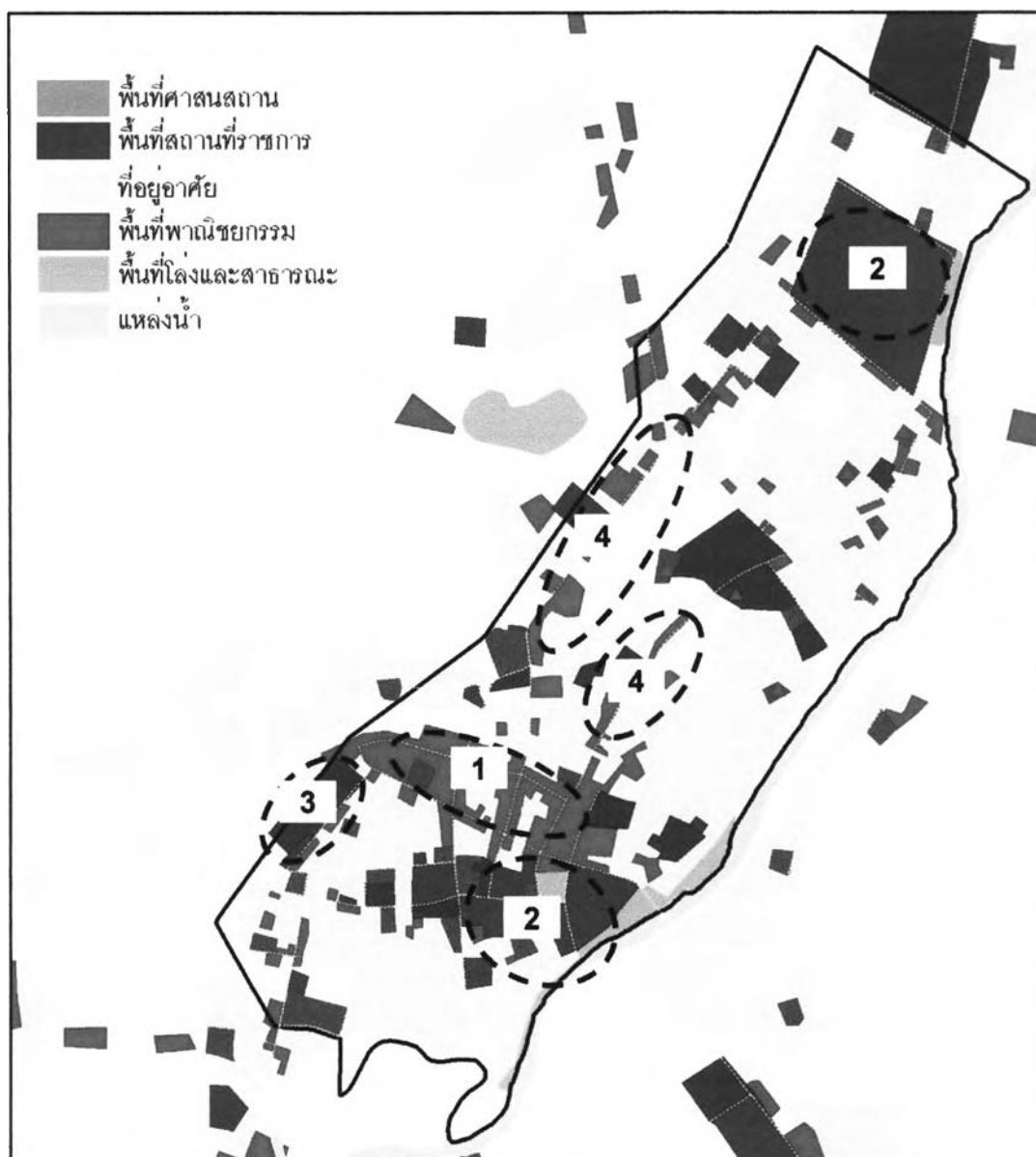
ภาพที่ 5.35 การใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงใต้ (พ.ศ. 1911 - 2362)

ภาพที่ 5.36 การใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงจันทน์ (พ.ศ. 2362 - 2397)

ภาพที่ 5.37 การใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคเวียงจันทน์ (พ.ศ. 2397 - 2474)

ภาพที่ 5.38 การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่สำคัญของเมืองน่าน
ตั้งแต่ พ.ศ. 1911 - ปัจจุบัน

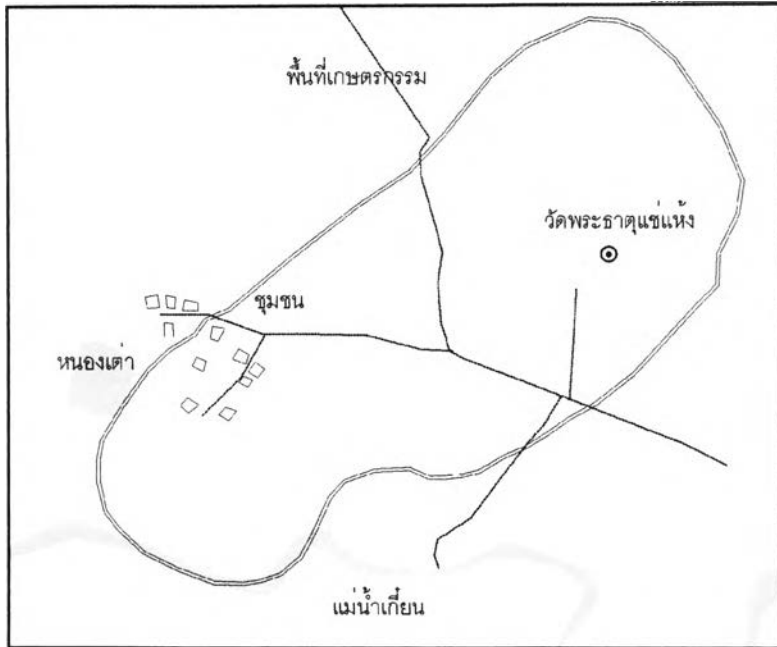
จากภาพที่ 5.38 อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงได้ว่า พื้นที่ส่วนที่ 1 และส่วนที่ 4 เป็นพื้นที่พาณิชยกรรมในปัจจุบัน ที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำน่านมาเป็นอยู่ในพื้นที่ถนนสายหลักแทนส่วนที่ 1 เดิมเป็นบริเวณกำแพงเมืองเก่าที่ถูกรื้อถอนเพื่อขยายความเจริญในเมืองและส่วนที่ 4 เดิมเป็นพื้นที่โล่งระหว่างเวียงน่านและเวียงดงพระเนตร เมื่อมีถนนเชื่อมต่อระหว่างตัวเวียงทั้งสอง ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณดังกล่าวและกลายเป็นย่านพาณิชยกรรมในเวลาต่อมา พื้นที่ส่วนที่ 3 แต่เดิมเป็นบริเวณกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก ในปัจจุบันกลายเป็นวิทยาลัยเทคนิคน่าน และบ้านพักข้าราชการ ส่วนพื้นที่ส่วนที่ 4 เป็นสถานที่ราชการ ซึ่งแต่เดิมเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของเจ้านาย เชื้อพระวงศ์

5.7.4 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการคมนาคม

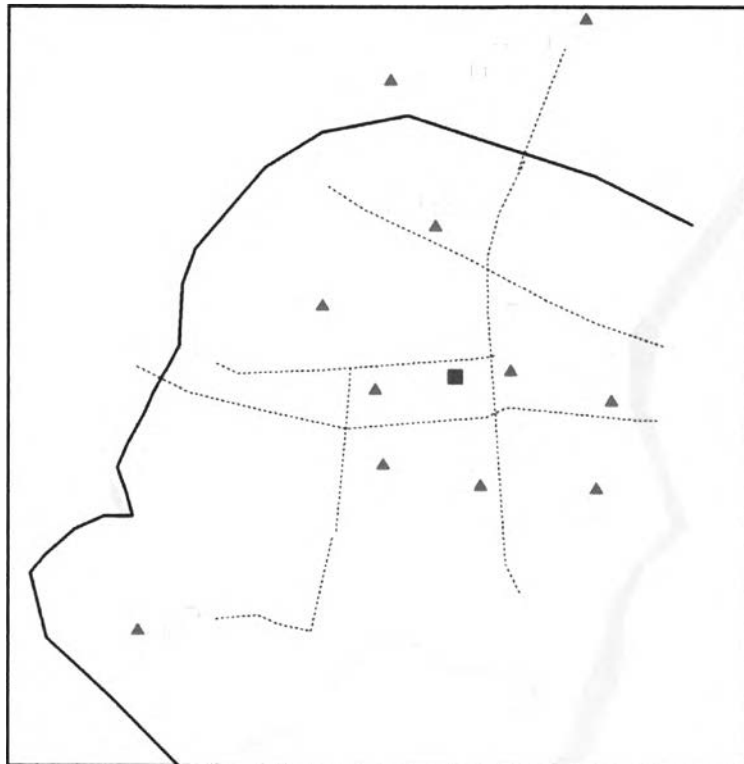
การคมนาคมติดต่อกับเมืองอื่นๆ ก่อนยุคเทศบาลเมืองน่านเป็นไปอย่างยากลำบาก เนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เอื้ออำนวย การเดินทางติดต่อกับหัวเมืองอื่นๆ ในล้านนา ต้องผ่านทางเมืองแพร่เท่านั้น การเดินทางระหว่างเมืองใช้ได้เฉพาะช้าง ม้า และการเดินเท้า ซึ่งต้องรอนแรมไปตามป่าเขาเป็นเวลา 5-7 วัน สภาพการคมนาคมเช่นนี้จึงทำให้เมืองน่านเปรียบเสมือนเมืองปิด มีการพัฒนาที่ช้ากว่าเมืองล้านนาอื่นๆ จนต่อมาภายหลังจากการตัดถนนเชื่อมต่อระหว่างเมือง ในพ.ศ. 2473 โดยเฉพาะการตัดถนนสายแพร่ – น่าน ได้ส่งผลให้เศรษฐกิจของเมืองดีขึ้น

การคมนาคมภายในเมืองในยุคสมัยแรกๆ นั้น เป็นการเชื่อมต่อระหว่างประตูเมือง วัด วัง ตลาด บ้านเรือนประชาชน ระบบถนนไม่มีความซับซ้อนมากนัก จนในช่วงพ.ศ. 2474 หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เส้นทางคมนาคมของเมืองมีเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากความต้องการในการขยายตัวของเมืองที่มีความหนาแน่นมากขึ้นและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จึงมีการรื้อแนวกำแพงเมืองเดิมออกและสร้างเป็นเส้นถนนภายในเมือง ได้แก่ ถนนอนันตวรฤทธิเดช ถนนรอบเมืองด้านตะวันตก ถนนรอบเมืองด้านใต้ ถนนรอบเมืองด้านทิศเหนือ และถนนสุนทรเทวราช ส่วนแนวกำแพงเมืองเวียงดงพระเนตรนั้น กำแพงชั้นนอกเปลี่ยนเป็นเส้นถนนปรมประชาราษฎร์ ถนนรอบกำแพงเมืองทางทิศเหนือ กำแพงเมืองชั้นในเป็นถนนวรวิชัย ถนนวรรณคร และถนนมหายศ

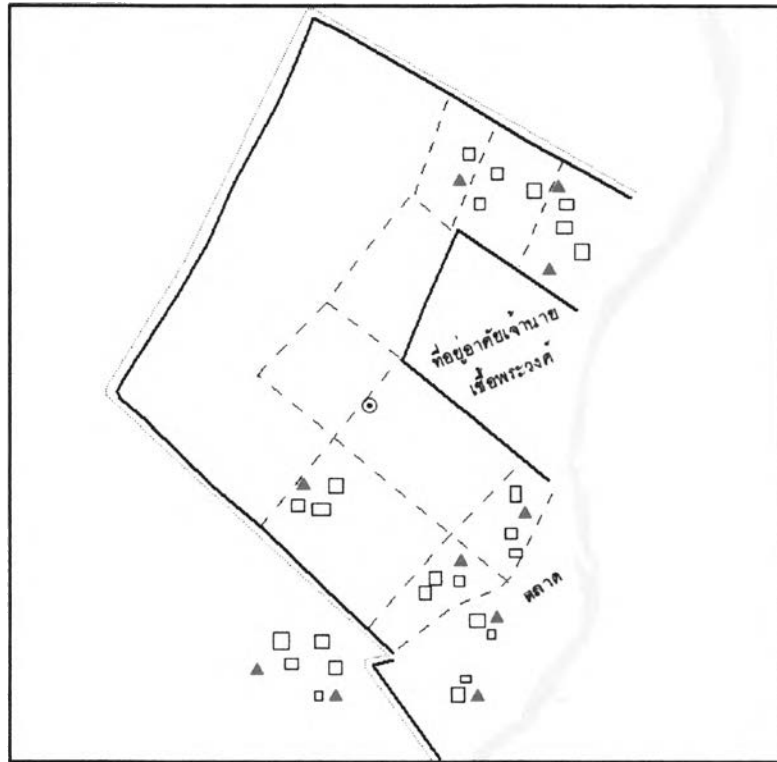
ระบบถนนในยุคเทศบาลเมืองน่านมีความซับซ้อนมากขึ้นโดยแบ่งออกเป็นถนนสายประธาน สายหลัก สายรอง และสายย่อย เนื่องจากพื้นที่กิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินมีความซับซ้อนมากกว่าเดิม และเมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศซึ่งถ่ายใน พ.ศ. 2545 พบว่ารูปแบบของถนนนั้นมีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ดังเห็นได้จากเส้นถนนแกนหลักของเมืองคือถนนสุนทรเทวราชและถนนมหายศ ที่มีทิศทางทอดยาวไปตามลำแม่น้ำน่าน ส่งผลต่อรูปร่างและลักษณะการตั้งถิ่นฐานของเมืองที่ไปตามทิศทางของถนนสายหลัก

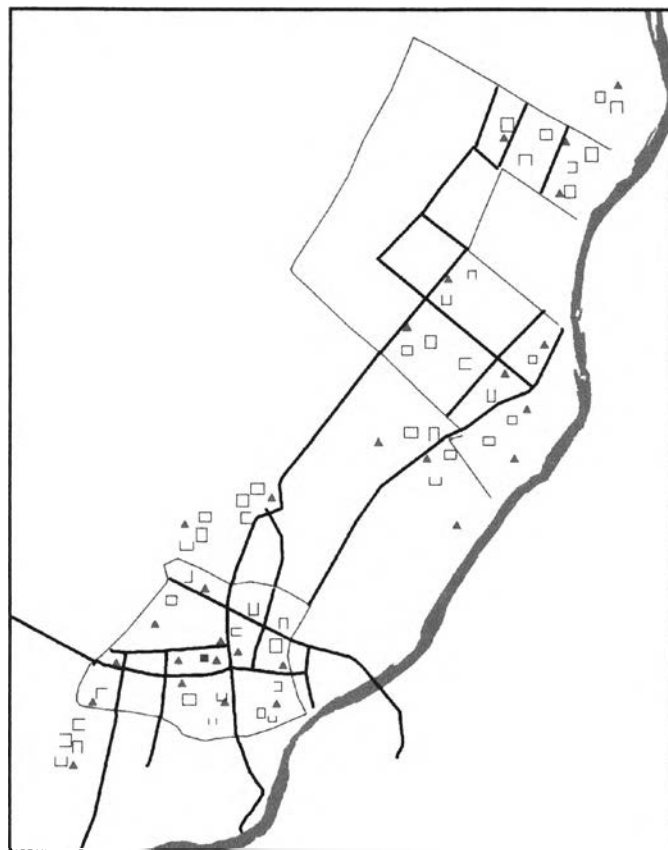
ภาพที่ 5.39 รูปแบบการคมนาคมยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง

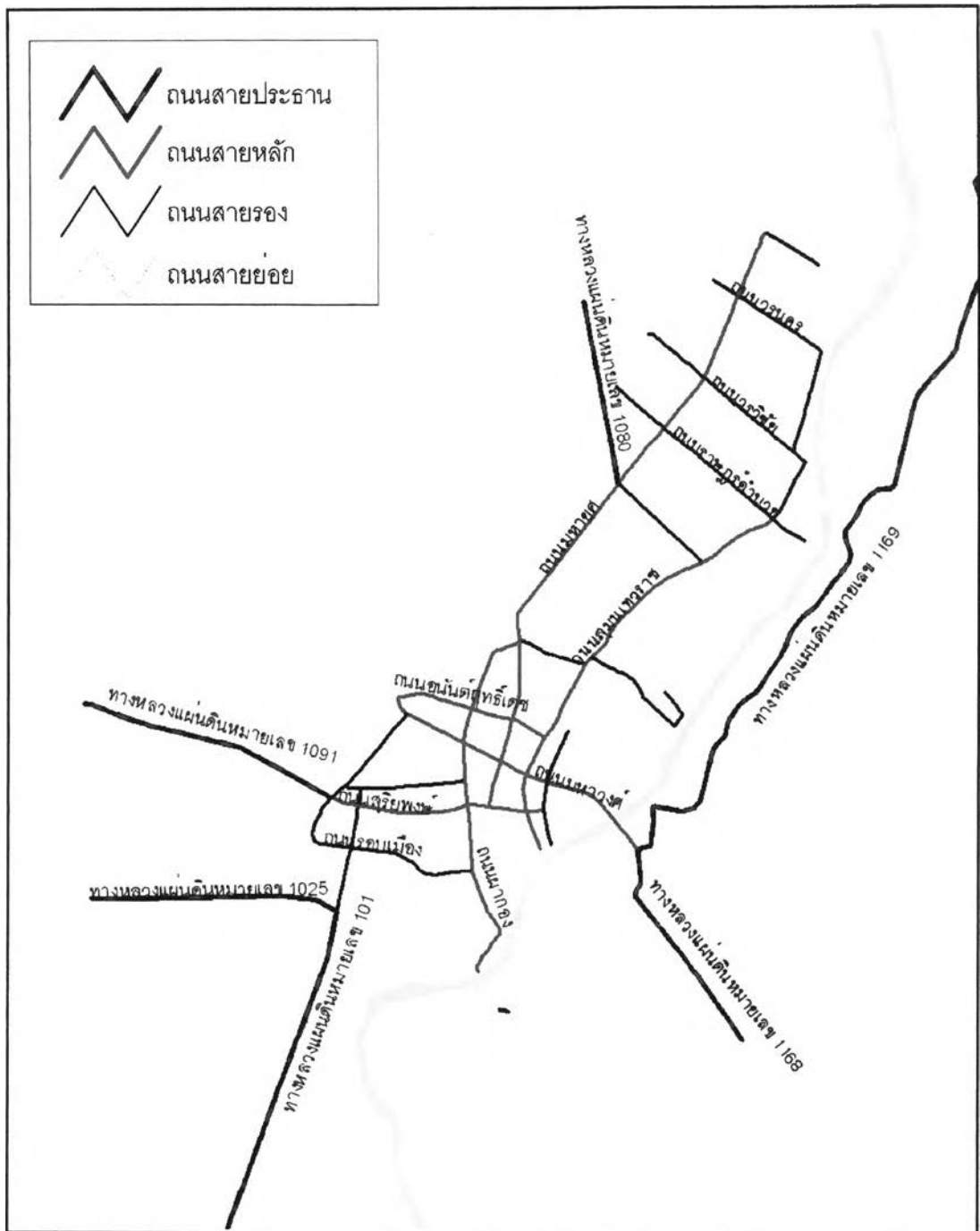
ภาพที่ 5.40 รูปแบบการคมนาคมยุคเวียงใต้

ภาพที่ 5.41 รูปแบบการคมนาคมยุคเวียงดงพระเนตร

ภาพที่ 5.42 รูปแบบการคมนาคมยุคเวียงน่าน

ภาพที่ 5.44 ลำดับศักรีถนนในยุคเทศบาลเมืองน่าน

5.7.5 การเปลี่ยนแปลงสิ่งปลูกสร้างภายในเมือง

วัด วัง (หรือคุ้ม) และกำแพงเมือง เป็นสิ่งปลูกสร้างที่พบในเมืองน่านทุกยุคสมัยเช่นเดียวกับเมืองโบราณอื่นๆ วัดเป็นสิ่งปลูกสร้างที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อ และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองในแต่ละยุคสมัย โดยเมืองน่านทุกยุคล้วนแต่มีวัดที่เปรียบเสมือนศูนย์กลางของเมืองตามคติความเชื่อเรื่องพระธาตุใจกลางเมือง เมืองปัวมีวัดพระธาตุเบ็งสกัดเป็นวัดสำคัญใจกลางเมือง เวียงภูเพียงแท้แห่งมีวัดหลวงใจกลางเมืองคือ วัดพระธาตุแท้แห่ง เวียงน่าน (หรือเวียงใต้) มีวัดหลวงใจกลางเมืองคือ วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารและเวียงดงพระเนตรมีวัดหลวงใจกลางเมืองคือ วัดสภารศ และถึงแม้ว่าคติความเชื่อดังกล่าวได้ถูกลบเลือนไปแล้วแต่คนในเมืองน่านก็ยังคงให้ความสำคัญและถือว่าวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองในปัจจุบัน ดังเห็นได้จากประเพณีทานสลากภัตของเมืองน่าน ที่ให้ความสำคัญโดยเริ่มจากวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารเป็นที่แรก รูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดแต่ละแห่ง แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองน่านโดยวัดในเมืองน่านมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันไป ทั้งสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สถาปัตยกรรมสุโขทัย ล้านนา พม่า หรือรัตนโกสินทร์ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของเมืองที่เข้ามาความสัมพันธ์หรือมีอำนาจเหนือเมืองน่าน

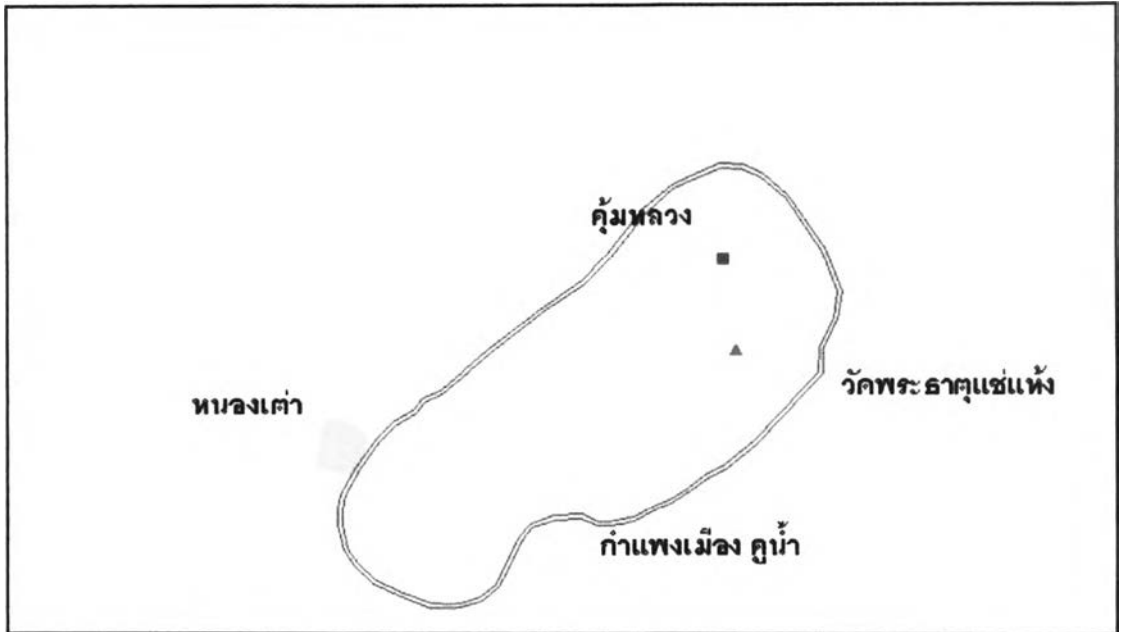
วังหรือคุ้ม เป็นสถานที่ประทับของเจ้าผู้ครองนครและเชื้อพระวงศ์ ที่ตั้งของคุ้มเจ้าเมืองมีการกำหนดโดยใช้คติความเชื่อที่แตกต่างกันไป ในยุคเวียงภูเพียงแท้แห่งเป็นการใช้คติความเชื่อเรื่องทิศและเรื่องเมืองมีชีวิต โดยมีการกำหนดที่ตั้งของคุ้มเจ้าเมืองอยู่บริเวณทิศเหนือ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหัวของเมือง ส่วนในยุคเวียงน่านที่ตั้งของคุ้มอยู่บริเวณใจกลางเมือง เพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองในช่วงสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชและเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ บริเวณคุ้มหลวงได้มีการสร้างอาคารหอคำขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องประดับเกียรติพิเศษสำหรับเจ้าผู้ครองนคร โดยในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน

กำแพงเมืองเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองในอดีต ซึ่งยังมีการสู้รบ ทำสงครามอยู่ ลักษณะของกำแพงเมืองมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศและวิทยาการในแต่ละยุคสมัยในสมัยเวียงภูเพียงแท้แห่ง กำแพงเมืองมีลักษณะเป็นคันดิน 2 ชั้น ป้องกันช้างจากข้าศึกเข้ามาในตัวเมืองลักษณะของกำแพงดินยังมีอยู่ในสมัยต้นๆ ของยุคเวียงใต้ และต่อมาได้มีการเปลี่ยนเป็นกำแพงไม้สูงเนื่องจากวิธีการสู้รบที่เปลี่ยนไปจากการรบระยะประชิดตัวเป็นการใช้ปืนใหญ่ และเมื่อย้ายเมืองไปยังเวียงดงพระเนตร รูปแบบกำแพงเปลี่ยนเป็นกำแพงอิฐ เนื่องจากได้รับวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาทำให้สามารถสร้างกำแพงที่มีความแข็งแรงมากขึ้น ซึ่งเมื่อย้ายกลับไปยังตัวเวียงเดิมก็ได้มีการสร้างกำแพงอิฐขึ้นมาเช่นกันการมีกำแพงอิฐที่แข็งแรง เป็นสาเหตุที่ทำให้บังทัพหรือกำแพงชั้นนอกของเมืองลดความสำคัญลงและเมื่อสภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลง

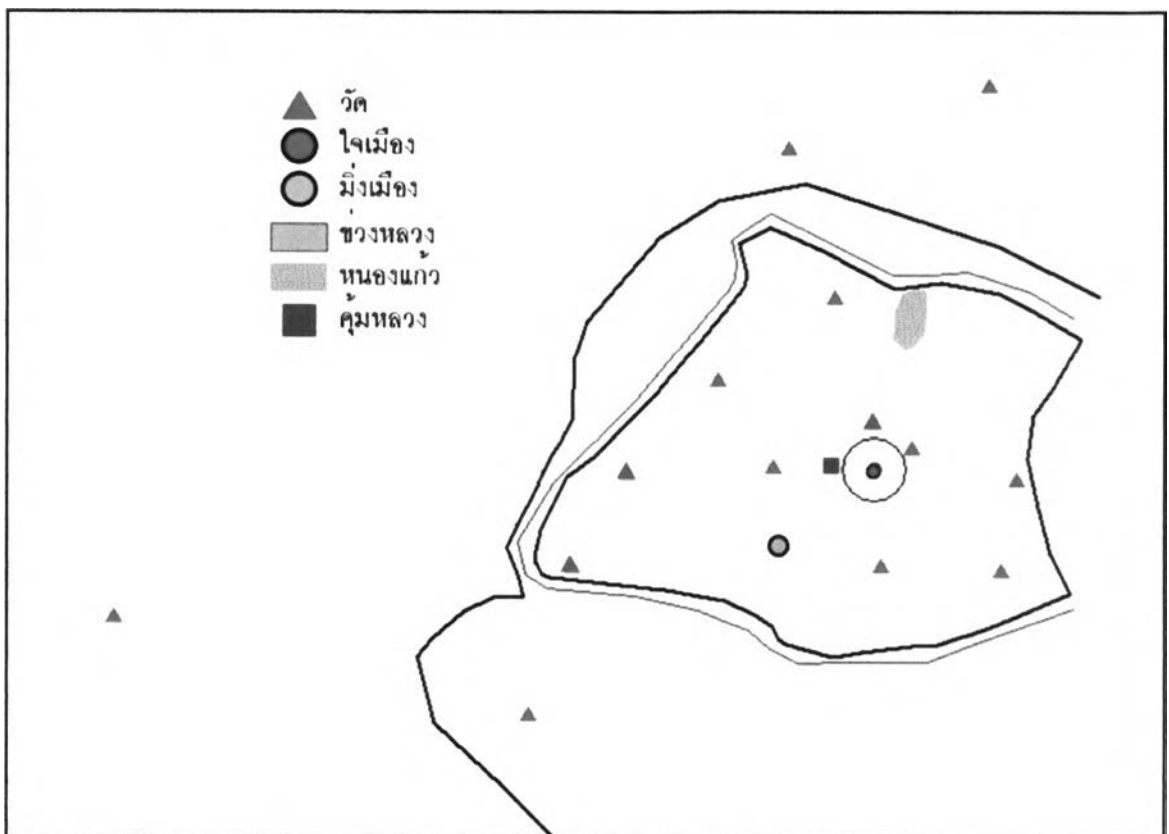
ไป ไม่มีการสู้รบทำสงครามเหมือนในอดีตรวมถึงมีการกำหนดของเขตเมืองที่แน่ชัด กำแพงเมืองจึงถูกลดบทบาทลงและกลายเป็นสิ่งกีดขวางการขยายตัวของเมือง ทำให้มีการรื้อถอนแนวกำแพงด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก เพื่อขยายตัวเมืองรองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่วนแนวกำแพงด้านทิศใต้มีการบุกรุกเข้ามาอยู่อาศัยของประชาชนในปัจจุบันกำแพงเมืองน่าจะเหลือคงสภาพอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเท่านั้น

นอกจากวัด วัง และกำแพงเมืองแล้ว ยังมีสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นมาจากคติความเชื่อตามแบบแผนของล้านนาอีก อันได้แก่ มิ่งเมือง ใจเมือง ชวงเมือง โดยมีเมืองหรือหลักเมืองนั้นเปรียบเสมือนขวัญเมือง รากฐานความมั่นคงของเมือง การมีเสาเมืองเป็นการบอกถึงการลงหลักปักฐานสร้างเมืองในบริเวณนี้ ใจเมืองหรือสะดือเป็นเป็นที่ตั้งของเทวดาอารักษ์เมืองที่เรียกว่า เลื้อเมือง ตามความเชื่อในการนับถือผีของคนเมืองในอดีต สำหรับชวงเมืองเป็นบริเวณลานโล่งใจกลางเมือง เป็นสถานที่สำหรับทำพิธีกรรมและกิจกรรมของคนเมือง

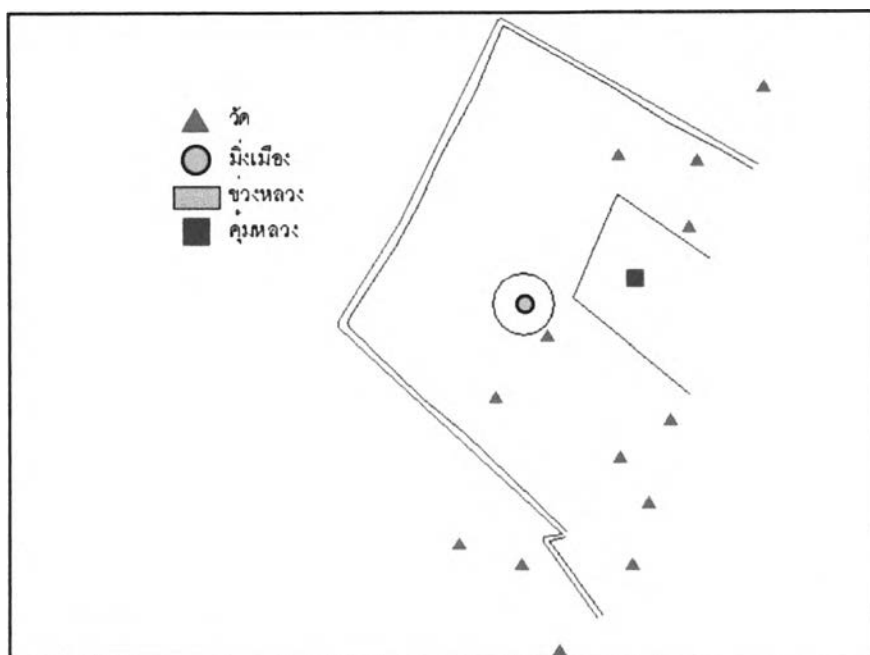
โดยในปัจจุบันยังมีเมือง ใจเมือง ชวงเมือง รวมถึงวัด ยังคงมีความสำคัญต่อคนเมืองน่านเหมือนเช่นในอดีต ในขณะที่หอคำหรือคุ้มหลวง กลายเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่าน และกำแพงเมืองกลายเป็นพื้นที่ถนนและอาคารพาณิชย์ แสดงให้เห็นว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้สิ่งปลูกสร้างเหล่านี้คงอยู่หรือสูญหายไปคือ คติความเชื่อ ความศรัทธาและวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนเมือง มิ่งเมือง ใจเมือง ชวงเมือง และวัด เป็นศูนย์รวมศรัทธาความเชื่อและเกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ของคนในเมือง ทำให้สิ่งเหล่านี้ยังคงคุณค่าและความสำคัญ ในขณะที่กำแพงเมืองหมดความสำคัญลงเนื่องจากไม่อยู่ในยุคสงครามจึงทำให้ถูกรื้อถอนไปในที่สุด

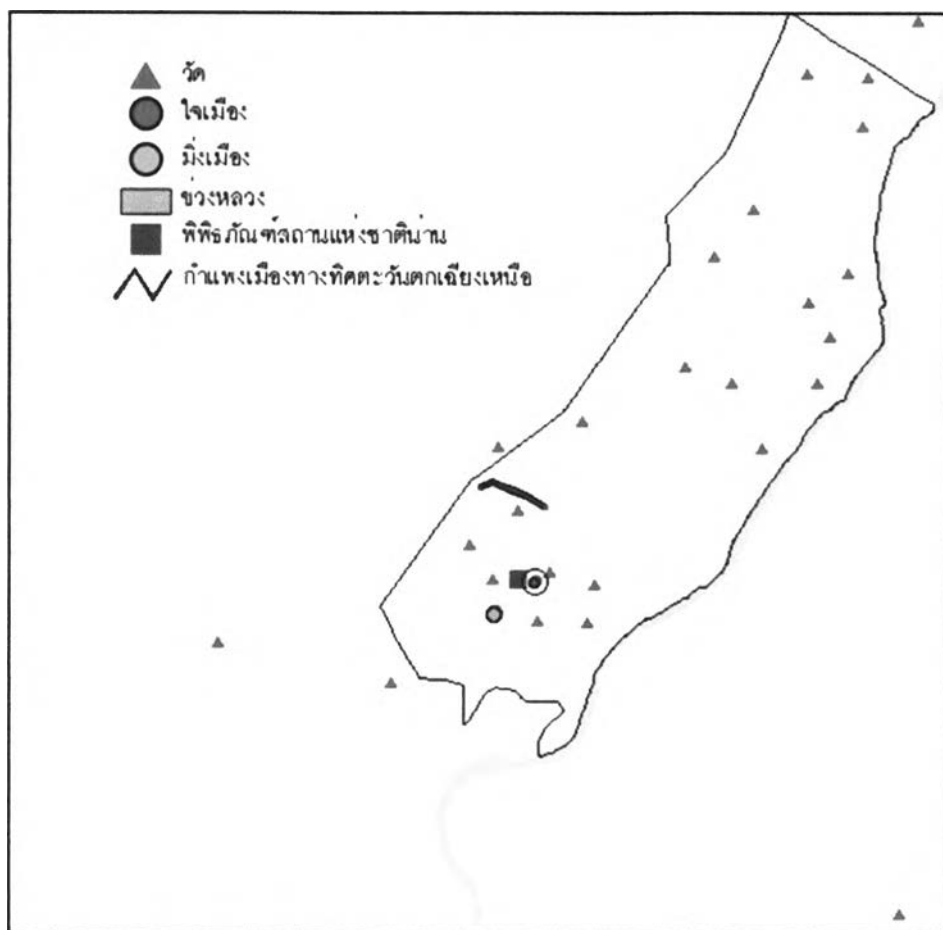
ภาพที่ 5.45 สิ่งปลูกสร้างของเมืองในยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง

ภาพที่ 5.46 สิ่งปลูกสร้างของเมืองในยุคเวียงใต้และเวียงน่าน

ภาพที่ 5.47 สิ่งปลูกสร้างของเมืองในยุคเวียงดงพระเนตร

ภาพที่ 5.48 สิ่งปลูกสร้างของเมืองในยุคเทศบาลเมืองน่าน